

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBN EBİ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ VE KİTÂBÜ'L-CÂMÎ
ADLI ESERİNDEKİ HADİSÇİLİĞİ

Yusuf SARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Fikret KARAPINAR

Konya – 2019

TEZ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf SARI
	Numarası	168106031018
	Ana Bilim / Bilim	Temel İslam Bilimleri / Hadis
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
	Tezin Adı	İBN EBİ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ VE KİTABÜ'L-CAMİ ADLI ESERİNDEKİ HADİŞÇİLİĞİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “İBN EBİ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ VE KİTABÜ'L-CAMİ ADLI ESERİNDEKİ HADİŞÇİLİĞİ” başlıklı bu çalışma ^{17/06/2019} tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman	Prof. Dr. Fikret Karapınar	
2	Üye	Prof. Dr. Muhittin Uysal	
3	Üye	Doç. Dr. Yusuf Acar	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Özgeçmiş	Adı Soyadı	Yusuf SARI
	Numarası	168106031018
	Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
	Bilim Dalı	Hadis
	Programı	Yüksek Lisans
	Tezin Adı	İBN EBİ ZEYD EL-KAYREVÂNİ VE KİTÂBÜ'L-CÂMİ ADLI ESERİNDEKİ HADİŞÇİLİĞİ

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

17/06/2019

 Yusuf Sari

ÖN SÖZ

İslam dininin temel kaynağı olan Hz. Peygamber'in sünneti, İslam'ın doğru anlaşılması ve diğer kuşaklara aktarılmasında büyük öneme sahiptir. Bu öneme binaen hadis kaynakları her dönemde araştırma konusu olmuştur. Sahabe bu kaynağın ulaşmasında öncülük etmiş ilk nesildir. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte sahabe gerek cihad olgusunu gerçekleştirmek gerekse İslamı dünyanın dört bir tarafına yaymak adına seferler gerçekleştirmişler, yeryüzünün farklı coğrafyalarına, medeniyetlerine ulaştırmak için gayret sarfetmişlerdir.

Hicaz bölgesindeki ilmi faaliyetler sahabe döneminden beri sürekli bir gelişme kaydetmiştir. Hicri ikinci asırda teşekkül etmiş ehl-i hadis ve ehl-i re'y gibi birbirinden farklı anlayışları savunanlar olduğu gibi İmam Mâlik gibi her ikisini bünyesinde barındıran müçtehit imamlarda olmuştur. Hadis ve fıkıh ilminde otorite kabul edilen Mâlik b. Enes'in hadis ve fıkıh ilimlerindeki metodu daha sonraki dönemlerde de birçok âlim üzerinde etkisini göstermiştir. İmam Mâlik'in görüşleri bir taraftan İbn Kâsım (ö. 191/806)'la Mısır'a, Esed b. Furat (ö. 213/828) ve Sahnûn (ö. 240/854) ile Kuzey Afrika'ya ve Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 234/849) ile Endülüs'e uzanırken diğer taraftan da Irak, Sicilya, Bağdat, Basra gibi birçok ilim merkezlerine kadar yayılmıştır. Batı dünyasında Mâlikî Mezhebi'nin öğretilerinin bilinmesinde ve gelişmesinde birçok âlimin önemli katkıları olmuştur.

Araştırmada Afrika'nın yetiştirdiği Mâlikî mezhebi'nin önemli şahsiyetlerden biri olan İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî üzerine araştırma yapmanın, onu tanımanın ve tanıtmının uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Zira Kuzey Afrika ve Endülüs'de Mâlikî mezhebi'nin görüşlerinin yayılmasına öncülük edenler aynı zamanda bid'at ehli gruplara karşı Ehl-i sünnet anlayışının savunucuları olmuşlardır.

Hadis tarihi üzerine yapılan birçok spekülasyon, özellikle siyasî karışıklar Emevî dönemi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu dönem içerisinde meşhur hadis ve fıkıh âlimleri olduğu gibi ismi ön plana çıkmamış birçok ilim adamı da bulunmaktadır. Siyasî çalkantılar ve karışıkların hüküm sürdüğü bu dönemin zor şartları altında kendisini ilme veren ve tabiri yerindeyse tahtadan kılıçlarıyla savaştan ilim adamları bulunmaktadır.

İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'yi incelemek, aynı zamanda dördüncü asra zulümleriyle damgasını vuran Şii-Fâtîmî devletinin baskıcı siyasetini tanımak anlamına gelmektedir. İbn Ebî Zeyd, Ehl-i sünnet mensuplarına olmadık zulümleri reva gören bir anlayış karşısında hakkı savunan ve insanlara, bozuk fikirlerden arınmış doğru bir itikat anlayışını yerleştirmek için mücadele etmiş, bu uğurda birçok hocasını şehit vermiş bir fikir mücadelesinin adıdır. O, başta İmâm Mâlik ve talebeleri olmak üzere selefin görhüğülerini muhafaza etme ve savunma noktasında yazdığı birçok eseriyle bid'at ehli gruplara karşı amansız bir mücadele içinde olmuştur.

İbn Ebî Zeyd ilmî hayatı boyunca birçok eser telif etmiştir. Fakat *er-Risâle* dışında diğer eserleri az bilinmektedir. *Kitâbü'l-Câmi'*, İbn Ebî Zeyd'in daha önceki dönemlerde kaleme almış olduğu eseri olan *Muhtasaru'l-Mudevvene*'nin muhtasarı mahiyetinde bir kitap olduğu izlenimini vermektedir. Kitap, bir fıkıh kitabı şeklinde ele alınmış olmanın yanı sıra zengin bir rivayet birikimi içermektedir. Zira ele alınan konular gerek ayet ve hadislerle gerekse selef imamların görüşleriyle açıklandığı görülmektedir.

Kitâbü'l-Câmi' adlı eser incelendiğinde merfu', mevkuf ve maktu' olmak üzere yoğun bir şekilde rivayetlerin yer aldığı görülmüştür. Kitapta geçen merfu' hadisler ele alınmak suretiyle gerek hadislerin kaynaklarını gerekse sıhhat açısından değerlerini tespit etmek ve o dönemde hadislerin nasıl yorumlandığını görmek açısından bir çalışma yapılması kanaati oluşmuştur. İbn Ebî Zeyd'i incelemenin yanı sıra *Kitâbü'l-Câmi'* adlı eserinde hadisleri ele alış yöntemi ile hadisçiliği incelemeye alınarak, günümüz ilim dünyasına bir nebze de olsa katkısının olacağı düşünülerek böyle bir çalışmanın yapılması uygun görülmüştür.

Çalışmamıza katkıda bulunan başta danışman hocam Prof. Dr. Fikret Karapınar'a ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Tevfik Allah'tandır.

Yusuf SARI

KONYA-2019

ÖZET

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Özgeçmiş	Adı Soyadı	Yusuf SARI
	Numarası	168106031018
	Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
	Bilim Dalı	Hadis
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
	Tezin Adı	İBN EBÎ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ VE KİTÂBÜ'L-CÂMÎ ADLI ESERİNDEKİ HADİŞÇİLİĞİ

Tezde İbn Ebî Zeyd el-Kayrevanî (ö. 386/996)'nin Kitâbü'l-Câmi fi's-Sünen ve'l-Âdâb ve'l-Megâzî ve't-Târîh isimli eseri ve bu eserde zikredilen hadislerin ışığında hadisçi yönünün incelenmesi amaçlanmıştır. İslam tarihinde daha çok fıkıh ve akaid âlimi olarak tanınan İbn Ebî Zeyd, aynı zamanda – ilim çevrelerinde daha az bilinen hadisçi yönü ile de – Mâlikî mezhebinin hadis metodolojisinin önemli bir temsilcisidir. İbn Ebî-Zeyd, Şii-Fatımi devletinin etkisi altındaki Kuzey Afrika'nın sosyo-politik açıdan zor şartlar altında yaşamak zorunda kaldığı hicri dördüncü asırda hem eserleri ile Ehl-i sünnet anlayışın nakli için köprü vazifesi görmüş, hem de bu coğrafyada Mâlikî mezhebin'in görüşlerinin yayılmasına öncülük etmiştir. Bu minvalde bir yönüyle de bu çalışma ile İbn Ebî Zeyd'in eser verdiği dönemin ve coğrafyanın siyasi ve ilmî şartlarının değerlendirilmesi ve bu şartların eserleri üzerindeki etkisinin ve fikri mücadelesinin ortaya konması da amaçlanmıştır. Zira İbn Ebî Zeyd'i önemli kılan iki unsur vardır. Birincisi; O dönemin Şii-Fatımi devletine karşı fikri mücadele sahasında Ehl-i sünnet'in görüşlerini savunması; ikincisi ise İmam Mâlik'in görüşlerini açıklamasındaki katkısı ve Mâlikî mezhebinin

derlenip toparlamasındaki rolü sebebiyle “küçük Mâlik” ve “mezhebin kutbu” gibi lakaplarla anılan Mâlikî mezhebinin müçtehid imamlarından bir olarak kabul edilmesidir. Bu sebeplerle ele alınan tez çalışması iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde İbn Ebî Zeyd’in yaşadığı dönem ve ilmi arkaplanı göz önünde tutularak Kitâbü’l-Câmi‘ eseri başta olmak üzere diğer eserleri literatür ışığında değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Kitâbü’l-Câmi‘in ayrıntılı tahlili yapılmış, her bir başlık ayrı ayrı ele alınarak incelenmiş, gerekli şerh ve açıklamalardan sonra kısa bir değerlendirme yapılmış ve müellifin hadisçilik yönü de değerlendirme dahilinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Ebî Zeyd, Kitâbü’l- Câmi‘, Kayrevân, Hadis, Mâlik

ABSTRACT

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Author's	Name and Surname	Yusuf SARI
	Student Number	168106031018
	Department	Basic İslamic Sciences / Hadith
	Study Program	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
	Title of the Thesis	İBN ABİ ZAYD AI-QAYRAWANİ AND HİS APPROACH TO İLM AL-HADİTH İN KİTAB AL-JAMİ

This study aimed to examine the work of Kitab al-Jami fi's-Sunen ve al-Adab ve al-Maghazi and al-Tarih of ibn Abi Zayd al-Qayrawani's (d. 386/996) and the hadith aspect of ibn Abi Zayd al-Qayrawani in the light of the hadiths mentioned in this work. Ibn Abi Zayd, who is better known in the history of Islam as the scholar of fiqh and akaid, is also an important representative of the hadith methodology of the Maliki sect, he is less known with this respect tough. When Islamic civilization moved to Andalusia under the difficult socio-political conditions of North Africa with the influence of Shia-Fatimid state in the fourth century, Ibn Abi Zayd served as a bridge for the transfer of the Ahl al-Sunnah conception with his works and pioneered the dissemination of the views of Maliki sect in this geography. In this aspect, the study aims to evaluate the political and scientific atmosphere of the region and the era when Ibn Abi Zayd gave his work with and to reveal the effect of these conditions on his works and his intellectual struggle because there are two elements that make ibn Abi Zayd important: first, defense of the views of Ahl al-Sunnah in the field of intellectual struggle against the Shia-Fatimid state of that period, the second one his

recognition of Imam Malik as a mujtahid imam of the Maliki sect by mentioning him with his nickname ‘Small Mâlik’ and “the leader of sect” and his contributions to the explanation of Malik’s views and his role in compiling and composing the Maliki sect. For this reason, the thesis consists of two parts. In the first section the period of ibn Abi Zayd and his scientific background, his work in the field of hadith, especially Kitab al-Jami, has been evaluated in the light of the literature in this field. In the second section, Kitab al-Jami was examined in detail; each topic was examined separately, and a short evaluation was made after commentaries and explanations. Moreover, his approach to hadith studies was discussed as a part of this discussion.

Keywords: Ibn Abi Zayd, Kitab al-Jami, Qayrawan, Hadith, Malik

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL FORMU	iii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR.....	xiii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU.....	2
III. KONUYLA ALAKALI YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN EBÎ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ'NİN HAYATI

1.1. Yaşadığı Dönem ve Özellikleri	4
1.2. Nesebi ve Doğumu	9
1.3. Eğitimi ve Hocaları.....	10
1.4. İcazeti ve Senedi	15
1.5. Öğrencileri	17
1.5.1. Kayrevânlı Olanlar	17
1.5.2. Mağribli Olanlar	19
1.5.3. Endülüslü Olanlar	20
1.6. Ahlakı ve İlmi Yetkinliği.....	22
1.7. Eserleri.....	28
1.7.1. Günümüze Ulaşan Eserleri	29
1.7.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	33
1.7.2.1 Akaide Dair Yazdığı Eserler	34
1.7.2.2 Fıkıh Usûlü ve Fıkıh'a Dair Yazdığı Eserler	34
1.7.2.3 Tasavvuf, Adab ve Sünen'e Dair Yazdığı Eserler	35
1.7.2.4 Diğer Eserleri	36
1.8. Vefatı	37

İKİNCİ BÖLÜM

2. KİTÂBÜ'L-CAMİ' ve HADİŞÇİLİĞİ

2.1.	Kitabü'l-Câmi' ve Muhtevası	40
2.1.1.	Kitâbü'l-Câmi'	40
2.1.2.	Kitabın Muhtevası.....	42
2.1.2.1	Bidatlara Karşı Sünnetlere Uyuma Babı	43
2.1.2.2	Hz. Peygamber'in Yaşamı ve Peygamber Olarak Gönderilişi Babı	49
2.1.2.3	Medine Şehrinin Fazileti Babı	51
2.1.2.4	İlim ve Âlimlerin Rehberliği Babı	54
2.1.2.5	Fiten Babı.....	55
2.1.2.6	Duâ ve Zikrullah Babı.....	56
2.1.2.7	Susma ve Uzlete Çekilme Babı.....	57
2.1.2.8	Süslenme, kendini beğenme ve Riya Babı.....	60
2.1.2.9	Rızık ve Vera' Babı.....	61
2.1.2.10	Selam Babı	64
2.1.2.11	Fıtrat Babı	66
2.1.2.12	Setrü'l-Avret Babı.....	68
2.1.2.13	Yeme İçme Babı	70
2.1.2.14	Giyinme Babı	72
2.1.2.15	Tıp Babı	74
2.1.2.16	Köpek Besleme Babı.....	76
2.1.2.17	Köle ve Hayvanların Bakımı Babı	77
2.1.2.18	Sefer/Yolculuk Babı.....	79
2.1.2.19	İsimler ve Künyeler Babı	81
2.1.2.20	Şiir ve Şarkı/Türkü Babı	83
2.1.2.21	Hicret, Megâzi ve Târih Babı.....	85
	SONUÇ.....	87
	BİBLİYOGRAFYA.....	89

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.c	: Celle celâlüh
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
H.	: Hicri
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a	: Radiyallahu anh.
s.	: Sayfa
ter.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
vd.	: Ve diğerleri
ts.	: Tarihsiz
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Hız. Peygamber ve sahabe devrinde başlayan ilmi çalışmalar daha sonraki nesillerde hız kazanmış ve artarak devam etmiştir. İslam âlimleri bu çalışmalar çerçevesinde Allah'ın dinini anlama, yaşama ve yaymak için büyük gayret sarf etmişler ve bu amaçla dünyanın dört bir tarafına elde ettikleri ilmî mirasın ulaşması için çaba harcamışlardır. Bu fedakârlıkları zamanla güzel neticeler vermiş, yeryüzünün doğusundan batısına varıncaya kadar birçok coğrafyaya ulaşmayı başaramışlardır. İslamın ulaşmasıyla birlikte hızlı bir değişim yaşayan ve bir müddet sonra İslamın ilim medeniyeti haline gelen yerleri arasından biri de şüphesiz Afrika bölgesidir. Afrika bölgesi gerek Mağrib ve gerekse Endülüs ile sürekli ilmî ve kültürel alışveriş halinde olmuş, bir ilim medeniyetidir. Bu medeniyet, içinde birçok âlim yetiştirmiş ve İslamın öncüleri haline getirmiştir. Bu âlimlerden biri de İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'dir.

İbn Ebî Zeyd, yaşadığı dönemin olumsuz etkilerine rağmen İslam kültür mirasına birçok eser bırakmış ender şahsiyetlerden biridir. Eserleri arasında *er-Risâle*, en şöhret bulmuş eseridir. Konumuzu teşkil eden telifi ise ilim dünyasında az bilinen *Kitâbü'l-Câmi' fi's-Sünen ve'l-Âdâb ve'l-Megâzî ve't-Târîh* adlı eseridir.

İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî daha çok fakih kimliğiyle tanınmaktadır. Fıkha dair ilk telif ettiği *er-Risâle* adlı eserinde bu yönünü ortaya koymuştur. Müellifin hadisçi yönü pek bilinmemektedir. Hâlbuki dönemin fıkıh, hadis akaid alanlarında uzmanlaşmış büyük âlimleri arasındadır. Araştırmada onun hadisçi kimliğini ortaya konulmasının önem arz ettiği görülmüştür. Bu sebeple *Kitâbü'l-Câmi' fi's-Sünen ve'l-Âdâb ve'l-Megâzî ve't-Târîh* adlı eserinde konu başlıkları altında zikredilen hadisler ele alınarak hem müellifin hadisçi kimliğinin hem de *Kitabü'l-Câmi'* adlı eserinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Diğer bir yönüyle bu çalışma, İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin hayatı, dönemi, yaşadığı coğrafya ve dönemdeki siyasi ve ilmi hayat çerçevesinde tespit etmek amaçlanmaktadır. Onun ilmi hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri ele alınarak, o dönemi daha yakından tanıma fırsatı elde etmek amaçlanmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN METODU

Öncelikle çalışmanın iki aşamadan oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Birinci aşamada; müellifi ve yaşadığı dönemi tanımak, ikinci aşamada ise kitabını ve hadisçiliğini incelemek olacaktır. Bu sebeple çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, gayesi ve yöntemi kısaca izah edildikten sonra araştırmanın kaynakları zikredilmiştir.

Birinci bölümde İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin hayatı, yaşadığı dönem ve özellikleri, eğitimi, hocaları, ilim sahasındaki yetkinliği, öğrencileri ile eserleri ele alınmıştır. Eserleri bölümünde gerek günümüze kadar ulaşmış gerekse ulaşmamış olan eserleri araştırma kapsamında incelenmiştir. Gerek İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'yi tanımak gerekse *Kitâbü'l-Câmi'* isimli eserini ve hadisçiliğini incelemek için tarih ve tabakat kitapları, hadis kaynakları ile hakkında yapılan çalışmalardan istifade edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, *Kitâbü'l-Câmi* adlı eseri, eserin isimlendirilme sebebi, nüshaları, kitabın içerdiği konular ve bu konuların bab başlıkları ayrı ayrı ele alınarak incelenmiş, gerekli şerh ve açıklamalardan sonra kısa bir değerlendirilme yapılmıştır. Bu bölümde ele alınan hadisler müellifin bab başlıkları altında aktardığı ilk rivayetler esas alınarak incelenmiştir. Konunun kapsamı dikkate alınarak bazen bir bazen de birden fazla hadis ele alınmıştır. Bunun yanında eser üzerinden müellifin hadisçiliği hakkında genel bir kanaat ortaya konmuştur.

Çalışmada karışıklığa sebep olur düşüncesiyle dipnot gösterimlerinde “a.g.e”, “a.g.m” gibi kısaltmalar kullanılmamıştır. Bunun yerine yazar ismi ve kitabı kısaca tekrar edilmiştir.

III. KONUYLA ALAKALI YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin *Kitâbü'l-Câmi'* adlı eserini işleyen çalışmalara rastlanmamakla beraber İbn Ebî Zeyd hakkında bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Seyfullah Öztürk 1991 yılında *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî ve Akâid Risâlesi* konulu yüksek lisans tez çalışması hazırlamıştır. Bu çalışma İbn Ebî Zeyd hakkında geniş bilgi içermektedir. Özellikle İbn Ebî Zeyd'in hayatı, öğrenimi, hocaları,

öğrencileri ve eserleri hakkında gerek kaynaklara ulaşma gerekse yöntem açısından oldukça istifade ettiğimiz bir çalışmadır. Bir diğer çalışma ise Halil İbrahim Bulut'un *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi ve Meşeddâllî Şerhi* adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada İbn Ebî Zeyd hakkında kısa bilgiler verilmiş fakat detaya girilmemiştir. Çalışmamızla ilgili kısım kısa olmasına rağmen kaynaklara ulaşma ve bazı bilgi aktarımları noktasında yeterince istifade ettiğimizi söyleyebiliriz. Bununla beraber yapılan bu çalışmalarda tez çalışmamıza konu olan İbn Ebî Zeyd'in Kitâbü'l-Câmi adlı eseri İbn Ebî Zeyd'in eserlerinin zikredildiği bölümde yer almadığı görülmüştür. Her iki çalışmada ele alınmayan gerek İbn Ebî Zeyd'in ilim sahasındaki yetkinliği gerekse eksik yönlerinin olduğunu gördüğümüz İbn Ebî Zeyd'in hocaları, öğrencileri ve icazeti gibi konular çalışmamızda ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Bunun yanında, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ndeki Yunus Apaydın'ın, "İbn Ebû Zeyd" maddesi ile Nadir Özkuyumcu'nun, "Kayrevân" maddesi faydalandığımız makaleler arasındadır. Endülüs tarihi hakkında Arif, Gezer'in hazırladığı *Endülüs'lü Müfessir Kurtubi, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci* isimli makalesi ile Mehmet, Özdemir'in, *Endülüs Tarihi'nin Mevcut kaynakları Üzerine* adlı çalışmasını istifade ettiğimiz diğer kaynaklar arasındadır..

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN EBÎ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ'NİN HAYATI

1.1. Yaşadığı Dönem ve Özellikleri

Bir şahsı tanıyabilmek için öncelikle o kişinin yaşadığı devrin bilinmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte önceki dönemlerin bir şahsın yaşadığı döneme etkisini ve kendisinin de sonraki dönemlere etkisinin olup olmadığını bilmek, o şahsı tanımaya katkı sağlayacaktır. Bu itibarla İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin yaşadığı dönemi iyi anlamak açısından, yaşadığı asra gelinceye kadar olan sürece kısaca bakmak faydalı olacaktır kanaatindeyiz.

İbn Ebî Zeyd, Şîî-Fâtîmî devletinin Afrika'nın dört bir yanında hüküm sürdüğü hicri dördüncü asırda Tunus'un Kayrevân¹ şehrinde yaşamıştır. Günümüzde bir turizm kenti olan Kayrevân şehri, Emevî valilerinden Ukbe b. Nâfî (ö. 62/682) tarafından gerek bölge halkını kontrol altında tutmak, gerekse fethedilen bölgelerin elde kalabilmesi için bir askeri karargâh olarak kurulmuştur. Kayrevân şehri Tunus'a 156 km. uzaklıkta bulunmaktadır.² Fâtîmîler'in 60 seneden fazla bu bölgede hüküm sürdüğü, daha sonra devletin merkezinin Mısır'a taşındığı ve buraları valiler tayin etmek suretiyle yönetmişlerdir.³

Fâtîmî devletini ilk olarak Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdî (ö. 322/934) hicri 308/920 yılında kurmuştur. Vefat edince yerine oğlu İbn Kasım Muhammed geçmiştir. İbn Kasım, Rum diyarına seferler düzenlemiş, birçok kaleler fethetmiştir. Bu dönemde bir taraftan da içeride patlak veren Mahled b. Keydan el-İbâdî ayaklanmasıyla mücadele etmiştir. İbn Kasım (ö. 334/946)'ın vefatından sonra oğlu

¹ Kayrevân, Afrika'nın, kuzeyinde bulunan beldelerden bir tanesidir. Kayrevan, Farça bir kelimedir. Sonradan Arapçalaştığı da söylenmektedir. Başka bir görüşe göre ise, Kayrevân b. Mısır b. Sam b. Nuh (a.s.)'a nispetle Kayrevân denildiği nakledilmektedir. Bk. Semânî, Ebî Sa'd Abdülkerim Muhammed b Mansur et Teymî, *el-Ensâb*, tkh. Abdurrahman b Yahya Meclisi Daireti'l-Mearifi'l-Osmaniye, Haydarabad, 1962, X, 534.

² Özkuyumcu, Nadir, "Kayrevân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, s. 88.

³ İbn Ebî Zeyd Kayrevânî, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, thk. Hâdî Hammû, Muhammed Ebu'l-Ecfân 1. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1986, nşr girişi, s. 10; İbn Ebî Zeyd Kayrevânî, *Kitâbü'l-Câmi', fi's-Süneni ve'l-Âdâb ve'l-Megâzî ve't-Târîh*, thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân - Osman Bıttih 2. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, nşr girişi, s. 15.

Mansûr görevi devralmış ve bu ayaklanmaları hicri 336/947 yılında bastırmıştır. Daha sonra dışta fetihlere önem vererek Sicilya'ya seferler düzenlemiştir.

Hicri 341/952 yılına gelindiğinde Mansûr'dan sonra yerine oğlu Ebû Temîm Muiz geçmiştir. Onun zamanında şehirler içte güvenli bir hale gelmiş, Sicilya'ya yapılan seferde ordusu galip gelerek büyük bir zafer kazanmıştır. O'nun dönemde Fâtîmî devletinin sınırları Şam ve Hicaz'a kadar genişlemiş, özellikle Veziri Cevher el-Sıklî Hicri 358/968 yılında Mısır'a yönelerek orada Kahire şehrini inşa etmiş ve burada Ezher Üniversitesini kurmuştur. Ebû Temîm daha sonra Mısır'a giderek yerine Ebu'l-Fettûh Yusuf b. Zirî b. Menâd es-Sinhâcî'yi halife olarak bırakmıştır Hicri 373/983'te Ebu'l-Fettûh'un vefatından sonra yerine oğlu Mansûr b. Yusuf (ö. 386/996) geçmiştir. Mansûr'un ölümü ile İbn Ebî Zeyd'in ölümü aynı yıla rastlamaktadır.⁴

Bu dönemde Şii-Fâtîmî devletine bağlı âlimler ile Ehl-i sünnet âlimleri arasında mezhebî olarak birçok anlaşmazlıkların olduğu⁵ ve bu dönem ile ilgili yaşanan olaylar ve Ehl-i sünnet âlimlerinin çektiği sıkıntılar hakkında Kâdî İyâz (ö. 544/1149) bir takım bilgiler aktararak şöyle demektedir: “Ehl-i sünnet, Ubeydîler döneminde Kayrevân'da çok zor şartlar altında yaşıyorlar ve kendilerini gizlemek zorunda kalıyorlardı. Zira kendilerine tahammülsüzlük had safhaya ulaşmış, tıpkı bir zimmî muamelesi görüyorlardı. bazı zamanlarda şiddetli bir şekilde mihne⁶ hareketlerine maruz kalıyorlardı. Ubeydîler, çarşı-pazar ve sokaklarda Hz.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed el-Merrâkuşi İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 3. bs., Daru's-Sakâfe, Beyrut, 1983, I, s. 187;

⁵ Ubeydullah Mehdî'nin hicri 309/921 yılında Zâhid Muhammed ez-Şezvenî ile Fakîh Hasan b. Müferrec'i öldürdüğü ve buna sebep olarak da bazı sahâbîlerin Hz. Ali'den üstün olduklarını savunmaları gösterildiği nakledilir. bk. el-Merrâkuşi, *el-Beyânü'l-Muğrib*, I, 187; Öztürk, Seyfullah, *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî ve Akâid Risâlesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 4.

⁶ Lügatta imtihan olunmak, belaya uğramak, eziyet çekmek manalarına gelen mihne, Abbâsiler döneminde bazı âlimlerin sorguya çekilmesi ve bazılarının da eziyet edilmesi hâdiselerine mihne denilmiştir. bk. Râgıb el-İsfahânî Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât, fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil İtsânî, 4. bs., Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2005. s. 467; Yücesoy, Hayreddin, “Mihne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, s. 26.

Peygamber aleyhinde kafiyeli şiirler söyleyerek hakaret ediyorlar, buna karşı gelen, eleştiren Ehl-i sünnet mensuplarını ya öldürüyorlar ya da müsle⁷ yapıyorlardı...⁸

Zulüm ve baskılar, halkı Ubeydîlerin baskıcı ve adaletsiz yönetimine karşı topluca karşı durma ve birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Halkın birçok kesiminden ve âlimlerden oluşan bir birlik oluşturulmuş ve bu kuvvetler Mehdiye şehrinin surlarına kadar gitmişler ve orada Şii-Fâtimîler’le şiddetli bir meydan savaşına girmişlerdir. Fakat içlerinde İbn Ebû Zeyd’in hocalarının da bulunduğu seksen beş Kayrevânî âlim olmak üzere birçok şehit verilerek savaş kaybedilmiştir.⁹

Bütün bu yaşanan olaylardan sonra da Fâtimîler eski usul ve yöntemlerini bırakmayıp, devam ettirdiler. Öyle ki, o zamana kadar uygulana gelen Mâlikî mezhebine ve dolayısıyla sünnete aykırı olarak ezanlara “Hayye alâ hayri’l-amel” cümlesini eklediler.¹⁰

İslam âlimlerinin bütün bu olanlardan ötürü Fâtimîlere karşı olumsuz düşünceleri hiç değişmemiş, hatta Ubeydîler’le ilişki içinde olan âlimlere karşı da bu tavırlarını sürdürmüşlerdir. Nitekim el-Berâzû’î lakaplı meşhur Mâlikî âlimi Ebû Saîd Halef b. Ebû Kâsım el-Ezdî¹¹ (ö. 430/1038), Ubeydîler’e olan yakın alakası sebebiyle Kayrevân’da yeteri kadar sevilmemiş ve kitaplarına da gereken ilgi gösterilmemiştir. Öyle ki, Kayrevân âlimleri onun bütün kitaplarının terkedilip okunmaması yönünde fetvalar vermişler, fakat Sahnûn’un *Müdevvene* adlı eseri hakkında birçok önemli mesele içermesi sebebiyle *et-Tehzîb* isimli eserine ruhsat

⁷ Acı çektirmek ve azap etmek anlamlarına gelen müsle kelimesi, insanın kulak ve burun gibi organlarını kesmekle yapılan bir işkence çeşidine verilen isimdir. bk. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, *Lisânü’l-‘Arab*, 3. bs., Daru’s-Sâdr, Beyrut, 1992, XI, 615.

⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik ve Takrîbü’l-Mesâlik li-Marifeti Alâmi Mezhebi Mâlik*, thk. Ahmed Bekir Muhammed, Beyrut, 1960, III, 318.

⁹ İbn Zeyd’in hocalarından şehit olan Ebû’l-Fazl el-Memsî ve Rebi’el-Kettan olduğu ve bu olayın hicri 333/944 yılında gerçekleştiği aktarılır. Bk. Hâdî Hammû, *er-Risâletü’l-Fıkhiyye*, nşr girişi, s. 11.

¹⁰ el-Merrâkuşi, *el-Beyânü’l-Muğrib*, I, 223.

¹¹ Ebû Saîd Halef b. Ebû Kâsım el-Ezdî, Kayrevân âlimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Birçok telif edilmiş eserleri vardır. Özellikle *et-Tehzîb* ile *Müdevvene*’ye yapmış olduğu ihtisarı *et-Temhîd li Mesâili’l-Müdevvene* isimli eserleri, Mâlikî mezhebinin kaynak eserleri arasında gösterilmiştir. Bk. İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Ferhûn Burhanüddin, *ed-Dibâcu’l-Müzhep fi Ma’rifeti A’yâni Ulemâi’l-Mezhep*, thk. Muhammed Ahmedî Nur, Daru’t-Turâs, Kahire, ts. I, 349.

vermişlerdir. Bütün bu gelişmeler neticesinde Ebû Saîd Halef, Kayrevân'da uzun süre kalamamış ve Sicilya'ya göç etmek zorunda kalmıştır.¹²

Kayrevân şehri, şiddetli baskıcı bir dönemde dahi ilmi-fikri faaliyetlerin merkezi olmuş, özellikle III. asrın sonlarından itibaren Kuzey Afrika'nın dört bir yanına İmam Sahnûn (ö. 240/854) ve arkadaşlarının gayretleriyle Mâlikî mezhebinin gelişmesine şahitlik etmiştir. Yapılan faaliyetlerin başında en belirgin ve dikkat çeken Mâlikî fıkıh eğitimine yönelmek, telifler yapmak ve “*Müdevvene*” isimli eseri ortaya çıkarmak şeklinde çalışmalar gelmektedir.

İbn Haldun (ö. 808/1405) *Mukaddime*'sinde Kuzey Afrika bölgesinin ilmi gelişim süreci hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Şöyle ki: Kayrevân, şehrinin tamamı Mâlikî mezhebi mensuplarından oluşmaktadır. İmam Mâlik'in öğrencileri Mısır ve Irak şehirlerine yerleşmişlerdir. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî (ö. 390/999), Kâdî Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986), Kâdî Ebû Hasen b. el-Gassâr (ö. 397/1006), Kâdî Abdulvehhap Bağdâdî (ö. 422/1030) gibi önemli isimler Irak'a yerleşmişlerdi. Mısır'a gidenler arasında İbn Kâsım (ö. 191/806), Hâris b. Miskîn (ö. 250/864) gibi tanınmış öğrencileri vardı.

Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) ise, Endülüs'ten genç yaşlarda¹³ doğuya ilim için çıktığı bir sefer esnasında İmam Mâlik'ten *el-Muvatta*'yı okumuş ve Muvatta'nın en önemli ravilerinden biri olmuştur. Yine İmam Mâlik'in öğrencilerinden Abdulmelik b. Hubeyb (ö. 238/832), Endülüs'ten ilim için sefere çıkıp, İbn Kasım ve ashabından ders almış ve daha sonra tekrar Endülüs'e gelip, Mâlikî mezhebinin yayılmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Abdulmelik b. Hubeyb, *el-Vâdiha* isimli bir eser telif etmiştir. Daha sonra öğrencisi Utbî de *el-Utbiyye*'yi telif etmiştir.

Esed b. Furat (ö. 213/828) da Endülüs'ten seyahat edenler arasındadır. İlk olarak İmam Ebû Hanife'nin öğrencilerinden Hanefî mezhebini öğrenmiştir. Bir

¹² İbn, Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Müzhep*, I, 350; Zehebî, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Beyrut, 1990, IX, 485.

¹³ Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin sefere çıktığında yaşının 28 olduğu, İmam Mâlik'ten Muvatta'nın itikâf babı hariç tamamını dinlediği, Mekke de Süfyan b Uyeyne'den ders aldığı nakledilmektedir. Bk, İbn Hallikân Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsân Abbas, Daru's-Sâdr, Beyrut, 1994. VI, 143.

zaman sonra Mâlikî mezhebine geçti. Fıkha ait meseleleri İbn Kasım'dan öğrendi. Daha sonra kendi ismini verdiği bir kitap te'lif ederek Kayrevân'a geldi. "Esediyye" ismini verdiği bu kitabı, kendisinden Sahnûn (ö. 240/854) okudu. Daha sonra Sahnûn doğuya seyahat etmiştir. Bu esnada İbn Kasım'la karşılaşmış ve ondan ders almıştır. Daha önce Esed b. Furat'tan okumuş olduğu *Esediyye*'deki birçok görüşünden dönmüş ve yeni bir kitap yazmıştır. (Burada şöyle bir açıklık getirmek faydalı olacaktır: Sahnûn'un İbn Kasım'dan ders alması, Esed b. Furat'tan aldığı dersten sonraki yıllardır. Bu da İbn Kasım'ın daha önceki bazı görüşlerinden dönmüş olma ihtimalini göstermektedir.) Daha sonra İbn Kasım, Esed b. Furat'a *Esediyye*'deki bazı görüşlerinden döndüğünü ve onları silmesinin gerektiğini ve bundan sonra Sahnûn'un te'lif ettiği kitapla amel etmesini bildiren bir mektup yazdı. Fakat Esed bunu kabul etmemiştir. Bu olay üzerine halk Esed'in kitabıyla amel etmeyi bırakarak, Sahnûn'un yazmış olduğu kitapla amel etmeye başlamıştır. Bu esere *Müdevvene* ismi verilmiştir. Kayrevân'lılar *Müdevvene* kitabıyla, Endülüs halkı da *el-Vâdiha* ve *el-Utbiyye* isimli eserlerle amel etmeye devam etmişlerdir.

İbn Ebî Zeyd, Sahnûn'un *Müdevvene* eserine bir muhtasar çalışması yapmış, bu sebeple kitaba *Muhtasar* ismi verilmiştir. Daha sonra Kayrevân ulemasından Ebû Saîd el-Berâzi'î (ö. 382/982) bu kitabı *et-Tehzîb* adı altında ihtisar etmiştir. *et-Tehzîb* Afrika'da şöhret bulmuş ve Afrika ahalisi bu kitapla amel etmiş ve diğer kitapları terk etmişlerdir. Bundan sonraki dönemlerde Mâlikî mezhebi âlimleri yaptıkları şerh vb. çalışmalarda bu kitapları temel alarak, eserler te'lif etmişlerdir. Afrika'lı âlimler *Müdevvene*'ye birçok şerh çalışması yapmıştır. İbn Yunus, (?) el-Lahmî (?) ve İbn Muharrız et-Tûnisî (?) bunlardan birkaçıdır. Aynı şekilde Endülüs ahalisi Utbiyye üzerine çeşitli kitaplar yazmışlardır. İbn Rüşd (ö. 520/1126) bunlardan biridir. İbn Ebî Zeyd, bütün bu kaynaklarda geçen meseleleri, ihtilafları, kavilleri *en-Nevâdir* isimli eserinde toplamıştır. Adı geçen eser, mezhebin bütün kavillerini içine alan geniş bir kitaptır. Nakledildiğine göre Kuzey Afrika'da Kayrevân ve Kurtuba devletleri yıkılıncaya kadar övünç kaynağı olmayı sürdürmüştür.¹⁴

¹⁴ İbn Haldûn el-Hadramî el-İşbilî, *Divânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fi't-Târihü'l-Haber (Mukaddime)*, thk. Halil Şehâde, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1988. s. 568-570.

Mâlikî mezhebinin merkezi konumunda olan Afrika ile Mâlikî mezhebinin yaygın olduğu diğer bölgeler arasında ilmi ve kültürel alış-veriş bağı oluşmuştur. Faaliyetler daha çok Şam, Fas ve Endülüs ilim merkezleri arasında gerçekleşmiştir. İlmi ve kültürel alış-veriş, genel itibariyle bakıldığında aslında İslam'ın ilk yıllarından beri süregelen ilmi seyahatler vasıtasıyla olduğu görülmektedir. Tabii bunun yanında özellikle o dönemlerde hac için yapılan yolculuklar hiçbir zaman ilimden ayrı düşünülmemiştir. Zira ilmin yayılmasında İslam dini açısından hac ibadetinin ayrı bir yeri vardır. Çünkü hac ibadeti vesilesiyle birçok âlim kutsal topraklarda buluşma imkânı bulmuş, karşılıklı müzakere etme fırsatı yakalamışlar ve netice itibariyle ilmin kıtalararası yayılmasına katkısı sağlamıştır.

Bunun yanında birçok ilim ehli yaşadığı bölgeyi (Kuzey Afrika ve çevresi) terk ederek, İslami ilim merkezlerine yerleşmişler ve buraları kendilerine yurt edinmişlerdir. Kayrevân'dan Endülüs'e yerleşenler arasında iki büyük âlim dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bunlar İbn Ebî Zeyd ile çağdaşlarıdır. Bunlar: Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris b. Esed (ö. 360/970) ile Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talip (ö. 437/1045)'tir.¹⁵ Gerek fikir alış-verişi yapmak gerekse ilim elde etmek için yapılan bu seyahatler, nice büyük beldelerin zamanla küçülmesine sebep olduğu gibi, küçük beldelerin de büyümesine sebep olmuştur.

Kayrevân, tamamı Mâlikî mezhebi mensuplarının bulunduğu bir ilim merkezi konumundadır.¹⁶ Gerek İslam âlimleri gerekse Kuzey Afrika açısından önemli bir ilim merkezidir. Özellikle Kayrevân, Mâlikî mezhebinin gelişip yayılmasında en önemli rolü üstlenen Irak ve Kurtuba gibi şehirler arasında en önemlisidir.¹⁷

1.2.Nesebi ve Doğumu

Abdullah b. Ebî Zeyd Abdurrahman en-Nefzî¹⁸ el-Kayrevânî; öğrencisi Mekkî İbn Ebî Tâlib el-Mukrî (ö. 437/1045), asıl isminin İbn Ebî Zeyd Abdurrahman olduğunu aktarmaktadır.¹⁹ Künyesi Ebû Muhammed ve lakabı ise ikinci Mâlik

¹⁵ Hâdî Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 12.

¹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 568.

¹⁷ Öztürk, Seyfullah, *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, s. 4.

¹⁸ Nefzî, Kuzey Afrika şehirlerinden Endülüs'te bir beldenin ismidir. Bk. Yakut el-Hamevî Şihâbüddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1995, V, 296.

¹⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 492.

anlamında Mâlikü's-Sagîr diye meşhur olmuştur.²⁰ Bu lakabı almasındaki en etkin rolü hiç şüphesiz Mâlikî mezhebini, özellikle Kuzey Afrika ve çevresinde yaygın hale getirmesidir. İbn Ebî Zeyd'in gerek halkın anlayacağı şekilde kitaplar te'lif etmesi, gerekse yetiştirdiği öğrenciler aracılığı ile bu bölgelerde Mâlikî mezhebini benimsenmesinde ve halk nazarında kabul görmesinde oldukça etkili olmuştur.

İbn Ebî Zeyd'in *Risâle* isimli eserinin şârihlerinden biri olan Ahmed Zerrûk (ö. 899/1493), İbn Ebî Zeyd'in nisbetini zikrederken Nefzî yerine Nefzâvî olarak kaydeder. Bununla birlikte Nefzî olarak okunduğunda, Afrika'nın başka bir beldesi olduğunu söyler.²¹ Yakut el-Hamevî (ö. 826/1422) ise, İbn Ebî Zeyd'in Kayrevân'ın batısında yer alan Nefze denilen bir belde ve kabileye mensup olduğunu söyler.²²

İbn Ebî Zeyd, Tunus'un Kayrevân şehrinde 310/922 yılında doğmuştur.²³ Diğer bir görüşe göre ise, Tunus'un güneyindeki Nefzâve bölgesinde doğduğu, daha sonra Kayrevân'a yerleştiği şeklindedir.²⁴ Bazı kaynaklarda 313/955²⁵, 316/958²⁶ yılında doğduğu söylenmiş ise de, bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira İbn Ebî Zeyd, *er-Risâle* isimli eserini 17 yaşında (327/939) yazdığı bilinmektedir.²⁷ Bu da İbn Ebî Zeyd'in 310/922 yılında doğduğunu doğrular niteliktedir.²⁸

1.3.Eğitimi ve Hocaları

İbn Ebî Zeyd, doğduğu şehir olan Kayrevân'da eğitim hayatına başlamıştır. Onun zamanında Kayrevân, zengin bir ilmi birikimi bünyesinde barındıran bir şehir

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

²¹ Ahmed Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Burnusî el-Fâsî, *Şerhu Akideti Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, Beyrut, 2006, I, 13.

²² Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 296.

²³ Sezgin, Fuat, *Tarihü't-Türâsi'l-Arabî*, (GAS) ter. Mahmut Fehmi Hicazi, Fehmi Ebü'l-Fâdıl, Heyetü'l-mısıryeti'l-ammeti li'l-kitap, 1978. II, 152; Ahmed Zerrûk, *Şerhu Rub'î's-Sânî min Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, thk. Abdulhakim Ahmet Ebü Zeyyan, Daru'l-Mektebeti's-Şâ'bî, Libya, ts. s. 14; Kâdî Abdulvehap b. Ali el-Bağdadî, *Şerhu'r-Risâle*, Daru İbn Hazm 1. bs., Beyrut, 2007. I, 4; Salih b. Abdussem'î el-Âbî, *es-Semeru'd-Dânî alâ Risâleti'l-Kayrevânî*, Daru'l-Fadîle, Kahire, ts. s. 9; Ebü Süleyman el-Muhtar b. Arabî, *Menâhilü'z-Zülâle fî Şerhi ve Edilleti'r-Risâle* Daru İbn Hazım, 1. bs Beyrut, 2013, I, 22; İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Allemî, Silsiletü nevâdiri't-turâs, 1. bs., Ribat, 2011, Mukaddime, I, 70.

²⁴ Kâdî İyâz, *Tertübü'l-Medârik*, IV, 492; Salih b. Abdussem'î, *es-Semeru'd-Dâniyyi alâ Risâleti'l-Kayrevânî*, s. 9

²⁵ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kalşânî, *Tahrîru'l-Makâle fî Şerhi'r-Risâle*, thk. Ebu'l-Fâdıl Dimyatî, Daru İbn Hazm, I-VIII, 1. bs., Beyrut, 2016, I, 23.

²⁶ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî (GAL)*, III, 286.

²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 491; Apaydın, H. Yunus, "İbn Ebî Zeyd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, s. 452.

²⁸ Ahmed Zerrûk, *Şerhu Rub'î's-Sânî*, s. 18.

konumunda olduğu, başta Ukbe b. Nafi Câmii olmak üzere Mâlikî mezhebi âlimleri, şehrin farklı noktalarında çeşitli dersler verdiği nakledilmektedir. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş olan İbn Ebî Zeyd, Ukbe b. Nafi Câmii'nde İslami ilimlerin çeşitli alanlarında dersler almıştır.²⁹ Hafızasının kuvvetli oluşu, ilme yatkınlığı onun kısa zamanda yol almasını sağlamıştır. Ders aldığı hocalardan en iyi şekilde istifade etmiş, gerek akli gerekse nakli ilimlerde bilgi birikime sahip olmuştur. Çok erken bir yaş denilebilecek bir çağda 17 yaşında³⁰ *er-Risâle*'yi yazmış olması, O'nun ilme olan yatkınlığını ve zekâsını kanıtlar niteliktedir.

İbn Ebî Zeyd ilmi birikiminin büyük bir kısmını, Keyravân'da bulunduğu dönemlerde elde etmiştir. Bunun yanında Fas, Mısır, Şam, Bağdat ve Hicaz'da, hac ibadetini yapmak için gittiği seyahatler vesilesiyle birçok hocadan ders alma fırsatı bulmuştur.³¹

İbn Ebî Zeyd'in ders aldığı hocalar hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

1. Ebu'l-Fâdl el-Abbas b. Îsâ el-Memsî (ö. 333/944), Afrika'nın Memsi beldesine nispetle anılır. Mâlikî mezhebinde söz sahibi, fakih bir âlimdir. Kalam ilmini iyi bilir, cedel ve münazara konusunda oldukça etkili olduğu ve isminin zamanın meşhur kelamcıları arasında zikredildiği aktarılır. Ubeydîler'in küfür üzerine olduğuna inanması sebebiyle, Mehdiye yakınlarında Ubeydîler tarafından şehit edilmiştir.³²

2. Ebû Süleyman Rebî' b. Atâullâh b. Nevfel el-Kettân (ö. 333/944), zamanının büyük fakihlerden olup, Kur'ân ve hadis hafızı olduğu, aynı zamanda hadis alanında ilel ve rical ilmini iyi bildiği zikredilmektedir. Kayrevân Câmii'nde fıkıh dersleri vermiştir. Yaklaşık 333/944 senesinde şehit edilmiştir.³³

3. Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944) Daha çok İbn Lebbâd el-Kayrevânî diye meşhur olmuştur. Fakih, hafızası kuvvetli bir âlim olduğu Kur'ân

²⁹ Ebu'l-Ecfân, *Kitâbü'l-Câmi*' nşr girişi, s. 25.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 491.

³¹ Muhammed b. Ömer b. Ali b. Salim Mahlûf (ö. 1360/1942), *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, thk. Abdülmecid hayali, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Lübnan, 2003, I, 143; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

³² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 492; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 143; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

³³ Bağdadî, *Şerhü'r-Risâle*, I, 4.

ilimlerini, nâsıh ve mensûhu iyi bildiği zikredilmektedir. Nakledildiğine göre³⁴, iyi bir fakih olmasına rağmen meclisinin darlığı sebebiyle kendisiyle müzakere etme imkânı bulmak oldukça zor olurmuş. 333/944 Senesinde şehit edilmiştir.³⁵

4. Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temim el-Kayrevânî (ö. 333/944) kendisi, *Tabakâtü'l-Ulemâi'l-İfrikkiye* eserinin müellifidir. Sünen, tarih ve rical ilimlerinde temayüz etmiş, sika bir âlim olup. Ubeydîlerle yapılan savaşta şehit olmuştur.³⁶

5. Ebû Abdullah Muhammed b. Mesrur Assal (ö. 346/957) Afrika'da İlimle tanınmış, fakih bir âlim olan âbid kişiliğiyle de tanınan Assal'ın aynı zamanda çokça namaz kılıp, Kur'ân okuduğu rivayet edilmektedir.³⁷

6. Ebu'l-Abbas Abdullah b. Ahmed b. İbrahim b. İshâk el-İbbeyânî (ö. 352/963), Mâlikî mezhebi hafızlarından, dönemin Afrikalı âlimlerindedir. İbbeyânî, İbn Ebî Zeyd'in bazı zor meselelerle karşılaştığında meselenin çözümü için mektupla başvurduğu hocalarındandır. Bir seferinde İbbeyânî'nin Mısır'a gittiği, kendisini çok sayıda Mısır ulemâsı'nın karşıladığı ve bununla birlikte içlerinde ondan daha fakih birinin olmadığı nakledilmektedir. Ebû İshâk b. Şa'bân (ö. 355/965) onun Fas'ta o dönemin en iyi âlimlerinden biri olduğunu nakletmektedir.³⁸

7. Habîb Mevlâ Ebî Süleymân b. Rebî' (ö. 339/950), Kendi zamanının fakih, âbid bir âlimi olarak bilinen İbn Rebî', İmam Sahnûn (ö. 240/854)'un birçok öğrencisinden rivayetleri bulunmaktadır.³⁹

8. Ebû İshak İbrahim es-Sıbât (ö. 356/967): kendi zamanında, Kayrevân'ın en büyük âlimlerinden biriydi. Aklî-melekesi kuvvetli, kendisine birçok ilmi meselede başvuru olan biri olduğu nakledilmektedir.⁴⁰

³⁴ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime I, 71.

³⁵ Şirâzî Ebû İshâk İbrahim b. Ali, *Tabakâtü'l-Fukaha*, Beyrut, 1970, s.160; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, 428.

³⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; Debbâğ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî, *Meâlimü'l-İmân fî Ma'rifeti Ehli Kayrevân*, tlk. İsa b Nâci et-Tenûhî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. bs., Beyrut, 2005. III, 110.

³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 143.

³⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, 428.

³⁹ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 111; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493.

⁴⁰ Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 56.

9. Muammir Ebû Osman Sa'dûn b. Ahmed el-Havlânî (ö. 325/936), Tunus'un sahil beldelerinden biri olan Münestîr⁴¹ âlimlerindedir ve orada vefat etmiştir. Sahnûn'a yetişmiş⁴², fakat ondan ders almamıştır. 100 Yaşında vefat ettiği rivayet edilir.⁴³

10. Ebû Meymûne Derras b. İsmail el-Curevî (ö. 357/967), kelimci, fakih bir âlim olup, Fas'dan Kayrevân'a gelen âlimler arasındadır. Mâlikî mezhebinin yayılmasın da büyük katkıları olan bir âlimdir. Hatta onun Müdevvene'yi Fas'a ilk götüren kişi olduğu nakledilir.⁴⁴

11. Ahmed b. Muhammed b. Ziyad el-Basrî (ö. 340/952, İbn Ebî Zeyd'in Hac esnasında en çok istifade ettiği hocalarından biridir. Ebû Sa'îd el-A'rabî diye meşhurdur. Hafız, mutasavvıf bir zattır. Mekke'de ikamet etmiş, Mescid-i Haram'da imamlık yapmış ve orada vefat etmiştir.⁴⁵

12. Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim (ö. 392/1001), uzun yıllar Kurtuba'da ilim tahsil etmiş, daha sonra doğuya ilmi seyahatlere çıkmıştır. İbn Ebî Zeyd kendisinden Endülüs'lü şeyhleriyle alakalı bilgiler yazmıştır. Irak, Mısır, Bağdat, Hicaz gibi birçok ilim merkezlerini dolaşmış ve oranın âlimlerinden dersler almıştır. İmam Dârekutnî (ö. 385/995) ile karşılıklı ilmi alışverişte bulunduğu da nakledilir.⁴⁶

13. İbrahim b. Muhammed b. Münzîr (?), İbn Ebî Zeyd, İbrahim b. Muhammed'in babası müçtehit imam Muhammed b. Münzîr (ö. 318/930)'in kitaplarından birçok mesele hakkında nakilde bulunduğu aktarılmaktadır.⁴⁷

14. Ahmed b. İbrahim b. Hammâd el- Kâdî (ö. 329/940) hafız ve sika bir âlimdir. Mısır kâdîliğinde bulunmuştur.⁴⁸

⁴¹ Münestîr; Tunus'un doğu sahillerinde bulunan tarihi özelliği olan bir turizm şehridir. bk. Yiğit, İsmail, "Münestîr", *TDV İslam Ansilopedisi*, XXXII, 8-9.

⁴² Sahnûn lakaplı Abdusselam Said et-Tenûhî'nin vefatı 240/854 olduğuna göre, Havlânî'nin o sıralarda 15 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bu bilgiyi doğrular niteliktedir.

⁴³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 509; Muhammed Mahfuz, *Terâcimu'l-Müellifîne't-Tûnisiiyyîn*, Beyrut, 1994, II, 97; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 123.

⁴⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, 428.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490; Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Mağrâvî, *Mevsûatü Muvâkafi's-Selefi Akîdeti ve'l-Menhec ve't-Terbiye*, Mektebetü'l-İslami, Kahire, ts, V, 367.

⁴⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VII, 136.

⁴⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, 2002, s. 162.

⁴⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, 428.

15. Ebû Ali b. Ebî Hilal (?).⁴⁹
16. Muhammed b. Mesrûr el-Haccam (ö. 346/957).⁵⁰
17. Muhammed b. Feth (ö. 334/945).⁵¹
18. Hasan b. Nasr es-Sûsî (ö. 341/952).⁵²
19. Ebu'l-Fadl el-Kaysî (?).⁵³
20. Muhammed b. Osmân el-Ezdî (?).⁵⁴
21. Hasen b. Bedir (?).⁵⁵
22. Ahmed b. Ebî Saîd (?).⁵⁶
23. Muhammed b. Nazîf el-Bezzâz (?).⁵⁷
24. Ebû İshâk Ali b. Müslim el-Bekrî (?).⁵⁸
25. İbn Ebî'l-Ezher (ö. 371/981).⁵⁹
26. İbn Ebî Hişam Ebû Saîd Halef (ö. 373/983).⁶⁰
27. Ebu'l-Hasen el-Kânişî (ö. 347/958).⁶¹
28. Osman b. Saî'd el-Garâbelî (ö. 335/946).⁶²
29. Muhammed b. Mûsâ b. Abdurrahman (?).⁶³
30. Ahmed b Nezzâr (ö. 337/948).⁶⁴
31. İsâ b. Seâde el-Sicilmâsî (ö. 353/964).⁶⁵

⁴⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, 428.

⁵⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

⁵¹ Ahmed Zerrûk, *Şerhü Rub 'î's-Sânî*, s. 15.

⁵² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

⁵³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, 428.

⁵⁴ Muhammed Allemî, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 75.

⁵⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493.

⁵⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493.

⁵⁷ Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 140.

⁵⁸ Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 57.

⁵⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VI, 263.

⁶⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VI, 210.

⁶¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VI, 40.

⁶² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

⁶³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, V, 92.

⁶⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VI, 27; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 126.

32. Sahnûn b. Ahmed b. Melûl et- Tenûhî (ö. 343/954).⁶⁶

33. Ahmed b. İbrahim el-Ezdî (ö. 329/940).⁶⁷

34. Ziyâd b. Mûsâ (?).⁶⁸

İbn Ebî Zeyd, bazı âlimlerin takdirlerini kazanmış, onlarla aynı mecliste bulunma fırsata bulmuştur. Nitekim Ebû İshak es-Sibâî (?) ile aynı mecliste bulunduğu zamanlarda, kendisine yöneltilen zor meseleler hakkında, müzakere etme imkânı bulmuş ve Sibâî'den bu konuda yardım almıştır. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî'l-Kasım et-Tucîbî, hastalığının arttığı bir dönemde arkadaşları, kendisine, kitaplarını zamanın baskıcı yönetiminden korumasını önermişler, o da kitaplarına el konulur düşüncesiyle kitaplarını üç kısma ayırarak, bir kısmını da İbn Ebî Zeyd'e verdiği nakledilmektedir.⁶⁹

1.4. İcazeti ve Senedi

İbn Ebî Zeyd, kendinden önceki ehli-sünnet âlimlerin yolundan gitmiş, onların usul ve esaslarına göre hareket etmiştir. Gerek hadis rivayet etme, gerekse fukahânın sözlerini aktarma noktasında, son derece titiz ve hassas davranmış, bu tutumu da onun kitaplarının güvenilirliğini pekiştirmiş ve ilim ehli nezdinde kabul görmesini sağlamıştır.

İslam'ın ilim merkezleri olarak kabul edilen Mısır, Bağdat, Şam, Fas gibi yerlerde zamanın meşhur âlimleri ile birlikte olma imkânı bulan İbn Ebî Zeyd, bazılarından icazet alma fırsatını da kaçırmamıştır. O dönemde icazet aldığı hocaları, senet halkasının önemli temsilcileri olarak kabul edilmektedir. İbn Şa'bân el-Mısırî (ö. 355/965),⁷⁰ Mervezî (ö. 371/981)⁷¹ Ebû Bekr Ebherî (ö. 375/985),⁷² Ebû Saîd b. el-A'râbî⁷³ olmak üzere birçok kişiden icâzet almıştır.

⁶⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VI, 278.

⁶⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, VI, 52.

⁶⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, V, 264.

⁶⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 493.

⁶⁹ Hâdî Hammû, *Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 15.

⁷⁰ Muhammed b. Kasım b. Şa'bân: Mısır'da Mâlikî mezhebinin meşhur fakihlerindendir. 355/965 senesinde, seksen dört yaşında vefat etmiştir. bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI 78; Adil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-Müfessirin*, Beyrut, 1988, II, 605; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 143.

İbn Ebî Zeyd, her âlimin kendisinde olmasını istediği bir övünç vesilesi olan âlî isnada sahip olduğu nakledilir. Nitekim Ahmed b. Ganîm en-Neferâvî (ö. 1125/1713) şöyle demektedir: “İbn Ebî Zeyd’in en büyük özelliği fıkhıta âlî isnada sahip olmasıdır. Zira o, Sahnûn’dan sadece bir, İbn-Kâsım’dan iki, İmam Mâlik’ten üç vasıta ile nakilde bulunmuştur”.⁷⁴

İbn Ebî Zeyd, te’lif ettiği bazı kitapları için senedler zikretmiş ve eserlerindeki nakillerini bizzat dinlediği, alıntı yaptığı kişilere dayandırmıştır. Bunların başında, *en-Nevâdir ve ’z-Ziyâdât* adlı eseri gelmektedir. Zira bu eserindeki bazı meseleleri, mektuplaşma yoluyla Bekir b. Alâ’ (ö. 344/955),⁷⁵ Ebû Bekir el-Ebherî ve Ebû İshâk b. el Faradî gibi hocalardan aldığı nakledilir. İçinden çıkamadığı, karşılaştığı birçok meseleyi hocalarına mektup yazarak açıklığa kavuşturmuştur. Nitekim zaman zaman karşılaştığı zor meseleler hakkında hocası el-İbbeyânî (ö. 352/963)’ye mektup yazar, hocası da gereken açıklamayı kendisine yazarak bildirdiği nakledilir.⁷⁶

Irak ulemasından el-Kâdî İbnü’t-Tayyip’e keramet hakkında bir meseleyi kendisine açıklamasını isteyerek bir elçi göndermiş ve İbn et-Tayyip özel bir risâle yazarak kendisine göndermiştir. Bu meseleyi sormasına götüren sebep ise, yaşadığı bir olay neticesinde gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Kayrevân’da bir gün adamın biri, akıllara ters gelen bazı garip hallerden bahsediyor diyerek, bazıları İbn Zeyd’e gelerek, mesele hakkında sormuşlar. Bunun üzerine İbn Zeyd: “Belki bütün bunlar rüyada olmuştur” diyerek bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu olay üzerine İbn Ebî Zeyd, konuyla alakalı bir kitap telif etmiş ve netice itibariyle İbn Ebî Zeyd’i kerameti inkâr ediyor, bu adam mu‘tezilî biridir, diye yaygara yapmaya başlamışlar. İşte bu süreçte İbn Zeyd, bu meselenin çözümü için Kâdî İbn Tayyip’e elçi göndermiş. Rivayet edildiğine göre elçi bir sene kadar uzun bir süre Kâdî’nın cevabını beklemiş.

⁷¹ Muhammed Ebû Bekir b. Ahmed, Mâlikî fakihî, birçok te’lif ettiği eseri vardır. 333/944 yılında vefat etmiştir. bk. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, II 186; Muhammed b.Mahlûf, *Şeceretü’n-Nûri’z-Zekiyye*, I, 143.

⁷² Dârakutnî, Bakillânî gibi meşhur âlimlerin kendisinden ders aldığı meşhur Mâlikî fakihlerindedir. Bağdat’ta ders vermiş ve 375/985 yılında orada vefat etmiştir. bk. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, II, 235; Muhammed b.Mahlûf, *Şeceretü’n-Nûri’z-Zekiyye*, I, 143.

⁷³ Debbâğ, *Meâlimü’l-İmân*, III, 112.

⁷⁴ Hâdî Hammû, *er-Risâletü’l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 12.

⁷⁵ Bekir b. Alâ, Mâlikî mezhebi âlimlerindedir. Basra ehlinden olup, daha sonra Mısır’a geçmiş ve seksen yaşlarında olduğu sırada orada vefat etmiştir. bk. Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 85.

⁷⁶ Kâdî İyâz, *Tertübü’l-Medârik*, III, 347.

Kâdî İbn Tayyip, Peygamberlerin mucizesi ile evliyanın kerameti arasındaki farkları ve İbn Zeyd'in tevilinin doğruluğu içeren iki cilt halinde bir kitap göndermiştir. Kitabın başında da İbn Ebî Zeyd'i öven, onun ilimdeki yerini, değerini anlatan sözler yanında İbn Zeyd'in kerameti inkâr etmediğini ve mutezilî biri olmadığını da yazmıştır.⁷⁷

İbn Ebî Zeyd'in, gerek yaşadığı şehir olan Kayrevân'da, gerekse diğer ilim merkezlerinde hocalarıyla bizzat görüşerek ders aldığı gibi, Bağdat'ta Mâlikî fakihlerinden birçok âlimle mektup yoluyla bilgi alışverişinde bulunduğu, icâzet alıp, icâzet verdiği nakledilmektedir.⁷⁸

1.5.Öğrencileri

İbn Ebî Zeyd, Mâlikî mezhebinin Kuzey Afrika ve çevresine yayılmasında büyük katkısı olmuş, Kayrevân'ın yetiştirdiği önemli temsilcilerinden biridir. Başta fıkıh, akâid olmak üzere İslami ilimlerin birçok alanında yaptığı başarılı çalışmalar, ortaya koyduğu görüşlerin kabul görmesini sağlamıştır. Kayrevân, İbn Ebî Zeyd'le ayrı bir değer kazanmış ve bir cazibe merkezi haline gelmiştir, İbn Ebî Zeyd, gerek Mâlikî mezhebinde izlediği usul ve yöntem sebebiyle, gerekse meseleleri çözmedeki maharetiyle, çevresinde büyük bir topluluğun oluşmasına sebep olmuştur. Bu topluluğun içerisinde Mâlikî Mezhebi'nin gelişip yayılmasında önemli rol oynayacak öğrenciler yetişmiştir. İbn Ebî Zeyd, hem kendi zamanında, hem de öğrencilerinin vasıtasıyla sonraki asırlarda, Kuzey Afrika ve Endülüs' te, Mâlikî Mezhebi'nin halk tarafından sevilip yayılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

İbn Ebî Zeyd'in yetiştirdiği öğrenciler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

1.5.1. Kayrevânlı Olanlar

1. Ebû Sa'îd Hallâf b. Ebî'l-Kasım el-Ezdî (ö. 372/982), "el-Berâzi'î" diye meşhur Mâlikî Mezhebi'nin büyük fakihlerindendir. *et-Temhî* ve "*İhtisârü'l-Vâdiha* adlı iki eserinin yanı sıra, İbn Ebî Zeyd'in telif etmiş olduğu *Muhtasaru'l-Müdevvene* isimli eserini ihtisar ederek *et-Tehzîb* adlı eseri yazmıştır. Bu son eser, Fıkıh talebeleri arasında elden ele dolaşan bir kitap haline gelmiş, medreselerde ders kitabı

⁷⁷ Ebu'l-Ecfân, *Kitâbü'l-Câmi'*, nşr girişi, s. 31.

⁷⁸ Ebû Süleyman el-Muhtâr, *el-Menâhilü'z-Zülâle*, I, 36.

olarak okutulmuştur. Eser, Kuzey Afrika, Fas ve Endülüs’de kabul görmüş, itimad edilen bir kitap haline gelmiştir.⁷⁹

2. Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Lübeydî el-Hadramî el Kayrevânî (ö. 440/1048), şair âlimlerdendir. Afrika’nın sahil beldelerinden Lebîde’ye nispet edilir. Mâlikî mezhebine çok sayıda eser bırakmış, *Müdevvene*’ye ihtisar yapmış ve Kayrevânda vefat etmiş büyük fakihlerdendir.⁸⁰

3. Ebû Bekir Ahmed b. Abdurrahman el-Havlânî el-Kayrevânî (ö. 432/1040), Kuzey Afrika ve Mısır ulemâsından dersler almıştır. Kendi zamanının büyük âlimlerinden oluşu kabul edilen Havlânî, Mâlikî mezhebine birçok öğrenci yetiştirmiştir. Meşhur Mâlikî fakihî es-Suyûrî⁸¹ onlardan biridir.⁸²

4. Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ebî’l-Abbas b. Abdurrahman-el-Ecdâbî (ö. 432/1040), Mâlikî mezhebinin Kayrevân fakihlerindedir. Özellikle Mısır ve Hicaz’a seyahatler yapmıştır. Gittiği şehirlerin âlimlerinden istifade etmiştir. Bazı âlimlerin menkıbeleri hakkında telifleri olduğu nakledilmiştir.⁸³

5. Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Sa’dî el-İşbilî (ö. 410/1019), Mâlikî fakihî, muhaddisti. Ebherî (ö. 375/985) den ders aldığı, Mehdiye şehrinde fetva verdiği ve. Manastır beldesinde vefat ettiği nakledilir.⁸⁴

6. Ebû Abdullah Muhammed Abbas el-Havvâs el-Ensari (ö. 426/1034), ilmi, fazileti ve ibadetiyle şöhret bulmuştur. İbn Ebî Zeyd’in arkadaşı Ebû Hasan el-Kâbisî (ö. 403/1012)’den dersler almış, birçok talebenin yetişmesine öncülük etmiş Kayrevân’lı zâhid âlimler silsilesinden olduğu aktarılmıştır.⁸⁵

⁷⁹ Debbâğ, *Meâlimü’l-İmân*, III, 112; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, IV, 493.

⁸⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVII, 623; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, 429.

⁸¹ Ebu’l-Kâsım Abdulhâlik b. Abdu’l-Vâris; Kayrevân’ın yetiştirdiği son ulemâsından sayılır. 460/1067 Senesinde Kayrevân’da vefat etmiştir. bk. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVIII, 213.

⁸² Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü’n-Nûri’z-Zekiyye*, I, 143; Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 88.

⁸³ Mahfuz Muhammed, *Terâcimu’l-Müellifine’t-Tûnisiiyyîn*, I, 41; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, 429.

⁸⁴ Mustafa b. Abdullah Osmânî, *Süllemü’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*, thk. Mahmûd Abdulkadir Arnâvûd, İstanbul, 2010, I, 170.

⁸⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, s. 429; Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 89.

7. Ebû Bekir Atîk b. Halef et-Tucîbî (ö. 422/1030), tarihçi fakihlerdendir. Doğuya seferler yapmıştır. Oranın ulemasından dersler almıştır. *Kitâbü't-Tabakât* ve *Kitâbü'l-İftihâr* isimli eserler telif etmiştir.⁸⁶

8. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlip el-Kaysî el-Kayrevânî (ö. 437/1045), Kayrevân'da doğmuştur. Genç yaşta ilim yolculuğuna başlamış, Mısır, Hicaz ve Endülüs gibi ilim merkezlerinde uzun yıllar ilim tahsil etmiştir. Arap dili, kıraat tefsir, hadis, fıkıh alanında dersler almıştır. Daha sonra Kurtuba'ya yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır. *Kitâbü'n-Nâsıh ve'l-Mensûh*, *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Tefsîrü Mekkî* gibi birçok eser telif etmiştir.⁸⁷

9. Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ali eş-Şakrâtîsî el-Kureşî (ö. 429/1037), Tûzer beldesindedir. İbn Ebî Zeyd ve arkadaşlarından ilim tahsil etmek sebebiyle daha sonra Kayrevân'a yerleşmiş edîp, şâir âlimlerden biridir.⁸⁸

1.5.2. Mağribli Olanlar

1. Ebû Abdurrahman b. Ahmed b. Acûz es-Sebtî el-Fâsî (ö. 413/1022), allame ve hafızdı. Fas'ta bulunduğu dönemde kendisine ilmi seyahatler yapılan biridir. Adeta fetva makamı olarak kabul edilir ve verdiği birçok fetvaları vardır. Daha sonra Fas'tan Kayrevân'a geldiği ve İbn Ebî Zeyd'e öğrenci olduğu ve uzun yıllar buna devam ettiği nakledilir. İbn Ebî Zeyd'in Kitaplarını bizzat kendisinden dinlediği rivayet edilir.⁸⁹

2. Ebû Muhammed b. Gâlip Temmâm el-Hemdânî (ö. 434/1041), ilmi seyahatler vesilesiyle Endülüs'te ve Mısır'da birçok hocadan ders almış, Sebte'li⁹⁰ Mâlikî âlimlerindedir. Mezhepte söz sahibi, hafız, edip, şair kimliğinin yanı sıra

⁸⁶ Muhammed Mahfuz, *Terâcimu'l-Müellifine't-Tûnisıyyîn*, I, 224.

⁸⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlip el-Kaysî el-Kayrevânî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 2008, I, 10,11; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik* IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Müzhep*, s. 429.

⁸⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 157.

⁸⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 171.

⁹⁰ Sebte, Fas'ın kuzeyinde Cebelitârik Boğazı'nın Akdeniz'e bakan kısmında yer alan ve halen İspanya hâkimiyetinde altında bulunan bir şehirdir. bk. Ceren, İsmail, "Sebte", *TDV İslam Ansilopedisi*, XXXVI, s. 258.

fetvada kendisine müracaat edilen biridir. Kayrevan'da bulunduğu sıralarda İbn Ebî Zeyd'den eserlerinin tamamını dinleme imkânı bulduğu nakledilir.⁹¹

3. Halef b. Nâsır⁹²

4. İbn Ahmed Kunuv es-Sicilmâsî de Mağribli öğrencileri arasındadır.⁹³

1.5.3. Endülüslü Olanlar

1. Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf b. Nasr el-Ezdî (ö. 403/1013) "İbnü'l-Faradî" diye meşhurdur. Doğu bölgelerine ilmi seyahatler yapmış, Mısır, Hicaz başta olmak üzere birçok ilim merkezinde ilim tahsili görmüştür. Hafız olan Ebü'l-Velid Belensiye'de⁹⁴ kâdîlik görevinde bulunmuştur. Tarihçi ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan İbnü'l-Faradî, *Tarîhu Ulemâi'l-Endülüs* isimli eseri ile Endülüs'ün gerek âlimleri, muhaddisleri, fakihleri ve gerekse devlet adamları hakkında biyografi yazan ilk kişi olduğu nakledilmiştir. Ayrıca eser, ülkenin siyasi tarihine de ışık tutmaktadır. Özellikle Endülüs Emevi devletinin siyasi tarihi ve hükümdarları hakkında bilgi almak isteyenler için önemli bir kaynak eser olma özelliği taşımaktadır.⁹⁵ Bu eserin dışında *Ahbârü Şuarâi'l-Endülüs*, *Kitâbü'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Hadîsi ve'l-Müteşâbih fi Esmâi'r-Ruvâti ve Künâhüm* isimli telif ettiği eserler bulunmaktadır.⁹⁶

2. Ebû Bekir Muhammed b. Muhib el-Makberî et-Temimî el-Kurtubî (ö. 406/1015), ilk tahsil hayatına Kurtuba'da başlamış, daha sonraki yıllarda Kayrevân'a gelmiştir. Burada İbn Ebî Zeyd'le tanışarak onun derslerine devam etmiştir. Hem İbn

⁹¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik* IV, 494; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 524; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekîyye*, I, 169.

⁹² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medâri*, IV, 494.

⁹³ İbn Ferhûn, bu son üç öğrencisini zikredip, daha sayılamayacak kadar çok öğrencisinin olduğunu aktarır. bk. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Müzhep*, s. 429.

⁹⁴ Belensiye, Yaklaşık beş asır İslam hâkimiyetinde kalmış, İspanya'nın doğusunda yer alan bir şehirdir. Günümüzde Valencia olarak bilinir. bk. Harekât, İbrahim, "Belensiye", *TDV İslam Ansilopedisi*, V, s. 404.

⁹⁵ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine*, İstem Dergisi, Yıl:7, Sayı:14. 2009. s. 22.

⁹⁶ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 10

Ebû Zeyd hem de İbn Ebû Zeyd'in arkadaşı olan Ebû Hasan el-Kâbisî (ö. 403/1012)⁹⁷ gibi daha birçok tanınmış hocalardan ders almıştır.⁹⁸

3. Ebu'l-Mutarriif Abdurrahman b. Hârun b Abdirrahman el-Ensârî (ö. 413/1022): Kendisi daha çok "el-Kanâzî'î" diye tanınır. Mâlikî Mezhebi'nin Kurtuba'lı fakihlerinden, muhaddis bir âlimdir. Bir seyahati esnasında İbn Ebû Zeyd'le tanışmıştır. Kendisinden kitaplarını dinleme fırsatı bulup icazet almıştır. Hadis, tefsir ve siyer alanlarında yazmış olduğu eserleri vardır. Kurtuba'da vefat etmiştir.⁹⁹

4. Ebû Muhammed b. Yahya b. Ahmed b. Huza'a et-Temîmî (ö. 410/1019), muhaddis, imam aynı zamanda iyi bir hatiptir. Bir sefer sırasında İbn Ebû Zeyd'den birçok eserini dinlemiştir. Ayrıca İmam Mâlik'in *Muvatta* isimli eserini incelemiştir.¹⁰⁰

5. Ebû Abdullah Muhammed Abdullah b. Sa'îd b. Âbid el-Muâfirî el-Kurtubî (ö. 439/1047), Doğu tarafına yapmış olduğu bir seyahat neticesinde İbn Ebû Zeyd ile tanışma imkânını bulmuş, *er-Risâle* ve daha birçok kitabını kendisinden dinleme fırsatı bulmuştur.¹⁰¹

6. Ebu'l-Kâsım Esbağ b. Râşid el-Lahmî el İşbilî (ö. 440/1048), İşbilî olan Ebu'l-Kâsım daha sonra Kayrevân'a gelerek İbn Ebû Zeyd ve Hasen Kâbisî'den ders almış, fakih ve muhaddis kimliğiyle öne çıkmış âlimlerdendir.¹⁰²

7. Ali b. Muhammed b. Muntasır et-Tırablusî (ö. 432/1040) bid'at ehli gruplarla mücadele etmiş, fakih imamlardandır. Birçok eser kaleme almıştır. Farâiz meselelerine dair *el-Kâfi* adıyla bilinen bir eseri vardır.¹⁰³

8. Ebû Muhammed Abdullah b. Velîd b. Saîd (ö. 448/1056) hayatı boyunca birçok ilim merkezini gezme fırsatı bulan ve âlimlerinden ders alan Ebû Muhammed,

⁹⁷ Mâlikî mezhebinin Kayrevân'lı meşhur fakihlerindendir. Muhaddis kimliğiyle de tanınır. bk. Ebû Tayyip Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *Kitâbü'l-Ravsi'l-Bâsim fî Terâcimi Şuyûhi'l-Hâkim*, Daru'l-Asıme Riyad, 2011, I, 740.

⁹⁸ Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 114.

⁹⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 494; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 112.

¹⁰⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, s. 429.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 143; Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 93.

¹⁰² Abdülmecid Türki, *Kitabü'l Câmi'*, Mukaddime s. 59.

¹⁰³ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 91.

daha sonra Mısır'a yerleşmiştir. Rivayetlerinde sika bir ravi olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁴ Mısır'da bulunduğu bir dönemde kendisinden Abdullah b. Ca'fer b. Vered (?) vasıtasıyla *Tehzîbu İbn Hişam* adıyla bir siyer kitabı naklettiği ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Bu öğrencilerin yanı sıra İbn Ebî Zeyd daha birçok talebeye icazet vermiştir. Onlardan bazıları ise şunlardır:

İbnu's-Saffâr Yunus b. Abdullah (ö. 429/1037), Ebu'l-Mutarrif Abdurrahman b. Muhammed (ö. 402/1011), Abdullvahid b. Muhammed (ö. 456/1063) ve Ebû Abdullah b. Muhammed el-Basrî (ö. 370/980)'dir.¹⁰⁶

İbn Mücâhid Bağdâdî Mâlikî (?) de yine İbn Ebî Zeyd'in icazet verdiği talebelerinden biridir. *Muhtasar* isimli kitabının icazetini verdiği rivayet edilmektedir.¹⁰⁷

Ebu'l-Mutarrif (ö. 413/1022) Kayrevân'a gelip, kendisinden çokça rivayette bulunduğunu, icazet aldığını kaydeder.¹⁰⁸

İmam Bakillânî (ö. 403/1013)'nin İbn Ebî Zeyd'den fıkıh dersleri aldığı rivayet edilmektedir.¹⁰⁹

Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki İbn Ebî Zeyd, etkili uslûbu, zor ve ince meselelere verdiği cevaplar sebebiyle bulunduğu meclis, öğrencilerin ilgi odağı haline gelmiş ve bu vesileyle öğrenciler, kendisiyle tanışmak ve ondan ders alabilmek için meclisine akın etmişlerdir. Bunun bir neticesi olarak gerek kitaplar telif eden ve gerekse talebeler yetiştiren nice âlimler, İbn Ebî Zeyd'in bu meclisinden çıkmıştır.

1.6.Ahlakı ve İlmi Yetkinliği

İbn Ebî Zeyd, takva ve vera sahibi, insanlara karşı iyiliksever ve isâr sahibi, talebelerine ihsanda ve ikramda bulunan bir kişiliğe sahip olduğu, kimi zaman kız

¹⁰⁴ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 96.

¹⁰⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 13; Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 490.

¹⁰⁶ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 111.

¹⁰⁷ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 111.

¹⁰⁸ Ebû'l-Mutarrif Abdurrahman b. Mervân, *Tefsîru'l-Muvatta*, thk. Amir Hasan Sabrî, Daru'n-Nevâdir, 1. bs., Katar, 2008, I, 39.

¹⁰⁹ Bâkullânî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *et-Takrib ve'l-İrşad*, thk. Abdulhamid b. Ali, Müessesetü'r-Risâle, 2. bs., 1998.

evlenecek olan arkadaşının kızına çeyiz olarak maddi yardımda bulunmak suretiyle, bazı zamanlarda da yanına gelen kimseye yüklü miktar altın verdiği nakledilir.¹¹⁰

İbn Ebî Zeyd, yumuşak huylu ve ailesiyle iyi geçinen anlayışlı biriydi. Nakledildiğine göre İmam Kurtubî (ö. 656/1258)'nin birçok meselede İbn Ebî Zeyd'in *er-Risâle* isimli eserinden istifade ettiği ve alıntılar yaptığı aktarılmaktadır. Kurtubî, "...kadınlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz."¹¹¹ mealindeki ayetin tefsirinde; şayet kadınlardan hoşlanılmasa bile onlara sabretmenin, katlanmanın mendup olduğunu aktarır ve bu konuda İbn Ebî Zeyd'i örnek gösterir.¹¹²

Rivayette aktarıldığına göre: "Şeyh İbn Ebî Zeyd, ilim ve din bakımından yüksek bir konumda idi, fakat geçimi zor bir hanımı vardı. Hanımı ona karşı görevlerini yerine getirmiyor, üstelik diliyle de kocasına eziyet ediyordu. Karısı hakkında ona bir takım şeyler söyleniyor ve ona katlandığı için halk tarafından kınanıyordu. O ise şöyle cevap veriyordu: "Mal, mülk, bilgi ve sağlık bakımından Allah (c.c) bana çok nimetler vermiştir. Bu kadar nimetin yanında bu kadın da belki günahlarım kefareti olarak bana verilmiştir. Bu bakımdan eğer ondan ayrılacak olursam daha şiddetli bir cezanın başıma gelmesinden korkarım." dediği nakledilmektedir.¹¹³

Muhrez b. Halef et-Tunûsî (ö. 413/1022)'nin İbn Ebî Zeyd'in faziletine işaret eden başından geçen şöyle bir olay nakledilir: Bir gün kendisine İbn Ebî Zeyd'in hasta olan kızının getirildiği, kıza dua ettiği ve kızın iyileşip ayağa kalkmasıyla orada bulunanların bu hadiseye hayret ettikleri ve Muhriz'in şöyle cevap verdiği nakledilir: "Ben ya Rabbi babasının senin katındaki hatırına kızına şifa ver dedim ve başka bir şey demedim".¹¹⁴

İbn Ebî Zeyd mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Zira mütevazılık vasfı her ilim ehlini süsleyen, onu farklı kılan bir özelliktir. İbn Ebî Zeyd'in arkadaşları,

¹¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 491.

¹¹¹ Nisâ, 4/19.

¹¹² Gezer, Arif, *Endülüs'lü Mufessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci*, İstem Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, 2009, s. 335-352.

¹¹³ Gezer, Arif, *Endülüs'lü Mufessir Kurtubî*, İstem Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, 2009, s.335-352.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 10.

kendisinden dua istediklerinde o, duaların ancak salih insanların salih amelleri vesilesiyle kabul edileceğini söyler kendisini buna layık görmezdiği zikredilir. Nitekim Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Lübeydî (ö. 440/1048)'nin aktardığına göre İbn Ebî Zeyd, bir defasında arkadaşıyla birlikte bulunduğu bir mecliste uzunca bir süre ağladıkları, daha sonra arkadaşı yanından ayrılırken “ismimi bir kâğıda yazıp, oturduğun halının altına koyayım da ismimi her gördüğünde bana dua etmeni arzu ederim” dediğinde o, “...*Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir...*”¹¹⁵ âyetini okuduğu, ardından da arkadaşına “sen benim dua etmemi istiyorsun fakat salih amel nerede” dediği nakledilir.¹¹⁶ İbn Ebî Zeyd bu âyeti misal vererek amellerini salih olarak görmediğine işaret etmek istemiş ya da tevazu göstermiştir.

Rivayet edildiğine göre, İbn Ebî Zeyd, Allah (c.c)'ın kendisine vermiş olduğu maldaki genişliği, cömertlikle süslemiştir. Öyleki çok cömert olduğundan ötürü hiçbir zaman yanında nisap miktarı mal birikmemiştir.¹¹⁷ Bir seferinde İbn Ebî Zeyd, Kâdî Ebî Muhammed Abdulvehhap el-Bağdâdî (ö. 422/1030)'ye bin dinar gönderdiği ve bu dinarlar Bağdâdî'nin eline ulaştığında “Bizim de bu adama karşılık olarak bir şeyler yapmamız gerekli oldu” dediği ve *er-Risâle*'ye bu sebeple şerh yazdığı nakledilmektedir.¹¹⁸

Mâlikî Mezhebine gerek akaid alanında, gerekse fıkıh alanında birçok katkı sağlayan İbn Ebî Zeyd, *er-Risâle* isimli eserinde bunu sistemli bir şekilde ortaya koymuştur. İbn Ebî Zeyd, itikatta Ehl-i sünnet yolunun selefi âlimi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İmam Eşârî (ö. 324/936)'nin görüşlerini takip etmiştir¹¹⁹

İbn Ebî Zeyd, hakkı açıklamak, hakikat ehlini övme ve yüceltme noktasında son derece cesur bir kişiliğe sahipti. Yazdığı eserlerde ehli-sünnetin görüşlerini açıkça savunduğu görülmektedir.¹²⁰ Zira o dönemdeki baskılar ve Ehl-i sünnet aleyhtarlığı genel bir hal almış, birçok İslam âlimi şehit edilmiştir. Böylesine çalkantılı bir süreçte, özellikle Şiiilerin baskın olduğu bu dönemde, Ehl-i sünneti

¹¹⁵ Fâtır, 35/10.

¹¹⁶ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 120.

¹¹⁷ Hâdî Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 24.

¹¹⁸ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 117.

¹¹⁹ Bulut, *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi*, s. 9.

¹²⁰ Hâdî Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 22.

savunmak ve hakkın karşısındaki bütün sapkın fırkalara karşı mücadele etmek oldukça güçtür. Fakat İslam âlimleri İslamı savunmayı her zaman kendilerine bir vazife olarak görmüşlerdir. Nice fikir ve düşünce adamları bu uğurda birçok sıkıntı ve eziyetlere katlanmışlardır.

İbn Ebî Zeyd hakkında bilgi veren müellifler, onun ilmî zekâ ve melekesinin üstünlüğünün, ilmi şöhretinin doğu-batı her yere ulaştığını naklederler.¹²¹ Özellikle o dönemin ulemasından, İbn Ebî Zeyd'i öven, ilmi yetkinliğini, konumunu bildiren sözler aktarılır. Bunlar çoğunlukla İbn Ebî Zeyd'le aynı mecliste bulunan hocaları, öğrencileri ya da ders halkasındaki arkadaşlarıdır. Bunun yanında İbn Ebî Zeyd hakkında bir takım tespitlerde bulunmuş, sonraki dönem âlimlerinden nakiller de yer almaktadır.

Afrika ulemâsından İbn Ebî Zeyd'in hocalarından el-İbbeyânî (ö. 352/963)'nin, bir mecliste bulunduğu esnada kendisine Kayrevân âlimleri hakkında bilgi almak için soru soran birine verdiği cevapta, İbn Ebî Zeyd hakkında şu övgü dolu sözleri söylediği nakledilmektedir: “Ben, akıllı, kâmil, faziletli bir genç tanıyorum. Şayet onun akl-i melekesi dağların zirve noktalarıyla tartılsa o'nun aklı daha üstün gelirdi. Onun adı Abdullah İbn Ebî Zeyd'dir.”¹²²

Ebu'l Hasen Ali Abdullah el-Kettân (ö. 391/1000)'in: “Ben, Sibâî (ö. 356/967)'nin İbn Ebî Zeyd'i taklid ettiğini (kendisinden ilim aldığını) öğreninceye kadar Ebû Muhammed (İbn Ebî Zeyd)'i taklid etmedim (kendisinden ilim almadım).”¹²³

İbn Ebî Zeyd'in Arkadaşı Hasan el-Kâbisî (ö. 403/1012), İbn Ebî Zeyd hakkındaki düşüncelerini aktarırken şöyle dediği rivayet olunmaktadır: “İbn Ebî Zeyd, gerek rivayet, gerekse dirayet ilminde olsun, sağlam ve güvenilir biridir.”¹²⁴

İmam Bâkılânî (ö. 403/1012)'nin İbn Ebî Zeyd'den bahsederken şeyhimiz diye hitap ettiği nakledilir.¹²⁵ Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbn Ebî Zeyd'i Mâlikîlerin ilk muteahhirin uleması arasında sayar.¹²⁶

¹²¹ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 112.

¹²² Ebû Süleyman el-Muhtar, *el-Menâhilü'z-Zülâle*, I, 26.

¹²³ Ebû Süleyman el-Muhtar, *el-Menâhilü'z-Zülâle*, I, 25.

¹²⁴ Hâdî Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhiyye*, nşr girişi, s. 24.

İmam Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc* isimli kitabında İbn Ebî Zeyd hakkında “el-imâmü’l-celîl” lakabını kullanmakta ve bir hadisin şerhinde onun açıklamalarına yer vermektedir.¹²⁷

İmam Zehebî (ö. 748/1348) ise İbn Ebî Zeyd’i tanıtırken onun için şu sözleri sarf eder: “İbn Ebî Zeyd fakih, allame, batının âlimi, ilmi ve ameli ile temayüz etmiş birisidir. Birçok ilim merkezine seyahatler yapmış, değerli ilim adamlarıyla arkadaşlık kurmuştur. Kendisinden birçok kişi ders alma imkânı bulmuş, adeta Mâlikî mezhebini yeniden dizayn etmiştir. Birçok ilim merkezini telif ettiği kitaplarla zenginleştirmiştir.”¹²⁸

ed-Debbâğ (ö. 839/1435) ise, onun birçok ilim sahasında söz sahibi olduğundan bahseder. Kıraat, tefsir, hadis, ricâlü’l-hadis, garîbü’l-hadis, fıkıh gibi alanlarda ehil olduğunu, ulemanın eserlerine olan vukûfiyetini aktarır.¹²⁹

İbn Ebî Zeyd’in Mâlikî mezhebinde “mâlikü’l-esgar”, bazı kaynaklarda “kutbü’l-mezheb”¹³⁰ olarak anılması elbette basit bir söylemden ibaret değildir. O’nun bu lakapla anılmasına vesile olan şey hiç şüphesiz, İmam Mâlik’ten sonra mezhebin gelişmesinde ve yayılmasında büyük katkısının olmasıdır. Gerek birçok meselenin çözümünde ve açığa kavuşmasındaki rolü, gerekse farklı alanlarda birçok eserler telif etmesi bunun en büyük kanıtlarından biri olduğu düşünülmektedir.

İbn Ebî Zeyd’in yazdığı kitaplar, kendisinin ne denli büyük bir âlim olduğunu kanıtlar niteliktedir. Zira onun telif ettiği eserler, hem kendi yaşadığı bölgede, hem de diğer Müslüman şehirlerinde kaynak kitap olmuş ve okutulmuştur. İslamın birçok

¹²⁵ Abdurrahman b.Salih b.Salih Mahmud, *Mevkufu İbn teymiye mine’l-Eşâira*, Mektebetü’r-Reşat, 1. bs., Riyad, 1995, II, 562.

¹²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temimî Mâzerî, *el-Mu’lim bi-Fevâidi Müslim*, thk. Fudayl, 2. bs., Daru’l-Tûnusiyye, 1988, III, 551.

¹²⁷ İmam Nevevî, “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun” hadisin şerhinde İbn Ebî Zeyd’in “Bütün edepler şu dört hadiste toplanmıştır.”sözüne yer vermektedir. Bahsi geçen hadisler ise şunlardır. “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun.”, “Boş şeyleri terk etmesi kişinin İslamının güzelliğindedir.”, “Nasihat isteyen birine Peygamber (a.s)’ın“öfkelenme.” demesi, “Sizden biri kendi için sevdiğini din kardeşi için de sevmedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz.” bk. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîh-i Müslim İbni’l-Hâccâc*, Daru ihyai’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1392, II, 19; İbn Salâh osman b. Abdurrahman, *Siyânetu Sahih-i Müslim*, thk. Abdullah Abdulkahir, Daru’l-Garbi’l-İslâmî, 2. bs., Beyrut, 1408.

¹²⁸ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XII, 490.

¹²⁹ Debbâğ, *Meâlimü’l-İmân*, III, 116.

¹³⁰ Debbâğ, *Meâlimü’l-İmân*, III, 113.

beldelerinden insanlar, kendisinden bir şeyler öğrenebilmek için Kayrevân'a gelmiş ve ondan istifade etmişlerdir.¹³¹

İbn Ebî Zeyd'in meseleleri izah ederken teville ve kalamî usluba girmekten kaçındığı, selevin yolunda giden ve rivayetleri güvenilir bir âlim olduğu nakledilir.¹³² İbn Ebî Zeyd'in batıl düşüncede olanlara karşı reddiye olarak yazdığı bir eser neticesinde özellikle hadis ehli ve sufiler tarafından eleştirildiği ve bazıları tarafından onun evliyanın kerametini inkâr ettiği iddia edilmiştir.¹³³ Fakat buun doğru olmadığı aktarılmıştır. Zira o, sadece evliyanın hakkında sahih bir haber olmayan kerametlerini içeren haberleri kabul etmemiştir. Bununla birlikte bazı âlimler onun evliyanın kerametini inkâr ettiğini, fakat sonradan onun bu görüşünden döndüğünü nakleder.¹³⁴

İbn Ebî Zeyd, özellikle fıkıh sahasında, dönemin meselelerine yaklaşım tarzıyla ve ışık tutan bakış açısıyla Mâlikî mezhebi'nin en yetkin imamlarından biri olma özelliğini kazanmıştır.¹³⁵

Mâlikî mezhebinin rical ıstılahında *Şeyhâyn* (iki şeyh) denilince, İbn Ebî Zeyd ve Ebû Bekir el-Ebherî, *Muhammedân* (iki Muhammed) denilince, Muhammed b. Sahnûn ve Muhammed b. Mevvâz, *Kâdiyân* (iki kâdî) denilince, Ebû Muhammed Abdulvehhâp ve Ebu'l-Hasen b. el-Gassâr anlaşılır.¹³⁶ Bazı kaynaklarda ise, *Şeyh* denilince İbn Ebî Zeyd, *Şeyhâyn* denilince İbn Ebî Zeyd ve Ebû Hasen Ali Kâbisi anlaşıldığı nakledilir.¹³⁷ Bu kavramların oluşumunda halk arasında dolaşan sözlerin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Nitekim "iki şeyh, iki Muhammed, iki kâdî olmasaydı Mâlikî mezhebi unutulur giderdi" diye nakledilmektedir.¹³⁸

¹³¹ Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 144.

¹³² Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman Mağrâvî, *Mevsûatü Mevâkıfî's-Selef fî'l-Akîdeti ve'l-Menhec ve't-Terbiye*, Mektebetü'l-İslami, Kahire, V, 367,368.

¹³³ Ebû Süleyman el-Muhtar *Menâhilü'z-Ziilâle*, I 51.

¹³⁴ Mâzerî Ebû Abdullah Muhammed, *el-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, I, 155.

¹³⁵ Şîrazî Ebû İshâk İbrahim b. Ali, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Daru'r-Râid el-Arabi, Beyrut, 1970, s. 160.

¹³⁶ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 113.

¹³⁷ Ebû Asım Beşir Dayf b. Ebî Bekir b. Beşir b. Ömer, Daru İbn Hazm, *Masâdirü'l-Fıkhü'l-Mâlikî* 1. bs., Beyrut, 2008, s. 209.

¹³⁸ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 113.

1.7.Eserleri

İbn Ebî Zeyd, her ilim ehlinin yaptığı gibi hayatını ilme ve ilim adamı yetiştirmeye adanarak, büyük bir fedakârlıkta bulunmuştur. Geriye bıraktığı eserler ve yetiştirdiği öğrenciler bu fedakârlığı kanıtlar niteliktedir. Telif ettiği eserlere bakıldığında fıkıh, akaid, hadis, tefsir, kıraat, tasavvuf gibi birçok alanda eser kaleme aldığı görülmektedir.

İbn Ebî Zeyd'in telif ettiği eserlerinin geneline bakıldığında Mâlikî mezhebi'ni savunmak, gelişmesine ve yayılmasına katkı sağlamak amacını taşımanın yanı sıra, doğru İslam anlayışından sapmaları önlemek için fikri mücadele yürüttüğü, Ehl-i sünnet düşüncesinde selefın çizgisini takip ettiği görülmektedir.

İbn Ebî Zeyd'in yaşadığı dönem dikkate alındığında hayatının önemli bir bölümünün, bid'at ehli ve onların yanlış fikirleriyle mücadele içinde geçtiği görülmektedir. Selef akidesini korumak ve insanlar arasında yaygın hale getirmek için başta Şi'iler olmak üzere, Mutezîlî, Haricî, Rafizî ve Kaderî gibi bid'at ehli gruplarla mücadele etmiştir.¹³⁹ Özellikle Mutezile, Kaderiye ve Cehmiye taraftarlarına karşı reddiyeler yazmıştır. İmam Şâtibî (ö. 790/1388), İbn Ebî Zeyd'i bidat ehli ile mücadele edip eser kaleme almış müellifler arasında zikretmektedir.¹⁴⁰ Bunun bir neticesi olarak kırktan fazla¹⁴¹ eser te'lif etmiştir. Kâdî İyâz, İbn Ebî Zeyd'in eserlerini aktardıktan sonra; "eserlerinin tamamı faydası çok ve eşsiz ilmi eserler" olduğunu nakletmektedir.¹⁴² Fakat yazmış olduğu eserlerin tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır. İbn Ebî Zeyd'in eserlerini günümüze kadar ulaşmış ve günümüze kadar ulaşmamış eserler olarak iki grup halinde sınıflandıracamız.

¹³⁹ İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Tebyînü Kizbi'l-Müfteri fî mâ Nesebe ile'l-İmami Ebî'l-Hasen Eş'arî*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut, 1404, s. 123.

¹⁴⁰ Şâtibî Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, *el-İ'tisâm*, Suudi Arabistan, 2008, I, 321.

¹⁴¹ Kâdî İyâz ve İbn Ferhûn 28, Abdülmecid Türkî 35 eser ismi verirken, Kâdî Abdulvehhap Bağdâdî 37 eser ismi kaydeder. Biz, kitapların tertibini yaparken, Kâdî İyâz'ın tertibini esas aldık. Kitaplar arasında farkları da ekleyerek naklettik. Bk. Kâdî Abdulvehhap b. Ali el-Bağdâdî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 56; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep* s. 429,430; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 494. Abdülmecid Türkî *Kitâbü'l-Câmi'* mukaddime s. 61-69.

¹⁴² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 494; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, s. 430.

1.7.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

1. *er-Risâle* İbn Ebî Zeyd'in çok genç yaşta kaleme aldığı meşhur eseridir. Kuzey Afrika ve Batı İslam dünyası âlimlerince kabul görmüş bir kitaptır. Eser, Mâlikî mezhebi'nin sistematik bir şekilde özetlenmiş halidir. İtikadi ve fikhî konuları içeren esere birçok şerh ve haşiye yazılmış, medreselerde talebelere ders kitabı olarak okutulmuş, halk arasında yaygın hale gelmiş meşhur eserler arasındadır.¹⁴³ Öyle ki o dönemin bazı âlimleri, İbn Ebî Zeyd'in *er-Risâle*'si için, İmam Mâlik'in *Muvatta'sı* ve Sahnûn'un *Müdevvene*'sinden sonra Mâlikî fikhında üçüncü sırada geldiğini kaydetmektedir.¹⁴⁴

İbn Ebî Zeyd'in *er-Risâle*'yi yazmasına da birkaç faktörün etkili olduğu nakledilmektedir. Bunların başında, o dönemde Kayrevân şehrinde etkili olan gerek Hâricîler gerekse Fâtîmîler'in bozuk fikirleriyle olan mücadelenin tesirinin olduğu gibi, eğitim-öğretim alanında okutulabilecek, Ehl-i sünnet geleneğine uygun bir esere duyulan ihtiyacın da etkisinin olduğu görülmektedir. Bu tür sebepler o dönemde yaşayan ilim ehlini bazı isteklere yöneltmiştir. Birçok kaynakta *er-Risâle*'nin yazılmasında Tunus'da Kur'ân muallimi olan ve aynı zamanda İbn Ebî Zeyd'in arkadaşı olan Ebû Mahfuz Muhrez b. Halef (ö. 413/1022)'in isteğinin etkili olduğu nakledilmektedir. Bu zat, İbn Ebî Zeyd'e olan dostluğu, yakın ilişki içerisinde olması ve ona yapmış olduğu ziyaretleri neticesinde bu istekte bulunmuştur. İbn Ebî Zeyd, Ebû Mahfuz'un kendisine yaptığı bu istediği, *er-Risâle*'nin mukaddimesinde anlatmaktadır.¹⁴⁵

Nakledildiğine göre İbn Ebî Zeyd, *er-Risâle*'nin telifini bitirdikten sonra bir nüshasını Ebû Bekir el-Ebheri el Bağdâdî (ö. 375/985)'ye göndermiştir. Ebherî buna çok sevinmiş ve gerek eserin içeriği gerekse müellifi hakkında övgü dolu sözler söylemiştir. Aynı şekilde Kâdî Abulvehhap el-Bağdâdî (ö. 422/1030)'ye de eserin bir

¹⁴³ Ahmed b. Ahmed el-Burnusî el-Fâsî, *Şerhu rub 'î's-Sânî min Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, thk. Abdulhakim Ahmet Ebû Zeyyan, Daru'l-Mektebeti's-Şâbî, Libya, ts. s. 18; Bulut, *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi*, s. 11.

¹⁴⁴ Salih b. Abdussem'î el-Âbî, *es-Semeru'd-Dânî alâ Risâleti'l-Kayrevânî*, Daru'l-Fadîle, Kahire, ts. s. 13.

¹⁴⁵ Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 66; Öztürk, *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, s. 26; Bulut, *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi*, s. 12.

nüshasını göndermiş, bağdâdî eseri çok beğenmiş ve eser hakkında medhiyeler ifade eden beytler kaleme almıştır.¹⁴⁶

İbn Ebî Zeyd, *er-Risâle*'yi kaleme alırken özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs'teki halkın kendisine güvendiği Mâlikî mezhebi'nin meşhur âlimi Sahnûn'un "*Müdevvene*" isimli eserinden faydalanmıştır. *er-Risâle*, başta Kuzey Afrika ve Endülüs, olmak üzere Sicilya, Şam, Mısır, Hicaz ve Yemen'de yaygın bir şekilde okunduğu kaydedilmektedir. Öyle ki eserin bir nüshasının, Ebû Bekr el-Ebheri (ö. 375/986)'in meclisinde 200¹⁴⁷ dinara satıldığı bilgisi yer almaktadır.¹⁴⁸

İbn Ebî Zeyd'in yazmış olduğu bu eser, Mâlikî Mezhebi âlimlerinin hem kendi zamanında hem de kendisinden sonraki zamanda istifade ettikleri kaynak bir kitap olmuş ve esere otuzdan fazla şerh yazılmıştır.¹⁴⁹ El-Makberî (ö. 406/1015), Kâdî Abulvehhap Bağdâdî (ö. 422/1030), İbn Nâcî et-Tenûhî (ö. 837/1433), Kalşânî (ö. 863/1458) ve Zerrûk (ö. 899/1493) en meşhur şarihlerindendir.¹⁵⁰ *er-Risâle* birçok dile çevrilmiş olmakla birlikte eser, Fas, Berlin, Paris, Napoli, Mısır ve Türkiye gibi birçok ülkede bulunmaktadır.¹⁵¹

2- *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Müdevvenet-i min gayriha mine'l-Ümmehât*, bu eser, *Müdevvene*'deki meselelere nevadir ve ziyadat türünden yaklaşık 100 cilt (cüz)¹⁵² olarak telif edilmiştir.¹⁵³

İbn Haldûn (ö. 808/1405), İbn Ebî Zeyd'in bu kitapta mezhep içindeki bütün meseleleri, ihtilafları ve mezhep içi görüşleri ele alıp incelediğini kaydeder.¹⁵⁴ İbn Ebî Zeyd, kitabın mukaddimesinde bu kitabın, Mâlikî mezhebi âlimlerinin

¹⁴⁶ Debbâğ, *Meâlimü'l-İmân*, III, 115; Ahmed el-Burnusî, *Şerhü Rub 'i's-Sânî*, s. 19; Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 124.

¹⁴⁷ Bazı kaynaklarda 20 dinar olarak nakledilmektedir. bk., Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Kalşânî, *Tahrîru'l-Makâle fi Şerhi'r-Risâle*, thk. Ebû'l-Fâdl Dimyatî, 1. bs., Daru İbn Hazm, Beyrut, 2016, I, 23.

¹⁴⁸ Bulut, *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi*, s. 13.

¹⁴⁹ Öztürk, *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, s. 28.

¹⁵⁰ Ahmed el-Burnusî, *Şerhü Rub 'i's-Sânî* s. 18; Salih b. Abdussemî, *es-Semeru'd-Dânî alâ Risâleti'l-Kayrevânî*, s. 13; Bulut, *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi*, s. 11.

¹⁵¹ Brockelmann, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, (GAL), ter. Mahmut Fehmi Hicazî, Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitap, 1993, II, 308; Sezgin Fuat, *Tarihü't-Turâsi'l-Arabî* (GAS), ter. Mahmut Fehmi Hicazi, Fehmi Ebû'l-Fadl, Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitap, 1978, II, 154-160.

¹⁵² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 490.

¹⁵³ Günümüzde 15 cilt halinde Daru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından basılmıştır. bk. Salih b. Abdussemî, *es-Semeru'd-Dânî alâ Risâleti'l-Kayrevânî*, s. 13; Ebû Süleyman el-Muhtar *Menâhilü'z-Zülâle*, I, 52.

¹⁵⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 569.

ihtilaflarını içerdiğini ve bu sebeple insanlardan tercih yapmaya melekesi olmayanların takip edeceği en iyi yolun mezhep âlimlerinin görüşlerine uymak olduğunu kaydeder.¹⁵⁵ Gerek *Müdevvene* gerek *Nevâdir* ve *Ziyâdât* fetva konularında kendisine itimat edilen eserler arasında gösterilmektedir.¹⁵⁶ Başta Fas Kayrevan kütüphanesinde olmak üzere Tunus, Paris, Münih, Ezher ve Türkiye’de nüshaları bulunmaktadır.¹⁵⁷

3. *Muhtasaru’l-Müdevvene*: İmam Sahnûn’un (ö. 240/854) *el-Müdevvene* isimli kitabının muhtasarıdır. Elli bin mesele içerdiği nakledilir.¹⁵⁸ Fas’ta Mâlikî mezhebi âlimlerinin güvendiği, fetva verdiği kitaplar arasındadır.¹⁵⁹ İbn Ebî Zeyd’in bu kitabına birçok ihtisar, şerh ve zevâit yazılmıştır. *Muhtasaru’l-Müdevvene*’ye ihtisar yapılan eserlerin başında Ebû Sa’îd el-Berâzi’î (ö. 372/982)’nin *et-Tehzîb* isimli eseri gelir.¹⁶⁰ Bu eser Kuzey Afrika’da kabul görmüş ve çok okunmuştur. Yine Kâdî Abulvehhap el-Bağdâdî (ö. 422/1030) söz konusu kitaba bir şerh yazmıştır. Endülüslü Muhammed b. Ferec el-Kurtubî (ö. 497/1103), İbn Ebî Zeyd’in bu eserine *Zevâidü muhtasar-i İbn Ebî Zeyd* adı altında bir eser telif etmiştir.¹⁶¹ İbn Ebî Zeyd’in *Muhtasar*’ı özellikle hicri V. asırda, Endülüs’ün dört bir tarafında ders olarak okutulmuştur.¹⁶² Eserin birçok nüshası mevcuttur. Fas, Ribat, Kahire ve İngiltere gibi çok sayıda ülke kütüphanelerinde bulunmaktadır.¹⁶³

4. *Kitâbü’z-Zebbi an-Mezhebi Mâlik*, eser, Mâlikîler’in mukârin/mukayeseli fıkıh alanında telif edilmiş önemli eserlerinden biridir. Özellikle batı İslam dünyasında Mâlikî mezhebinin bilinmeyen fıkıh-ı cedel tarihini anlatan eserdir. Zira o

¹⁵⁵ İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’z-Ziyâdât alâ mâ fi’l-Müdevvenet-i min gayriha mine’l-Ümmehât*, thk. 1, 2. c. Abdulfettah Muhammed huluv, 1. bs., Daru’l-Garbi’l-İslâmî. Beyrut, 1999, I, 5.

¹⁵⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, IV, 494; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, s. 429.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XII, 491; Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 123; Abdülmecid Türki, *Kitâbü’l-Câmi’*, Mukaddime, s. 62.

¹⁵⁸ İbnu’n-Nedîm Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Daru’l-Ma’rife, 2. bs., Beyrut, 1997, s. 250; Salih b. Abdussemî, *es-Semeru’d-Dânî alâ Risâleti’l-Kayrevânî*, s. 13; Ebû Süleyman el-Muhtar *Menâhilü’z-Ziülâle*, I, 52.

¹⁵⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, s. 428; İbn Haldûn, *Mükaddime*, s. 569.

¹⁶⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-Medârik*, IV, 493; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu’l-Müzhep*, s. 428; İbn Haldûn, *Mükaddime*, s. 569.

¹⁶¹ İbn Atiyye, Ebû Abdullah Abdulhak Endülîsî, *el-Fihrist*, thk. Muhammed Ebu’l-Ecfân – Muhammed Zahi, Daru’l-Garbi’l-İslâmî, 3. bs., Beyrut, 1983, III, 91.

¹⁶² Ebu’l-Ecfân, *Kitâbü’l-Câmi’*, nşr girişi, s. 46.

¹⁶³ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 125.

dönemde Mâlikî mezhebi, Fas, Endülüs ve Kayrevân gibi bölgelerde fer'î meselelerdeki fikhî içtihatlarıyla ve fetâvâ, nevâzil, ahkâm gibi fikhın ameli ve içtimâi yönüne eğilimiyle bilinmektedir. Bu eserle birlikte Mâlikî mezhebi, istidlal, te'sîl hüccce ve fikh-ı cedel-sahasında diğer muhalif mezheplerle beraber mezhebin görüşlerini savunmuştur. Eser Mâlikî mezhebi ile Zâhirî Mezhebi arasında yaklaşık kırk ihtilafli meseleyi içermektedir. İbn Ebî Zeyd, eserinde gerek delilleri ve kâideleri kullanarak, gerekse şer'î delilleri getirerek, İmam Mâlik'in tercih ettiği manaları ve illetleri savunan bir bakış açısı oluşturmaktadır.¹⁶⁴ Eserin tek yazma nüshası İrlanda'nın başkenti Dublin şehrinde Chester Beatty kütüphanesinde 4475 rakamla, 153 varak ve 371 nusha no ile kayıtlıdır. Kitap, Muhammed Allemi tarafından tahkik edilerek Silsiletü Nevâdirü't-Türâs tarafından baskısı yapılmıştır.¹⁶⁵

5. *Kitâbü'l-Câmi' fi's-Süneni ve'l-Âdâbi ve'l-Megâzi ve't-Tarih*, tezimize konu olan kitaptır. Fas ve Rabat'ta yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁶⁶ İkinci bölümde kitap hakkında geniş bilgi verilecektir.

6. *Risâletü'l-Fıkhıyye*¹⁶⁷ bu kitap aslında müellifin *er-Risâle* isimli kitabının aynısıdır. Fakat bu kitabı Muhammed b. Mansûr b. Hamâme el-Mağrâvey *er-Risâle*'deki garip kelimeleri açıklamak için ele aldığı bir eserdir. Kitap, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye mea Gureri'l-Makâle fi Şerhi Garîbi'r-Risâle* adı altında Beyrut'ta 1986 yılında Daru'l-garbi'l-islâmî tarafından basılmış, tahkikini Hâdî Hammû ve Muhammed Ebu'l-Ecfân yapmıştır.¹⁶⁸

İbn Mansûr, *er-Risâle*'deki garip kelimeleri açıklamak için ele aldığı bir çalışmadır. İbn Mansûr'un yaşadığı dönem kesin olarak bilinmemekle birlikte 6.yy. sonlarına doğru yaşadığı tahmin edilmektedir.

7. *Tehzîbü'l-Utbiyye*, Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz el-Utbî el-Endülüsî, (ö. 255/864)'ye nispetle anılan bu eser, İbn Ebî Zeyd tarafınan özetlemiştir.

¹⁶⁴ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 5,6.

¹⁶⁵ Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 65.

¹⁶⁶ Sezgin, *GAS*, II, 160; Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, I, 53.

¹⁶⁷ Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, I, 52.

¹⁶⁸ Hadi Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 38-57.

Fıkhi konuları içeren bu eserin diğer bir adı da *et-Tebvîbü'l-Müstehrac*'dir. Kayrevân'da Atikiye kütüphanesinde eserin bir bölümü bulunmaktadır.¹⁶⁹

8. *er-Reddü alâ İbni Meserre el-Mârukî*, (ö. 319/931) İbn Meserre, Kurtuba'lı meşhur felsefecidir. Yedi antik yunan filozofundan biri olan Empedokles (m.ö. 490-430)'in fikirlerinin etkisi altında kalmış ve onun yolunu takip etmiş biridir. Bir müddet doğuya gitmiş ise de daha sonra Endülüs'e geri dönmüştür. Bir süre kendini takvalı ve faziletli maskesi altında gizleyerek insanları kandırmış, fakat bozuk fikirlerinin açığa çıkması sebebiyle birçok âlim tarafından hakkında reddiyeler yazılmıştır. İşte İbn Ebî Zeyd, bu eserini İbni Meserre'nin bozuk fikirlerine bir reddiye olarak yazmıştır. Bu eserin bir bölümü Ebü'l-Arab *et-Temîmî* (ö. 333/944)'nin *et-Tabakât* isimli eserinde bulunmaktadır.¹⁷⁰

9. *et-Ta'rîf bi-Beyti'n-Nebî (a.s)*,¹⁷¹ Hz.Peygamberi öven bir kasidedir. Ribat'ta 2140 no ile el yazması bulunmaktadır.¹⁷² Ayrıca Dairetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye'de 11-1617 rakamla bulunurken,¹⁷³ İngiltere'de 80-82 varak halinde 268882 no ile bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁷⁴

1.7.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Bundan sonra zikredeceğimiz eserler günümüze kadar ulaşmamış, fakat İbn Ebî Zeyd hakkında bilgi veren müelliflerin eserlerinde isimleri kaydedilmiştir. Eserleri sıralarken öncelikle Kâdî Abdulvehap el-Bağdadî (ö. 422/1030)'nin *Şerhu'r-Risâle*, Kâdî İyâz (ö. 544/1149)'ın *Tertîbü'l-Medârik*, ve İbn Ferhûn (ö.799/1396)'un *ed-Dîbâcû'l-Müzhep* isimli kitapları esas alındı.¹⁷⁵ Bu kitaplarda zikredilmeyen fakat diğer kaynaklarda ismi geçen eserler de aktarılarak kaynakları belirtilmiştir. Eserler akâid, fıkıh usulü ve fıkıh, tasavvuf-adab-sünen ve diğerleri olmak üzere dört grupta ele alınacaktır.

¹⁶⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 494; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzhep*, s. 429; Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 65.

¹⁷⁰ Sezgin, *GAS*, II, 161.

¹⁷¹ Farklı kaynaklarda "*Kasîdetü fî Medhi'n-Nebî*" olarak geçmektedir. bk., Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 128.

¹⁷² Sezgin, *GAS*, II, 161.

¹⁷³ Hadî Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 36.

¹⁷⁴ Brochelman, *GAL*, II, 312; Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 69.

¹⁷⁵ Bağdadî, *Şerhu'r-Risâle*, s. 4-6; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, IV, 494; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzhep*, s. 429.

1.7.2.1 Akaide Dair Yazdığı Eserler

1- *Risâletü fi 'r-Reddi ale'l-Ğaderiyye ve Munâkazatü Risâleti'l-Bağdâdî el-Mu'tezilî*,¹⁷⁶ bu kitap Ali b. Ahmed b. İsmail el-Bağdâdî'ye reddiye olarak yazılmıştır. Nakledildiğine göre bu şahıs, İmam Mâlik'in mutezili fikirlere sahip olduğunu iddia eder. Bunu ispat etmek için de Kayrevân âlimlerine bir risâle yazıp göndermiş. Buna mukabil İbn Ebî Zeyd'in buna itiraz mahiyetinde bir risâle te'lif ederek cevap vermiştir.¹⁷⁷

2- *el-Beyân an İ'câzi'l-Ğur'ân*.

3- *Kitâbü'l-İztızhâr fi 'r-Reddi ale'l-Fikriyye*.¹⁷⁸

4- *Kitâbü Keşfi't-Telbîs fi 'r-Reddi alâ'l-Bekriyye*, bu eser, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Bekrî'ye nispetle kaleme alınmıştır. Sicilya'lı olan bu şahsın “*Kerâmâtü'l-Evliyâ*” adında bir eserinde aklın kabul etmeyeceği bazı meselelerin halk arasında yayılması üzerine İbn Ebî Zeyd'in reddiye mahiyetinde telif ettiği bir eserdir.¹⁷⁹

5- *İsbâtü Kerâmâti'l-Evliyâ*.¹⁸⁰

6- *Risâle fi-Usûli't-Tevhîd*.

7- *el-Kasîde fi'l-Ba's*.¹⁸¹

1.7.2.2 Fıkıh Usûlü ve Fıkıh'a Dair Yazdığı Eserler

1- *Kitâbü'l-Emr ve'l-İktidâi'n-Nehy ani 'ş-Şuzûzi ani'l-Ulemâ*.¹⁸²

2- *Risâletü'n-Nehy ani'l-Cidâl*.

¹⁷⁶ Bağdâdî bu kitabı *er-Reddi ale'l-Kaderiyye ve Munâkazatü Risâleti'l-Bağdâdî el-Mu'tezilî* diye iki ayrı kitap olarak nakleder. bk. Abdulvehap el-Bağdâdî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 5.

¹⁷⁷ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, I, 117.

¹⁷⁸ Bağdâdî, bu kitabın ismini “*Kitâbü'l-İztızhâr fi 'r-Reddi ale'l-Bekkriyye*” olarak kaydetmektedir. bk. Bağdâdî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 5.

¹⁷⁹ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 117-119.

¹⁸⁰ İbn Ebî Zeyd'in batını fikri savunanlara karşı reddiye olarak yazdığı eseridir. Bu eser, birçok hadis ehli ve sufiler tarafından eleştirilmiştir. Bazı âlimler o'nun evliyanın kerametini inkâr ettiğini iddia ederken, kimileri de o'nun bu görüşünden döndüğünü nakleder. bk. Ebû Süleyman el-Muhtar *Menâhilü'z-Zülâle*, I, 51:Öztürk, *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, s. 89.

¹⁸¹ Bağdâdî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6; Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi*, Mukaddime, s. 69.

¹⁸² Bağdâdî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6.

3- *Kitâbü'l-İktidâ bi Ehli's-Sünne*,¹⁸³ bu kitap, Medine ehlinin icma ettiği konuları içerir. İbn Ebî Zeyd *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât* isimli eserin mukaddimesinde kitabın bilhassa ilk asırdan itibaren üzerinde hilafı bilinmeyen konuları içerdiğini kaydetmektedir.¹⁸⁴

4- *Kitâbü'l-Vesâvis*.

5- *Tefsîru Evkâti's-Salevât*.

6- *Risâletü İ'tâi'l-Karâbeti mine'z-Zekât*.

7- *Kitâbü Fadli Kıyâmi Ramazan*.

8- *Kitâbü'l-Menâsik*.

9- *Mes'eletü'n-Nikâh bi-Gayri Beyyine*.¹⁸⁵

10- *et-Tenbîhu ale'l-Kavli fî Evlâdi'l-Mürteddîn ve Mes'eletü'l-Hubsî alâ Veledi'l-'A'yân*.

11- *Kitâbü'l-Menâsiki'l-Hac*.¹⁸⁶

1.7.2.3 Tasavvuf, Adab ve Sünen'e Dair Yazdığı Eserler

1- *Kitâbü's-Sikâti billâh ve't-Tevekkeliü alellâhi Subhâne*.

2- *Kitâbü'l-Ma'rife ve'l-Yakîn*.

3- *Kitâbü'l-Madmûni min'er-Rızkı*.

4- *Risâletü fî men Te'huzuhu 'inde Kırâati'l-Şur'ân ve'z-Zikri Hareke*.

5- *Reddü'l-Mesâil*.

6- *Himâyetü ırzi'l-Mü'min*.

7- *Risâletü'l-Mev'izati ve'n-Nasîha*.

8- *Risâletü Talebi'l-İlim*.

¹⁸³ İbn Ferhûn, eserin ismini *Kitâbü'l-İktidâi bi Ehli Medîne* olarak kaydetmektedir. bk, İbn Ferhûn *ed-Dîbâcu'l-Müzhep*, s. 429.

¹⁸⁴ Ebu'l-Ecfân, *Kitâbü'l-Câmi'*, nşr girişi, s. 46.

¹⁸⁵ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 126; Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 69.

¹⁸⁶ Bağdadî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6.

- 9- *Risâletü 'l-Mev'izati 'l-Haseneti li Ehli's-Sıdk.*
- 10- *Risâletü ilâ Ehli Sicilmâse fî Tilâveti 'l-Kur'ân.*
- 11- *Kitabü 'd-Duâ.*¹⁸⁷
- 12- *Mecmûatü Ehâdîs.*¹⁸⁸
- 13- *Ahkâmü 'l-Mu'allimîn ve 'l-Müte'allimîn.*¹⁸⁹
- 14- *Risâletü fî-Va'zı Muhammed b. Tâhir el-Kâid.*¹⁹⁰

1.7.2.4 Diğer Eserleri

- 1- *Hikâyetü an Ebî 'l-Haddâd*¹⁹¹
- 2- *Reddü 's-Sâil*¹⁹²

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbn Ebî Zeyd'in şiir sahasında maharetli olduğunu, hatta bunu iyi yaptığını ve güzel şiirler söylediğini nakleder.¹⁹³ Kitabımızın Muhakkiki Muhammed Ebu'l-Ecfan'da O'nun şiirlerinden alıntılar yaparak, bazı bölümler aktarır.

İbn Ebî Zeyd, hocası Ebû Bekir Muhammed b. Lebbâd (ö. 333/944)'ın şehit olduğunda söylemiş olduğu mersiyeden bir bölüm:

و ذكره في جوى الاحشاء قد سكا	يطول شوقي الى من غاب منظره
قد كان أحيا رسوم الدين و السننا	لهفي على ميت ماتت به سبل
يحزن لذلك اذ في ربه امتحنا	كم محنة طرفته في الالاء فلم

Gözden kaybolmuş kişiye özlemim artıyor. Onun hatırası damarlarımın en derinine yerleşmişti.

Üzüntüm yolların gidişiyle kapandığı bir şehidedir. Din ve sünnet şiarlarımı o ihya etmişti.

¹⁸⁷ Bağdadî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6; Abdülmecid Türki, *Kitâbü 'l-Câmi*, Mukaddime, s. 69.

¹⁸⁸ Muhakkik, bu mecmuanın İngiltere kütüphanesinde bulunduğunu nakleder. bk. Ebu'l-Ecfân, *Kitâbü 'l-Câmi*, nşr girişi, s. 48.

¹⁸⁹ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, I, 128.

¹⁹⁰ Bağdadî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6.

¹⁹¹ Bağdadî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6.

¹⁹² Ebû Süleyman el-Muhtar *Menâhilü 'z-Zülâle*, I, 51.

¹⁹³ Kâdî İyâz, *Tertibü 'l-Medârik*, IV, 492; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu 'l-Müzhep*, s. 427.

Nimetlerde içinde nice imtihanlar geçirmişti. Rabbi kendisini imtihan ettiği için hiç üzülmemişti.¹⁹⁴

Hocası Ebu'l-Fâdl Abbas el Memsî (ö. 333/944) şehit edildiğinde ona söylemiş olduğu mersiyyeden bir bölüm

يا ناصر الدين قمت مسارعا	وبذلت نفسك مخلصا و مؤيدا
وذبيت عن دين الاله مجاهدا	واتبعت بيعا رابحا محمودا
عهدي به بين الالسنه لم يكن	الله عند لقاء العدو كمودا

Ey dinin destekçisi! Aceleyle kalktın kendini samimi ve kuvvetli bir şekilde bahşettin.

Cihat ederek Allah'ın dinini savundun. Övülmüş kârlı bir alışveriş yaptın.

Bilirim ki o, mızraklar arasında düşmanla karşılaştığında Allah için yerine çakılıp kalmazdı.¹⁹⁵

1.8. Vefatı

İbn Ebî Zeyd'in vefat ettiği tarih hakkında tarihçiler farklı görüşler belirtmektedir. Ali Uchûrî (ö. 1066/1655) iki farklı tarih kaydetmektedir. Birincisinde 396/1005 yılında vefat ettiğini kaydederken, ikinci görüşünde ise, 386/996 tarihini vermektedir.¹⁹⁶

İbn Kunfuz da (ö. 810/1407) onun vefatının 386/996 yılında olduğunu, Kayrevan'da bulunan kendi evine defin edildiğini kaydeder.¹⁹⁷ Bazıları¹⁹⁸ onun

¹⁹⁴ Ebu'l-Ecfân, *Kitâbü'l-Câmi'*, nşr girişi, s. 67.

¹⁹⁵ Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, s. 33.

¹⁹⁶ Hadi Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 28; Brochelman, İbn Ebî Zeyd'in ölüm tarihi hakkında hicri 386, 388, 390, 396 gibi farklı tarihler kaydetmektedir. bk. Brockelman, *Târîhü'l-Edebî'l-Arabî*, (GAL), II, 308.

¹⁹⁷ İbn Kunfuz, Ebû'l-Abbas Ahmet b. Hasen b. Hatib *Kitabu'l-Vefâyât*, Daru'l-Afâkî'l-Cedide, Beyrut, 4. bs., 1983, s. 221.

¹⁹⁸ Bu görüş Ebû İshak Habbal ve Ebû Kasım b. Mende'ye aittir. bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 13.

vefatını 387/997 olarak kaydederken, bir diğer görüş olarak 389/999 yılı dile getirilmektedir.¹⁹⁹

Tercih eddilen görüşe göre ise, vefatının 76 yaşında iken 30 Şaban 386/996 yılına rastladığı kaydedilmektedir. Aynı zamanda bu görüş, Bağdâdî, Kâdî İyâz, İbn Ferhûn, Debbâğ ve daha birçok müellifin görüşüdür.²⁰⁰

Şairler tarafından hakkında birçok mersiyeler yazılmıştır.²⁰¹

İbn Ebî Zeyd'in cenaze namazını vefat ettikten bir gün sonra arkadaşı Ebu'l-Hasan el-Kâbisî (ö. 403/1012) büyük bir topluluk önünde kıldırması ve Kayrevân'da kendi evine defn edilmiştir.²⁰²

er-Risâle'nin şârihlerinden Şeyh Ali Uchûrî (ö. 1066/1655), İbn Ebî Zeyd'in vefat ettiğinde çocuğunun olmadığını ve bu sebeple her namazın arkasında "Ya rabbi *er-Risâle*'yi insanlara sevdire" diye dua ettiğini ve böylece *er-Risâle*'yi kendisine varis kılmak istediğini ileri sürer. Fakat Uchûrî'nin bu iddiası doğru değildir. Zira İbn Ebî Zeyd'in yazmış olduğu *er-Risâle* isimli eserinin icazet senedinde bir erkek evladının ismi geçmektedir. Nitekim Abdulhak b. Atiyye (ö. 542/1147)'nin şöyle dediği rivayet olunmaktadır: "Bana Ebî'l-Hasen Yahya İbrahim b. Ebî Zeyd el-Mursî'nin kendi el yazması olan bir icazeti ulaştı. Orada bana bütün rivayetleri haber veriyordu ve aralarında. İbn Ebî Zeyd'in *er-Risâle*'si de vardı. Bana bu *er-Risâle*'yi Veled İbn Ebî Zeyd b. İbn Ebî Zeyd'den nakletti".²⁰³

Mealimü'l-İman adlı eserin müellifi İbn Nâcî (ö. 839/1435) İbn Ebî Zeyd'in siresini anlattığı bölümde onun Ebû Bekir ve Ömer isminde iki oğlu olduğunu nakleder.²⁰⁴

İbn Ebî Zeyd'in oğlu Ebû Bekir, fakih, faziletli ve birçok rivayeti olan biridir. el-Berâzî²⁰⁵ (ö. 372/982)'nin *Tehzib* isimli eserinin rivayet senedi kendisine

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funun*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, 1941, I, 841; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 491.

²⁰⁰ Bağdâdî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 6; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 496; İbn. Ferhûn *ed-Dibâcu'l-Müzhep*, s. 430; Debbâğ, *Mealimü'l-İmân*, III, 120; Salih b. Abdussem'î, *es-Semeru'd-Dânî alâ Risâletü'l-Kayrevânî*, s. 16; Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, s. 22; Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, s. 115; Abdülmecid Türki, *Kitâbü'l-Câmi'*, Mukaddime, s. 52; Sezgin, Fuat, *Tarihü't-Türâsi'l-Arabî*, (GAS), II, 152;

²⁰¹ Ona mersiye okuyanlardan biri de Ebû Zekerriyya Yahya b. Ali Havvas el-Kefif, bk. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 496; Debbâğ, *Mealimü'l-İmân*, III, 121.

²⁰² Debbâğ, *Mealimü'l-İmân*, III, 121.

²⁰³ Hadi Hammû, *er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, nşr girişi, s. 30.

²⁰⁴ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, s. 90.

dayanmaktadır. Bir dönem Kayrevân kâdılığı görevinde bulunmuş, 460/1067 senesinde vefat etmiş ve babasının bulunduğu yere defn edilmiştir.²⁰⁶

İbn Ebî Zeyd'in diğer oğlu Ömer ise, fakih ve salih bir zattır. Birçok ulemadan ders almış ve kendisinin Ebu'l-Kasım Abdurrahman isminde fakih, hadis hafızı muhaddis bir oğlu vardır. Mâlikî mezhebi'nde kendisinin görüşüne başvuru olan fakihlerdendir. 460/1067 Senesinden sonra vefat ettiği rivayet edilmektedir.²⁰⁷ Bazı kaynaklarda ise İbn Ebî Zeyd'in üç kızı, iki oğlu olduğu bilgisi yer almaktadır.²⁰⁸

İbn Ebî Zeyd, Kayrevân şehrinin girişindeki kendi evine defn olunmuştur. Bu ev günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilen ender yapılardan bir tanesidir. İbn Ebî Zeyd'in kabri ise günümüze kadar hâla ziyaret edilen mekânlardan biri olma özelliğini korumaktadır.²⁰⁹

Buraya kadar aktarılan bölümde İbn Ebî Zeyd'in hayatı ve eserleri ele alınmış olup bir sonraki bölümde *Kitâbü'l-Câmi* ' eseri ve hadisçiliği incelenecektir.

²⁰⁵ Bu zat, babası İbn Ebî Zeyd'in öğrencilerinden biridir. bk. Bağdadî, *Şerhü'r-Risâle*, s. 4; Ahmed Zerrûk, *Şerhü Rub 'î's-Sânî*, s. 14.

²⁰⁶ Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, s. 49.

²⁰⁷ Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, s. 49.

²⁰⁸ Ebû Süleyman el-Muhtar, *Menâhilü'z-Zülâle*, s. 48.

²⁰⁹ Muhammed Allemi, *ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, Mukaddime, s. 70.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KİTÂBÜ'L-CÂMİ' ve HADİSÇİLİĞİ

İbn Ebi Zeyd'in hadisçiliğinin incelendiği bu bölüm özellikle kitapta geçen hadisleri ele almak suretinde gerçekleşmektedir. Kitapta zikredilen hadislerin varsa özel sebeplerinin belirtilmesi ve açıklamaya ihtiyaç duyulan yerlerde şerhlerden istifade edilerek gerekli izahlar yapılacaktır. Öncelikle Müellifin kitabı hakkında bazı bilgiler vermek kitabı tanıma noktasında faydalı olacaktır.

2.1. Kitâbü'l-Câmi' ve Muhtevası

2.1.1. Kitâbü'l-Câmi'

İbn Ebî Zeyd kitabına *Kitâbü'l-Câmi'* ismini vermesi Mâlikî âlimlerinin kitaplarında *Câmi'* adı taşıyan unvan verme geleneklerinin olduğunu yansıtmaktadır Zira İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eserinde dikkat çeken *Câmi'* adı altında bab başlıklarının olduğu görülmektedir. Nitekim *el-Muvatta* kitabı incelendiğinde görünen tablo bir kaç kitap başlığı hariç her bölümün ya da konunun sonunda *Câmi'* adı altında bir başlık göze çarpmaktadır. Diğer taraftan *el-Muvatta*'nın son kısmında *Kitâbü'l-Câmi'* adı altında bir bölüm bulunmakta ve içinde birçok farklı meseleleri barındırmaktadır. Ayrıca bu kısım incelendiğinde İbn Ebî Zeyd'in *Kitâbü'l-Câmi'* de yer verdiği konuların birçoğunu burada da görmek mümkündür.²¹⁰

İbn Ebî Zeyd'in teze konu olan bu kitaba *Câmi'* adını vermesinin ilk olmadığı ve bu kelimeyi ilk kullanmadığı, daha önce de birçok yerde kullandığı görülmektedir. Zira İbn Ebî Zeyd'in ilk telif ettiği eser olan *er-Risâle*'de bu üslubu kullandığı görülmektedir. Nitekim *er-Risâle* kitabında “Babun *Câmi'*un fi's-Salat” diye bir bölüm ile kitabın son kısmında yer alan “Babun Cümelün mine'l-Ferâizi ve'r-Regâib” adı altında başka bir bölümün olduğu da görülmektedir. Yine müellifin *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât* adlı bir başka eserinde *Câmi'* kelimesini yoğun bir şekilde bab başlığı olarak kullandığı, özellikle İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'sına benzer bir şekilde her bölüm sonunda bir *Câmi'* başlığı ele aldığı görülmektedir.

²¹⁰ Geniş bilgi için bk. Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed İskenderânî, Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 2011.

Diğer bir eseri olan *Muhtasaru'l-Müdevvene*'de durum diğer kitaplarındakine benzerlik arz etmektedir. Bütün bunlar bize İbn Ebî Zeyd'in diğer eserlerinde de bu üslubun kullanıldığı sonucuna götürmektedir. Diğer bir husus ise, *Câmi'* ismi zahir manasından da yola çıkılarak anlaşılacağı üzere farklı meseleleri bir bab başlığı altında toplama usulünün genel adıdır. Zira *Kitâbü'l-Câmi'* adlı eserin tamamını incelendiğinde bu açıkça görülmektedir. Toplam 21 babdan oluşan kitabın her bir bab başlığı altında birçok meselenin yer aldığı görülmektedir.

Kitabın muhakkiki Muhammed Ebu'l-Ecfân'ın aktardığına göre *Kitâbü'l-Câmi'*'n iki önemli güvenilir nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar hakkında bazı bilgiler aktarılacaktır.

Birinci Nüsha: Fas'daki Karaviyyin Üniversitesinin kütüphanesindeki 645/10 numaralı nüshası olup 39 Varaktır. Bazı sayfaları ceylan derisinden parşömen kâğıdıdır. Endülüs hattıyla yazılmış, okunaklı bir yazıdır. Telif edildiği tarih ve nâsihin ismi yoktur. Bir bab hariç bütün bablar “Kâle Ebû Muhammed” diye başlamaktadır.²¹¹ Kitabın sonunu müellif şu cümlelerle tamamlamaktadır: “Biz bu kitabımızda *Kitâbü'l-Câmi'* muhtasar kitabımız *Muhtasaru'l-Müdevvene*'nin sonunda aktardığımız bazı meseleleri ele aldık. Gerek İmam Mâlik ve ashabının görüşleri ile gerekse Efendimiz (a.s)'ın hadisleri, selefimiz ve imamlarımızın görüşlerini aktararak âdap, emir, nehiy ve örf-âdete dair meseleleri açıkladık. Genellikle konuları, İmam Mâlik'in arkadaşlarından ve *el-Muvattası*'ndan alıntılar yaparak aktardık. Târih, megâzi ve buna benzer konuları İmam Mâlik ve ilim ehlinin görüşleri ile beyan ettik. Siyer babında ise, ümmetin üzerinde icma ettiği konuları ele aldık. Konuları elimizden geldiği kadarıyla özet olarak aktarmaya gayret ettik.”²¹²

İkinci nüsha: Rabat'taki halk kütüphanesinde 1781 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Nüsha, 58 varaktır. Yazı, eski Fas hattıdır. Hafif yıpranmış olan eski yaprak üzerine yazılmıştır. Aynı şekilde bu nüshada da telif tarihi ve nâsihin ismi belirtilmemiştir. Bu nüshanın baş tarafında müellif kitapla ilgili kısa bir bilgi

²¹¹ Ebu'l-Ecfân, *Kitâbü'l-Câmi'*, nşr girişi, s. 94.

²¹² İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, s. 301.

vererek şöyle demektedir: “Bu kitap, İmam Mâlik’in *Muvatta*’sı ile diğer kitaplarından aktarılan sözleri içeren muhtasar bir kitaptır.”²¹³

2.1.2. Kitabın Muhtevası

İbn Ebî Zeyd, bu kitabı ibâdât, mu‘amelât, ahlâk, siyer, megâzi gibi geniş kapsamlı konular içeren yirmi bir bab başlığı altında ele almaktadır. İbn Ebî Zeyd’in *er-Risale* adlı eserinin sonunda yer alan “Babun Cümelün mine’l-Ferâizi ve’r-Regâib” başlıklı babı ve ondan sonra gelen birkaç babı incelendiğinde; konular itibariyle *Kitabü’l-Câmi’*, deliller ve İmam Mâlik başta olmak üzere imamların görüşlerinin genişletilmiş bir hali olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Zira *er-Risale*’de adı geçen bab başlığı altındaki konular hiç bir ayrıntıya girilmeden yalnızca hüküm verilmekle yetinilerek ele alınmış ve ayrıntıya yer verilmemiştir.

İbn Ebî Zeyd’in telif ettiği birçok eser olmasına rağmen *er-Risâle* dışında diğer eserleri çok bilinmemektedir. *Kitabü’l-Câmi’*, müellifin diğer bir eseri olan *Müdevvene*’nin muhtasarı mahiyetindedir. İçerdiği konuların ehemmiyetine binaen değerli bir eserdir. Müellif, ele aldığı konuları gerek ayet ve hadislerle, gerekse selef imamların görüşlerini aktarma yöntemiyle izah ederken, kendi görüşlerine neredeyse hiç yer vermediği, rivayet usulüne dayanan kıymetli bir eserdir.

İbn Ebî Zeyd, Mâlikî mezhebi’nin tedvin edilmesinde ve yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Aynı şekilde *Muhtasaru’l-Müdevvene* ve onun özeti mahiyetinde bir eser olan *Kitabü’l-Câmi’* de bu rolün önemli bir parçasını oluşturmuş ve Mâlikî mezhebi fıkıh eserleri silsilesindeki yerini almıştır.

İbn Ebî Zeyd’in konuları ele alış metodu, sünnetle ihticac eden bir fakihin sistemini yansıtmaktadır. Bab başlıklarının hemen altında hadisler getirmesi, konuyla ilgili şayet ayet varsa onu da zikrederek meseleyi desteklemesi, ardından öncelikle İmam Mâlik’in görüşlerini yansıtmak, ardından varsa selefe ait sözleri naklederek konuyu desteklemek ve bu şekilde meseleyi açıklamak yoluna gitmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere kitap yirmi bir babdan oluşmaktadır. Her bir bab ayrı ayrı ele alınarak kısaca incelenecektir. Öncelikle konunun kapsamını dikkate alınarak seçilen hadisler aktarılacaktır. Hadisler arapça metni ve tercümesi

²¹³ Ebu’l-Ecfân, *Kitâbü’l-Câmi’*, nşr girişi, s. 84

ile birlikte aktarılacaktır. Bazı bablarda bir hadisle yetinilirken, çoğunlukla iki, bazı bablarda ise daha fazla hadis aktarılıp, konuyla alakalı müellifin getirdiği açıklamalara yer verilecektir. Bablarda aktarılan hadislerin tercih edilmesinde özel bir sebep varsa açıklanacaktır. Daha sonra her bab sonunda kısa bir açıklamaya yer verilecektir.

2.1.2.1 Bidatlara Karşı Sünnetlere Uyma Babı

İbn Ebî Zeyd'in yaşadığı dönem dikkate alındığında onun birçok bid'at ehli gruplarla mücadele ettiği görülmektedir. Onlarla yaptığı amansız ilmî ve fikrî mücadeleyi hayatı boyunca sürdürmüş, Ehl-i sünnetin savunucusu olmuş ve görüşlerinin yayılmasına katkı sağlamıştır. Müellif belki de bu yaşam düstürünü ifade etme noktasında kitabına, bid'atlara karşı sünnetin yeri ve önemini belirten hadisleri ele alarak başlamayı tercih etmiştir. İlk rivayet şu şekildedir:

عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ، لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ"

İmam Mâlik'e ulaştığına göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur: "Size iki şey bırakıyorum. Bunlara sınımsız bağlı olduğunuz sürece asla doğru yoldan sapmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetidir."²¹⁴ Hadis bu lafızlarla sadece *Muvatta*'da geçmektedir. İbn Abdilber (ö. 463/1071) bu rivayetin ilim ehlinin yanında Hz. Peygambere isnadının mahfuz, ma'rif ve neredeyse bu rivayetin isnada gerek duymayacak kadar meşhur olduğunu beyan etmektedir²¹⁵. Fakat hadisin ikinci kısmında yer alan "sünneti nebiyyi" yerine bazı kaynaklarda "ailem ve ehl-i beytim" ibaresi geçmektedir.²¹⁶ Müellifin bu hadisi tercih etmesi, sünnetin teşri' değerine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Zira Müslim'in *Sahih*'i, İbn Mâce ve Ebû Dâvud'un *Sünen*'i gibi diğer kaynaklarda ise hadisin bu ikinci kısmı yer almamaktadır.²¹⁷

Bir başka hadiste ise şöyle buyrulmaktadır:

²¹⁴ Mâlik, *el-Muvatta*, Kitâbü'l-Kader, 3.

²¹⁵ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî, (ö. 463/1071) *et-Temhid*, thk. Mustafa b. Ahmed ulvî, Muhammed Abdulkebir, 1966, XXIV, 331.

²¹⁶ Bk. Tirmizî, *Menâkıb*, 32; Nesâî, *Menâkıb*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, 309.

²¹⁷ Bk. Müslim, *Hâc*, 147; İbn Mâce, *Menâsik*, 84, Ebû Dâvud, *Menâsik*, 56.

قَالَ: ابْنُ زَبْرِ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي الْمَطَّاعِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْعِرْبَاضَ بْنَ سَارِيَةَ، يَقُولُ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ، فَوَعظَنَا مَوْعِظَةً بَلِيغَةً، وَجَلَّتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، وَدَرَقَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: وَعَظْتَنَا مَوْعِظَةً مُودِّعٍ، فَأَعْهَدَ إِلَيْنَا بِعَهْدٍ، فَقَالَ: «عَلَيْكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ عَبْدًا حَبَشِيًّا، وَسَتْرُونَ مِنْ بَعْدِي اخْتِلَافًا شَدِيدًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي، وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ، عَضُوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَإِيَّاكُمْ وَالْأُمُورَ الْمُحَدَّثَاتِ، فَإِنَّ كُلَّ بَدْعَةٍ ضَالَّةٌ»

İbn Zebr dedi ki: Bana Yahyâ b. Ebi'l-Mutâ' 'nın haber verdiğine göre kendisi İrbâd İbn Sâriye'nin şöyle söylediğini işitmiştir:

Hiz. Peygamber bir gün yanımızda iken kalktı ve Kalbleri titreten ve gözleri yaşartan etkili bir vaaz etti. O'na denildi ki: “Yâ Rasûlullah! Vedalaşan kimsenin yaptığı vaaz gibi nasihat ettin. Bize tavsiyelerde bulun.” Bunun üzerine Rasûlullah (a.s) buyurdular ki:

*“Takvaya sarılınız ve başınızdaki Halife siyah bir köle dahî olsa onu dinleyip itaat etmeye sarılınız. Siz benden sonra şiddetli ihtilaflar göreceksiniz. Onun için benim sünnetime ve hidayete mazhar kılınmış olan Hulefâ-i Raşidîn'in sünnetlerine yapışınız. Bu sünnetleri dışlarınızla sıkıca tutunuz. İhdas edilen (dinde dayanağı olmadan dîne sokulmak istenen) şeylerden sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir.”*²¹⁸

İbn Ebî Zeyd, Hiz. Peygamber'in bu ve buna benzer hadislerle insanları fitnelerden, heva ve heveslerine tabi olmaktan, bidatlardan ve âlimin ayağının kaymasından sakındırarak uyarılarda bulunduğuna dikkat çektiğini söylemektedir.²¹⁹

Bir başka rivayet ise şöyledir:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «يَخْرُجُ فِيكُمْ قَوْمٌ تَحْقِرُونَ صَلَاتَكُمْ مَعَ صَلَاتِهِمْ، وَصِيَامَكُمْ مَعَ صِيَامِهِمْ، وَأَعْمَالَكُمْ مَعَ أَعْمَالِهِمْ، يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ، وَلَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ مُرُوقَ السَّهْمِ مِنَ الرَّمِيَةِ، تَنْظُرُ فِي النَّصْلِ، فَلَا تَرَى شَيْئًا، وَتَنْظُرُ فِي الْقِدْحِ فَلَا تَرَى شَيْئًا، وَتَنْظُرُ فِي الرَّيْشِ، فَلَا تَرَى شَيْئًا، وَتَنْتَمَارِي فِي الْفُوقِ»

Ebû Saîd (r.a) dedi ki, Resûlullah (a.s)'ın şöyle buyurduğunu duydum: “Aranızdan öyle bir grup çıkacak ki onların namazları yanında siz kendi kıldığınız

²¹⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 6; Tirmizî, Ebvâbü'l-İlim, 16; Dârimî, Mukaddime, 16.

²¹⁹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, s. 106.

namazları, onların oruçları yanında kendi oruçlarınızı, amelleri yanında da kendi amellerinizi azımsayacaksınız. Onlar Kur'ân okuyacaklar fakat boğazlarından aşağı geçmeyecek, okun yaydan çıktığı gibi onlar da dinden çıkacaklar. Ok demirine bakarsın, kan izi göremezsin, okun gövdesine bakarsın bir şey göremezsin. Okun yelesine (tüyüne) bakarsın, orada da bir iz bulamazsın. Böylece okun geline (ucuna) kan bulaşıp bulaşmadığında şüphe edersin.”²²⁰

İbn Ebî Zeyd, hadiste zikredilen bu grubun Hariciler olduğunu, Hz. Peygamberin burada bid'atları sebebiyle okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklarına işaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Kaderiye, Mürciye ve Rafizilerin de bu minvalde olup, onları takip ettiklerini, bu izlerin onlarda da görüldüğünü söylemektedir.²²¹ Hadisin şerhinde *el-Muvatta* şarihlerinden Zürkânî (ö. 1099/1688), bu grubun Hariciler olduğunu kaydetmektedir.²²²

İbn Ebî Zeyd, grupların yetmiş iki fırkaya ayrıldığını söyleyerek, bu konuda Efendimiz (a.s.)'in hadisine işaret etmektedir.²²³ Daha sonra müellif Allah'ın sıfatları, Kader, Cennet, Cehennem, Sırat, Şefaât, Kabir azabı, Ehl-i kible, Ecel, İman, Allah'ın ahirette görülmesi gibi birçok itikadi konulara temas etmektedir.²²⁴ Burada çoğunlukla ayetler zikredere izah etmekte ve bu meselelerin Ehl-i sünnetin icma ettiği konular olduğunu da belirtmektedir.

İbn Ebî Zeyd, Hz. Peygamber'in “*İnsanların hayırlısı benim asrımdakiler (sahâbem) dir.*²²⁵ Hadisine atıf yaptıktan sonra dört halife arasında efdaliyet sıralamasını aktarmaktadır. Hz. Osman ile Ali arasında efdaliyet tercihi iki görüş bulunduğunu belirtmekle birlikte müellifimiz, birini diğerinden üstün tutmamanın daha uygun olacağını söylemektedir. Bu görüşünün de ehl-i hadise ait olduğunu aktarır. İmam Mâlik'in bu konuda; “Hz. Osman ile Ali arasında kendisine uyabileceğim hiçbir kimsenin ayırım yaptığını bilmiyorum” dediğini nakleder.²²⁶ İmam Mâlik (ö. 179/795)'in “kendisine uyabileceğim hiçbir kimse” sözünde şiiilere

²²⁰ Buhârî, *Fadâilü'l-Ku'rân*, 36; Mâlik, *el-Muvatta*, Ku'rân, 10.

²²¹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 106.

²²² Zürkânî, Muhammed b. Abdülbaki, *Şerhü'z-Zürkânî alâ Muvatta*, thk. Taha Abdurraûf Said, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2003, II, 19.

²²³ Bk. İbn Mâce, *Fiten*, 17.

²²⁴ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 107-115.

²²⁵ Buhârî, *Şehâdât*, 9; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 210.

²²⁶ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 115.

itiraz sadedince bir açıklama olduğu kanaatindeyiz. Zira bilindiği üzere şiiilere göre Hz. Ali efdaliyette birinci sıradadır.

Müellif, sahabe hakkında övgü dolu sözler söylemektedir. Onlar hakkında sadece hayırla konuşulabileceğini, ilim ehlinin de bu görüşte olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in, Sahabe'nin değerini ifade eden şu hadisini nakletmektedir:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنْفَقَ أَحَدُكُمْ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مَدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ"

Ebû Said (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (a.s): "*Sahabilerime sövmeyiniz! Varlığım elinde olan zata yemin ederim ki eğer biriniz, sadaka olarak Uhud Dağı kadar altın dağıtsa, bu onlardan birinin bir müdd hatta bunun yarısına da ulaşamazsınız.*"²²⁷ İbn Ebî Zeyd, sahabenin yaptıkları iyiliklerinin anlatılmasının önemine, onlar hakkında hüsnü niyet taşınması ve en güzel teville çıkış aranmasının, (sahabe arasında yaşanan hadiseleri kast etmiş olmalıdır) hatta insanlar içinde buna en layık onların olduğunu ifade etmektedir.²²⁸

İbn Ebî Zeyd, sünnete ittiba konusunda selevin yolunu takip etmenin önemini şu sözleriyle açıklamaktadır: "Sünnete teslim olunmalı, ne bir görüş belirterek, ne de kıyas yaparak sünnete muhalif davranılmamalıdır. Tevil konusunda selev-i salihinin teville bakarak hareket ederiz. Onlar nerelerde teville gitmişlerse biz de ona uygun davranırız. Onların amel ettiğiyle amel eder, terk ettiğini biz de terk ederiz. Sukut ettikleri yerde sukut eder, açıklama yaptıkları yerde onlara uyarız. Kısacası biz, olaylar karşısında onlar nasıl hareket ettiler ise onların yolunda gider ve onlara tabi oluruz, onlara muhalif davranmayız. Müellif, bu anlattıklarının tamamının fakihlerin, hadis âlimlerinin ve imamların sözleri olduğunu aktarmaktadır.²²⁹

İmam Mâlik, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)'den naklederek şöyle rivayet eder: Rasulullah (a.s)'ın ve kendisinden sonraki halifelerin izlediği sünnet, Allah'ın kitabını tasdik eden, Allah'a ibadet ve taatlerde kâmil olmaya yardımcı olan,

²²⁷ Ebû Dâvud, Sünnet, 10.

²²⁸ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 116.

²²⁹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 117.

Allah'ın dinine destek veren bir özelliğe sahiptir. Bunu değiştirmek, yerine başka bir şey koymak ya da buna muhalif görüş bildirmek, kimsenin selahiyetinde değildir. Dine yardım eden yardım görür. Her kim de müminlerin yolundan başka bir yola tabi olursa gittiği o yolda kalır.²³⁰

Müellif, Mâlikîlerin *amel-i ehli medine* metodunu izah sadedince bazı aktarımlarda bulunur. Hadisle sünnet arasındaki farka işaret ederek, yaşayan sünnetin önemini açıklayan rivayetler nakletmektedir. Öncelikle İmam Mâlik'in bu metodu benimsemesindeki en önemli faktör, şüphesiz Medine'de sahabenin uygulaya geldikleri sünnettir. O, bunu şöyle ifade eder; “Amel hadislerden daha sağlamdır.” Zira tabiine bir takım kimselerden bazı hadisler ulaştığında onlar şöyle derdi: “Evet biz bunu biliyoruz, fakat uygulanarak süregelen amel bunun hilafıdır.²³¹ yani uygulanan sünnet bu şekilde değildir.”

Medine kadısı Ebû Bekir b. Hazm (ö. 132/749), kardeşi bir gün kendisine bir hadis söyleyip, ardından niçin bu hadise göre hüküm vermediğini sorduğunda o, “İnsanları bu hadisle amel eder bulmadım.”²³² diye cevap vermiştir.

İmam Nehaî (ö. 96/714)'nin “Ben sahabenin abdest alırken dirseklere kadar ellerini yıkadığını görseydim ben de öyle yapardım. Fakat onların dirsekleri de kapsayacak şekilde abdest aldıklarını biliyorum. Zira onların sünnete mühalif davranmaları düşünülemez. İnsanlar içinde sünnete uyma konusunda en hırslı ve azimli olanları onlardı.”²³³ sözü yine sünnetin önemini belirtmek noktasında oldukça önemlidir.

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813)'nin İmam Mâlik'in sözüne benzer bir sözü “Medine ehlinin uygulaya geldikleri sünnet hadisten daha hayırlıdır.” şeklindeki sözü ile Süfyan b. Üyeyne (ö. 198/814)'nin “Hadis, fakihin dışında diğer insanları saptırır.” sözü, Medine ehlinin amele hadisten daha çok değer atfettiklerini göstermektedir. İbn Ebî Zeyd, Süfyan b. Üyeyne'nin bu sözünü açıklama mahiyetinde şunları söyler; “Hadis ehli olan kimse, fakihin vakıf olduğu ince meseleleri kayrayamayabilir. Hadisi zahirine göre yorumlayıp hataya düşebilir. Zira

²³⁰ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 117.

²³¹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 117.

²³² İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 118.

²³³ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 118.

başka bir hadiste onun tevili olabilir ya da gizli bir delili veya nesh ihtimali olabilir.”²³⁴ Bütün bunlar gösteriyor ki, muhaddisler aynı zamanda fakih değilseler hataya düşebileceklerini, bu sebeple uygulanan amelin, hadisten öncelikli olduğunu müellif beyan etmektedirler.

İbn Ebî Zeyd bu babda özellikle yaşadığı dönemin itikadi konularını içeren ve Mâlikî âlimlerinin ve selefin ihtimam gösterdiği konuları ele almıştır. Bid‘atlara karşı Ehl-i sünneti savunarak bozuk fikirli insanların inançlarındaki sapkınlıklara atıflar yaparak doğru inancı açıklamaktadır. Müellifin seleften aktardığı rivayetlere bakıldığında hadise bakış açısı net olarak yansımaktadır. Zira o, İmam Mâlik’in Medine ehli uygulamasındaki metodu benimsemektedir. Şöyle ki; bir hadisin sıhhati ne olursa olsun, hadis ne kadar sağlam yoldan gelirse gelsin, uygulanan sünnet bunun aksine ise o hadisin bir bağlayıcılığı yoktur. Burada sahih olan bir hadisin reddi anlaşılmalıdır. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi, uygulanan sünnette bir kesinlik vardır. Halk bu sünneti yaşayarak birbirlerine aktarmaktadır. Sahabenin bu sünneti yanlış anlamış ve uygulamış olması düşünülemez. Zira birkaç kişinin uygulaya geldiği bir hadise değildir, bilakis çoğunluğun yapageldikleri bir sünnettir. Diğer taraftan nakledilen bir hadiste ravinin anlayışı, fakih olmaması, tevil, nesh gibi hadisin anlaşılmasına etki edecek birçok unsur bulunabilmektedir. İşte bu sebeplerden ötürü İbn Ebî Zeyd’in uygulanan sünnetin kendileri için öncelikli olduğunu vurguladığı görülmektedir.

İbn Ebî Zeyd bu bölümde gerek hadislere atıf yaparak, gerekse “kâle” ve “ruviye” gibi lafızlarla 20 merfu hadis naklettiği ve hadislerin sahih-hasen olduğu görülmektedir. Tespit edildiği kadarıyla hadislerin sekiz rivayeti Buhârî’nin *Sahih*’inde, biri Müslim’in *Sahih*’inde, üçü İbn Mâce’nin *Sünen*’inde, biri Ebû Davûd’un *Sünen*’inde, biri Tirmizî’nin *Sünen*’inde, biri Nesâî’nin *Sünen*’inde, ikisi Mâlik’in *Muvatta*’sında, biri Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde, biri Bezzâr *Müsned*’inde ve bir de Dârekutnî’nin *Sünen*’inde geçmektedir.

²³⁴ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, s. 118-119.

2.1.2.2 Hz. Peygamber'in Yaşamı ve Peygamber Olarak Gönderilişi Babı

İbn Ebî Zeyd bu babda Hz. Peygamber'in doğumu, Peygamber olarak gönderilişi, nesebi, eşleri, çocukları gibi birçok konuyu ele almıştır.

İlk olarak İmam Mâlik'ten aktardığı bir rivayette, Hz. Peygamber'e peygamberliğin 40 yaşında verildiği, fakat aktardığı farklı bir rivayette ise 43 yaşında iken verildiğini nakletmektedir. Haccın 9. sene farz kılındığı, Hz. Peygamber'in 10. sene hac yaptığı rivayet edilirken, bazı rivayetlerde ise Hz. Ebû Bekir'in hicretin 9. senesine yola çıktıktan sonra farz kılındığı şeklindedir. Zira denildi ki, hac önce farz olsaydı Hz. Peygamber bunu 10. seneye ertelemeydi. Hz. Peygamber, hicretin 11. senesi Rebiulevvel ayının 12. günü Pazartesi 63 yaşında iken vefat etmiştir.²³⁵ İmam Mâlik, Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer'in 60 yaşında iken vefat ettiğini rivayet etmektedir.²³⁶ Fakat İmam Mâlik'in bu rivayeti cumhurun görüşüne aykırıdır.²³⁷ Nitekim müellif ilk olarak cumhurun görüşünü daha sonra İmam Mâlik'in görüşünü aktarmış, bu da cumhurun görüşünü tercih ettiği konusunda bir ipucu verebilir. Bunun dışında İbn Ebî Zeyd kendi görüşünü belirtmemektedir.

Hilafetle ilgili aktarılan bir rivayet ise şöyledir:

عن سَفِينَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْخِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً، ثُمَّ مَلَكَ بَعْدَ ذَلِكَ ثُمَّ قَالَ لِي سَفِينَةُ: أُمْسِكْ خِلَافَةَ أَبِي بَكْرٍ، وَخِلَافَةَ عُمَرَ، وَخِلَافَةَ عُثْمَانَ، ثُمَّ قَالَ لِي: أُمْسِكْ خِلَافَةَ عَلِيٍّ قَالَ: فَوَجَدْنَاهَا ثَلَاثِينَ سَنَةً، قَالَ سَعِيدٌ: فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ بَنِي أُمَيَّةَ يَزْعُمُونَ أَنَّ الْخِلَافَةَ فِيهِمْ؟ قَالَ: كَذَّبُوا بَنُو الزَّرْقَاءِ بَلْ هُمْ مُلُوكٌ مِنْ شَرِّ الْمُلُوكِ

Sefine (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdu: “Ümmetim arasında halifelik otuz sene olacaktır. Bu müddetten sonra iş hükümdarlık sistemine geçecektir.” Sefine bana dedi ki: Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın halifelik sürelerini ve Ali'nin halifelik süresini hesapla. Hespladık, otuz

²³⁵ Buhârî, Menâkıb, 19; Müslim, Fedâil, 114, 115.

²³⁶ Tirmizî, Menâkıb, 6; İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, s. 128.

²³⁷ Zira İmam Mâlik bu hadisi Rebia b Adurrahman'dan o da Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Hadisin diğer bir tarikinde Zubeyr b. Adî, Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir ve daha sahihtir. Bu rivayette Efendimiz (a.s), Ebû Bekir (r.a) ve Ömer (r.a)'ın 63 yaşında vefat ettiği yönündedir. bk., Müslim, Fedâil, 114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 334, thk. Şuayıp Arnavut.

sene olarak bulduk. Saîd dedi ki: Bunun üzerine ona Emeviler, hilafetin kendilerinde olduğunu iddia ediyorlar dedim. Dedi ki: “Zerkaogulları denilen Emeviler; yalan söylüyorlar onlar halifelik değil hükümdarlık yapıyorlar ve hükümdarlığın da en kötüsünü yapıyorlar” dedi.”²³⁸

Hadiste geçen hilafetle ilgili otuz sene ifadesi şarihlerin çoğuna göre ilk dört halifenin hilafet süreleridir. Bazı şarihler Hz. Hasan’ın kısa bir süre yaptığı hilafeti de eklerler. Ayrıca ilk hükümdarlığın da Hz. Muaviye ile başladığı nakledilmektedir.²³⁹

İbn Ebî Zeyd bu bölümde bazı sahabilerin hayat hikâyelerinden kısaca bahsetmektedir. Zübeyr b. Avvam’ın Cemel vakasında Hz. Ali ile konuştuğundan sonra savaşmaktan vazgeçip geri döndüğü esnada şehit edildiğini aktardıktan sonra, Hz. Peygamber’in onun hakkında söylediği şu hadisi nakleder:

عَنْ زُرِّ بْنِ حُبَيْشٍ ، قَالَ : اسْتَأْذَنَ ابْنُ جُرْمُوزٍ عَلَى عَلِيٍّ وَأَنَا عِنْدَهُ ، فَقَالَ عَلِيٌّ : بَشِّرْ قَاتِلَ ابْنِ صَفِيَّةَ بِالنَّارِ ، ثُمَّ قَالَ عَلِيٌّ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا ، وَحَوَارِيَ الرَّبِيِّ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ : قَالَ أَبِي : سَمِعْتُ سُفْيَانَ يَقُولُ : الْحَوَارِيُّ : النَّاصِرُ.

Zir b. Hübeş’in rivayet ettiğine göre dedi ki. İbn Cürmüz (cemel vakasında Zübeyr b. Avvam’ı şehit eden kişi) Hz. Ali’nin kapısına geldi ve huzuruna girmek için izin istedi. O sırada ben de yanındaydım. Ali dedi ki: “Safiyye’nin oğlunu (Zübeyr b. Avvam) öldüreni ateşle müjdele” Sonra Hz. Ali dedi ki: Rasûlullah (a.s.)’ı işittim şöyle buyurdu: “*Her Peygamberin bir havârîsi vardır benim havârîm de Zübeyr b. Avvam’dır.*” Abdullah dedi ki: Babam, Süfyan’ı “havârî yardımcı demektir” derken işittim.²⁴⁰ Rivayet müellifin kitabında “بَشِّرْ قَاتِلَ ابْنِ صَفِيَّةَ بِالنَّارِ” şeklinde yer almakta ve bu söz Hz. Peygamber’e isnad edilmektedir. Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklarda ise rivayetin bu kısmı Hz. Ali’den mevkuf olarak nakledilmektedir. Bununla beraber rivayetin Hz. Peygamber’in gelecekte verdiği haberlerin üslubuna benzemesi, Hz. Ali’nin bu sözü Hz. Peygamber’den işitmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bunun yanında bu sözün Hz. Ali’ye ait

²³⁸ Ebû Dâvud, Sünnet, 9; Tirmizî, Ebvâbü’l-Fiten, 48; 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 248.

²³⁹ Muhammed Eşref el-Azîmâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd*, 2. bs., Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1415, XII, 260; Muhammed Abdurrahman el-Mübarekfûrî, (ö. 1935) *Tuhfetü’l-Ahvezî*, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts. VI, 396.

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 99; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, VII, 130.

olması ve Hz. Peygamber'in "Havarim" dediği bir kişiyi öldürmenin cürmüne işaret etmiş olması da muhtemeldir. Diğer taraftan rivayetin "بَشْرُ قَاتِلِ ابْنِ صَفِيَّةَ بِالنَّارِ" kısmı başta Buhârî olmak üzere birçok kaynakta yer almamaktadır.²⁴¹

Bu babda iki hadis rivayet edilmiş ve her ikisi de sahihtir. Hadisleri tercih etmesinde özel bir sebep görülmemektedir. Ayrıca bu bölümde birçok rivayete yer verilmiş, lakin bu ki rivayetten başka merfu hadis zikredilmemiştir.

2.1.2.3 Medine Şehrinin Fazileti Babı

İbn Ebî Zeyd bu babın girişinde İmam Mâlik'ten, "Allah (c.c) Hz. Peygamber'e Mekke dâhil birçok beldenin kılıçların gölgesinde fethedildiğini ama Medine'nin Ku'rân ile fethedildiğini söyler." şeklindeki rivayeti aktarmıştır. Müellif bu rivayetteki "Ku'rân ile fethedilme" cümlesiyle ilk akla gelenin Hz. Peygamber'in Mekke'de iken Mus'âb b. Umeyr'i Medine'ye İslamı anlatması için göndermesi ve bir müddet sonra halkın Müslüman olması olduğunu belirtir. Medine şehrinin faziletini ifade eden bir rivayet aktarılmakta, fakat hadis kaynaklarını taradığımızda rivayet sadece Hâkim'in *Müstedrek*'inde rastlayabilmekteyiz. Rivayet ise şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَخْرَجْتَنِي مِنْ أَحَبِّ الْبِلَادِ إِلَيَّ، فَأَسْكِنِّي أَحَبَّ الْبِلَادِ إِلَيْكَ»، فَأَسْكَنَهُ اللَّهُ الْمَدِينَةَ

Ebû Hureyre (r.a)'ın rivayet ettiğine göre, Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: "Allah'ım! Sen beni şehirlerin bana en sevimli olanından çıkardın. Sana en sevimli olan şehre yerleştirdi." Allah da O'nu Medineye yerleştirdi.²⁴² Rivayette yer alan "الْبِلَادِ" (şehirler) kelimesi, müellifin kitabında "الْبِقَاعُ" (yer-mekân) olarak geçmektedir. Bu farklılığın mana rivayetinden kaynaklı olabileceği akla gelmektedir.

Müellifin aktardığı bir rivayette Hz. Ömer'in, İbn Abbas'a ait "Mekke Medine'den daha faziletlidir" sözünü kabul etmediği, bunun yanında İmam Mâlik'in de bu görüşde olduğu izlenimi veren bir rivayetinde Hz. Ömer'in, "...İlk

²⁴¹ Buhârî, Ashabı'n-Nebî, 13; Tirmizî, Menâkıb, 84.

²⁴² Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 4.

*günden takvâ üzerine kurulan mescid...*²⁴³ Mescid-i Nebevî'dir." sözü, Medine'nin Mekke'den daha fazilet olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁴ Fakat bunun ardından müellifin aktardığı diğer bir rivayete bakıldığında meselenin ihtilafli olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ، إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ"

Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayete göre Peygamber (a.s): "Benim şu Mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Haram müstesna olmak üzere, başka mescidlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır" buyurdu.²⁴⁵

Bu hadisin şerhinde birçok söz söylenmiş olmakla birlikte iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Birinci görüş; Medine'nin daha faziletli olduğu ve İmam Mâlik, Medine ehlinin büyük bir kısmı ile bazı Basra ehlinin savunduğu görüştür. İkinci görüş ise; Mekke'nin daha faziletli olduğu görüşü ki bunu da İmam Şâfi, Atâ b. Ebî Rebâh ile Mekke ehli, Kûfe ehli ve Basra ehlinin bir kısmı savunmaktadır. İkinci görüşü savunan ulemâ, Allah'ın hac için Mescid-i Haram'a gitmeyi farz kıldığı halde Medine için böyle bir emirin bulunmadığını söyler. Ayrıca "Mescid-i Haram'da kılınan bir namazın başka mescitlerde kılınan yüzbin namazdan daha faziletli" olduğu konusunda sahih bir rivayet vardır.²⁴⁶

Diğer taraftan ulemâ, İmam Mâlik'in Mescid-i Nebevî'de namaz kılmak ve yaya olarak gitmeyi nezreden kişinin yaya gitmek zorunda olmadığını, dilerse binekle gidilebileceğini, fakat Mescid-i Haram için aynı nezirde bulunmuş kimse için sadece yaya gidebileceği yönündeki fetvasından yola çıkarak Mescid-i Haram'ın yüce ve saygıya daha layık olması itibariyle daha faziletli olduğu kanaatindedirler.²⁴⁷

²⁴³ Tevbe, 9/108.

²⁴⁴ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, s. 139.

²⁴⁵ Buhârî, Fadlu's-Salat, 1; Müslim, Hâc, 505; Mâlik, *el-Muvatta*, Kible, 9.

²⁴⁶ İbn Mâce, İkameti's-Salat, 195; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 451.

²⁴⁷ İbn Battâl, Ebu'l-Hasen b. Ali b. Halef, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 2. bs., Mektebetü'r-Reşâd, Riyad, 2003. III, 181.

İbn Abdilber (ö. 463/1070)'in bildirdiğine göre eser sahiplerinin çoğunluğu ikinci görüşü tercih etmektedir.²⁴⁸ Ayrıca hadiste geçen istisna, arap diline göre Mescid-i Haram'ı kapsamadığı, en az müsavi ya da daha faziletli olduğuna işarettir.²⁴⁹ Müellifin Medine'nin faziletini öne çıkararak rivayetleri tercih etmesi, başta İmam Mâlik olmak üzere Mâlikîlerin bu görüşte olduklarının açık bir göstergesidir. Nitekim müellifin, İmam Mâlik'in görüşünü destekleyen rivayetler aktarması bu durumu teyit eder niteliktedir.

Bir başka rivayette:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي»

Ebû Hureyre (r.a)'ın rivayet ettiğine göre Peygamber (a.s): “Benim evimle minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim de havzımın üzerindedir.” buyurmuştur.²⁵⁰

İbn Ebî Zeyd, minberin ve kıblenin yeri, Hz. Peygamber'in kabri ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin konumu hakkında bazı bilgiler vermektedir. Fakat dikkat çeken ve kaynağına rastlanmayan bir rivayette, Hz. Peygamber'in kabri yanında bir kişilik yer kaldığını ve oraya İsa (a.s)'ın defnedileceği kaydedilmektedir.²⁵¹

Bu bölümde Medine'nin fazileti konusunda bazı rivayetler nakledilmiştir. Aktarılan ilk rivayetin dışındaki rivayetlerde konuyu izah etme noktasında sahih hadisler tercih edilmiştir. Bununla birlikte ilk rivayette yukarıda da açıklandığı vecihle müellif kendi mezhebinin görüşü doğrultusunda tercih yapmış, fakat farklı bir rivayet zikrederek meselenin ihtilafı olduğunu beyan etmek istemiştir. Bu bölümde beş hadis nakledilmiştir. Tespit edilen hadislerin dördü Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri hadisler ile Mâlik'in *Muvatta*'sında yer alan hadisler ve birisi de Hâkim'in *Müstedrek*'inde geçen rivayetlerden oluşmaktadır.

²⁴⁸ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Ata, 1. bs., Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 460.

²⁴⁹ Zürcânî, I, 668.

²⁵⁰ Buhârî, Fadlu's-Salat, 5; Müslim, Hâc, 502.

²⁵¹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 141.

2.1.2.4 İlim ve Âlimlerin Rehberliği Babı

Müellif, Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet ederek konuya başlamaktadır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ أَنْتِرَاعًا يَنْتَرِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا»

Abdullah İbn Amr b. As (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (a.s)'dan işittim, şöyle buyurdu:

*“Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak suretiyle değil, âlimleri kabz etmek suretiyle çekip alır. Nihayet hiç bir âlim kalmayınca, halk bir takım câhil kimseleri kendilerine baştâcı edinirler. Bunlara bir takım suâller sorulur, onlar da ilimleri olmadığı hâlde fetva verirler de hem kendileri dalâlete düşerler, hem de halkı sapıtırlr.”*²⁵²

İbn Ebî Zeyd, İmam Mâlik'in bu hadisin açıklamasında şöyle bir rivayetini naklediyor; Abdullah İbn Selam, Ka'bu'l-Ahbâr'a “İlim ehli kimdir”? diye sorunca o, “ilmiyle amel edendir” dedi. O, doğru söyledin dedi ve tekrar sordu. “İlmin gönüllere girmesine engel olan nedir”? dedi, o da “tamahkârlık” diye cevap verdi. İbn Selam'da “doğru söyledin” diye tastik etti.²⁵³

İbn Ebî Zeyd, İmam Mâlik'in; “Medine'de naklettiği hadisle amel etmeyen hiçbir imamın olmadığını” söylediğini nakletmektedir. Yine bir defasında ona “Mana aynı olmak kaydıyla hadislerde takdim-tehir yapılabilir mi?” diye sordular. O, “ben bunu hoş görmem” dedi. İmam Mâlik'e göre doğru birdir. İki farklı söz beraberce doğru kabul edilemez. Yani ona göre söz, doğruya isabet etmedikçe güvenilir bir kimseden de gelse o kimseye bir fayda sağlamaz.²⁵⁴

Bu babda yukarıda zikredilen sahih bir hadisten başka bir hadis nakledilmemiştir. Zikri geçen hadisin tercih edilmesinde de herhangi bir özel sebep görülmektedir.

²⁵² Buhârî, İlim, 35; Müslim, İlim, 13; Dârimî, Mukaddime, 15.

²⁵³ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 146.

²⁵⁴ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 147.

2.1.2.5 Fiten Babı

İbn Ebî Zeyd her babda olduğu gibi bu baba da hadisle başlamayı tercih etmiştir. İlk aktardığı rivayet şu şekildedir:

قَالَ عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، سَمِعْتُ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ أَبِي، فَلَمْ أَحْفَظْهُ، فَقَوَّمَهُ لِي وَاقِدٌ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي وَهُوَ يَقُولُ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو كَيْفَ بِكَ إِذَا بَقِيتَ فِي حُثَالَةٍ مِنَ النَّاسِ بِهَذَا»

Âsım b. Ali şöyle dedi: Bize Âsım b. Muhammed nakletti ve şöyle dedi: Ben bu hadîsi babam Muhammed b. Zeyd'den işittim, fakat hafızamda iyi tutamadım, akabinde kardeşim Vâkıd, babasından olmak üzere bu hadîsi benim için düzeltti ve şöyle dedi: Ben babamdan işittim, o şöyle diyordu: Abdullah b. Amr şöyle dedi: Rasûlullah (a.s): “*Yâ Abdallah İbn Amr! İnsanların işe yaramaz olan kıymetsizleri içinde kaldığın zaman bu hâlin nasıl olur ki?*” buyurdu.²⁵⁵

Bir başka rivayette:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُؤْمِنُ كَافِرًا، أَوْ يُؤْمِنُ مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا، يَبِيعُ دِينَهُ بَعْرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا”

Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayete göre Rasûlullah (a.s): “*Karanlık gecenin karanlıklarına benzeyen fitneler zuhur etmeden amellere (yapmaya) acele edin; (zira o fitneler zuhur ettiği vakit) kişi mü'mîn olarak sabahlayacak; kâfir olarak akşamlayacak yahud mü'min olarak akşamlayacak kâfir olarak sabahlayacak, dinini bir dünya metâi mukabilinde satacaktır.*”²⁵⁶ buyurmuştur.

İmam Nevevî bu hadisin şerhinde bazı açıklamalarda bulunur ve şöyle der: “Bu hadis, Gece karanlıkları gibi yığın yığın fitneler zuhur edip, iş işten geçmeden amel ve ibâdetlere teşviktir. Çünkü bu fitneler o kadar büyük ve korkunç olacak ki, onların şerrinden kimse ibâdet ve amellere vakit bulamayacaktır. Hz. Peygamber bunların şiddetini, “Kişi mü'min olarak sabahlayacak, kâfir olarak akşamlayacaktır.” buyurarak ifâde etmiştir.”²⁵⁷

²⁵⁵ Buhârî, Salat, 88; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 55.

²⁵⁶ Müslim, İmân, 186; Tirmizî, Fiten, 30.

²⁵⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, II, 133.

İbn Ebî Zeyd hadisi açıklama mahiyetinde Ebû Hureyre'nin "Nasr" suresini okuyup; "Vallahi insanlar bölük bölük İslama girecek, dinden de bölükler halinde çıkacaklar" dediğini nakletmektedir.²⁵⁸

Bu babda biri Buhârî'nin *Sahih*'inde, biri Müslim'in *Sahih*'inde ve biri de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde olmak üzere üç sahih hadise yer verilmiştir. Yukarıda aktarılan her iki hadis de fiten ve melahim bölümlerinde zikredilen hadisler arasındadır. Zikredilen hadisler herhangi bir mezhebin görüşünü yansıtan türden değildirler. Diğer bablarda olduğu gibi burada da İmam Mâlik'ten birçok rivayete yer verilmiştir.

2.1.2.6 Duâ ve Zikrullah Babı

Bu babda dua ve zikirle alakalı konular, rivayetler ışığında ele alınmıştır. İbn Ebî Zeyd, bu babda zikir ve duanın, hayatın her anını kapsadığını, insanın yaşamı boyunca günlük hayatında yaptığı fiillere bunu yansıtmaya önemine işaret etmektedir. İlk aktardığı rivayet bu babı özetler mahiyetindedir. İmam Mâlik, Muaz b. Cebel'in "İnsanları Allah'ın azabından kurtaracak en önemli amel zikrullahdır." dediğini rivayet etmektedir.²⁵⁹

İbn Ebî Zeyd, Hz. Peygamber'in yatağına yatıp uyuyacağı zaman, sağ elini sağ yanağının altına, sol elini de sol uyluklarına koyar ve şu duayı okurdu:

«اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ رَبِّ وَضَعْتُ جَنْبِي، فَاعْفِرْ لِي ذُنُوبِي»

"Allahım senin isminle yattım. Günahımı bağışla"²⁶⁰ diye rivayet etmektedir.

Başka bir rivayette ise, Hz. Peygamber'in evinden çıktığı zaman şu duayı okuduğu nakledilmektedir:

«اللَّهُمَّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَضِلَّ، أَوْ أُضَلَّ، أَوْ أَزِلَّ، أَوْ أُزِلَّ، أَوْ أَظْلِمَ، أَوْ أُظْلَمَ، أَوْ أَجْهَلَ، أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ»

²⁵⁸ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 154.

²⁵⁹ Mâlik, *el-Muvatta*, Cuma, 525.

²⁶⁰ Ebû Dâvud, Edep, 106. Hadis, Beyhaki'de uzun şekliyle geçmektedir. bk. Beyhaki, *Şuabu'l-İmân*, VI, 387.

*Allahım! Dalalete düşürmekten ve dalalete düşmekten, hataya düşürmekten ve hataya düşmekten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan, cahillik etmekten veya cahillikle karşılaşmaktan sana sığınırım.*²⁶¹

İbn Ebî Zeyd, “Cebrâil (a.s)’ın Hz. Peygamber’e öğrettiği sığınma duasıdır” dediği uzunca bir duaya yer vermekte²⁶² ve Hz. Ömer gibi sahabeden ve Ömer b. Abdulaziz gibi tabiinden olmak üzere birçok kişiden dualar nakletmektedir.²⁶³

İbn Ebî Zeyd, İmam Mâlik’in “önceleri Câmide mushaftan Kur’ân okuma diye bir âdetin olmadığını ve bunu ilk yapan kişinin Haccac olduğunu” nakletmektedir. Yine İmam Mâlik’in mescidde kıssalar anlatılmasını hoş görmediğini aktarmaktadır.²⁶⁴ Bir başka rivayette İmam Mâlik, Mushaf’ın süslenebileceğini, bunda bir sakınca olmadığını belirtmekle birlikte Kur’ân’da sure başlarına ayet sayılarının yazılmasını uygun görmemektedir.²⁶⁵

Kitapta bu minvalde birçok farklı konuya temas edilmekte ve meseleler İmam Mâlik’in görüşleriyle izah edilmektedir.

Konu zikir gibi geniş kapsamlı bir bölüm olunca sünnette yer alan birçok duaya yer verilmiştir. Tespit edilen hadislerin ikisi Müslim’in *Sahih*’inde, biri İbn Mâce’nin *Sünen*’inde, üçü Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde, biri Nesâî’nin *Sünen*’inde, üçü, Mâlik’in *Muvatta*’sında, biri Bezzâr’ın *Müsned*’inde ve biri de İbn Hibbân’ın *Sahih*’inde olmak üzere on iki rivayet yer almaktadır. Kitapta “yalnızken okunan dua” diye aktarılan bir rivayet ise kaynağına rastlanılmamıştır. Bunun dışında Mürsel ve Maktu birçok rivayet yer almaktadır.

2.1.2.7 Susma ve Uzlete Çekilme Babı

İbn Ebî Zeyd, susmanın ve yalnız kalmanın fazileti, tevazu, itidalli olma, güzel ahlak ve hayâ gibi konuları içeren meseleleri bu bab başlığı altında toplamıştır. Kişinin sarf ettiği fakat önemsemediği her sözün kendi aleyhine olabileceğine işaret eden bir hadisi ele alarak konuya başlamaktadır. Şöyle ki:

²⁶¹ İbn Mâce, Dua 18; Ebû Dâvud, Edep, 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXXIV, 316;

²⁶² Mâlik, *el-Muvatta*, Şiir, 10.

²⁶³ Bk. İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, 163.

²⁶⁴ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, s. 164.

²⁶⁵ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, s. 166.

قال مالك: "قال الرسول صلى الله عليه وسلم: إن الرجل ليتكلم بالكلمة من سخط الله ما يلقي لها بالاً، يهوي بها في نار جهنم"

İmam Mâlik dedi ki: Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: "Bir kişi Allah'ı kızdıran bir söz söyler de o sözden dolayı cehennem ateşine düşeceği hatırına gelmez. Lakin o söz sebebiyle cehenneme girer."²⁶⁶ Bu rivayet, elimizdeki *el-Muvatta* kitabında hadisin bir bölümü olarak yer almaktadır²⁶⁷. Fakat *el-Muvatta*'nın Muhammed Mustafa el-A'zami tahkikli baskısında İmam Mâlik'den bazı sözler başlığı altında bu rivayet tam olarak bu metinle yer almaktadır. Bu başlık adı altında İmam Makik'den aktarılan rivayetler, diğer *el-Muvatta* nüshalarında mevcut değildir. Bu bölüm muhakkik tarafından kitabın başına eklenmiş görülmektedir. Zira *el-Muvatta* kitabı "vukûtu's-Salat" diye başlamaktadır. Burada asıl dikkati çeken İbn Ebî Zeyd'in bu bab başlığı altında aktardığı ilk on rivayetin hem sıralaması itibariyle hem de tıpa tıp aynı olarak Mustafa el-A'zami'nin tahkikli nüshasında yer almasıdır. Bu da gösteriyor ki ya muhakkik bu bölümü aynen İbn Ebî Zeyd'in kitabından aktarmış ya da İmam Mâlik'in başka bir eseri vardır da oradan alıntı yapılmış olabilir. Burası bize kapalı olmakla birlikte araştırmaya ihtiyaç duyulan bir mesele olduğu görülmektedir.

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Her kim iki dudağı arasındaki dilini ve iki apış arasında bulunan organını (korursa) bana garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim."²⁶⁸

Konuyla alakalı olarak İmam Mâlik'in "İnsanları kıyamet günü konusunda hataya düşüren şeyin batıl işlere çokça dalmalarından kaynaklanmaktadır." sözü nakledilmektedir.²⁶⁹

İmam Mâlik'in İsa b Meryem (a.s)'ın sözü diye naklettiği bir rivayete yer verilmektedir. Rivayet şu şekildedir:

²⁶⁶ Mâlik, *el-Muvatta*, Kelam, 5, 6.

²⁶⁷ Hadisin farklı lafızlarla geçtiği kaynaklar için bk. Buhârî, Rikâk, 23; İbn Mâce, Fiten, 12; Tirmizî, Zühd; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 149.

²⁶⁸ Buhârî, Rikâk, 23.

²⁶⁹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, 169.

قال عيسى بن مريم صلى الله على نبينا وعليه: لا تكثرُوا الكلامَ بغيرِ ذِكْرِ اللهِ فَنَقُصُوا قُلُوبَكُمْ، فَإِنَّ الْقَلْبَ الْقَاسِيَّ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ“

“Allah’ın zikri hariç çok konuşmayın! Zira çok konuşmak, kalblerinizi katılaştırır. Katı kalp, Allah’tan uzak olur.”²⁷⁰ Bu rivayet, İmam Mâlik’in belağ hadislerindedir ve Hz. İsa (a.s)’a nispet edilmektedir. Zira *Muvatta*’nın ravilerinde bu rivayet “belağahu” cümlesiyle gelmektedir. Ayrıca bu rivayet, Tirmizî’nin *Sünen*’i gibi bazı hadis kaynaklarında İbn Ömer’den Rasûlullah’a nispet edilerek, merfu hadis şeklinde aktarılmaktadır.²⁷¹ Fakat rivayet, bir yerde garip-zayıf, başka yerde garip-hasen olarak belirtilmektedir.²⁷² Aynı zamanda yaptığımız araştırma neticesinde rivayet, İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’i ve Beyhaki’nin *Şu‘abu’l-İman*’i başta olmak üzere birçok kaynakta İmam Mâlik’in aktardığı şekilde Hz. İsa’ya nispet edilmektedir.²⁷³

İmam Mâlik bu rivayetin kendisine kimin tarafından ulaştığını söylememektedir. *el-Muvatta*’nın şerhlerine bakıldığında “belağahu” cümlesi hakkında bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Fakat İşbilî (ö. 543/1148), *el-Mesâlik*’te rivayetin sahih olduğunu söylemektedir.²⁷⁴ Zürkânî (ö. 1099/1688)’de ise, sadece rivayetin Tirmizî’de merfu olarak da geldiği bilgisi yer almakta, daha fazla bir açıklama bulunmamaktadır.²⁷⁵ Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki; Hz. Peygamber bu sözü, Hz. İsa’nın sözü olarak nakletmiş olması da muhtemeldir. Bunun yanında İmam Mâlik’e bu rivayet, İbn Ömer yoluyla ulaşmış da olabilir. Zira buna engel bir durum görülmemektedir. Bu sebeple rivayetin merfu olabileceği kanaati daha ağır basmaktadır.

²⁷⁰ Mâlik, *el-Muvatta*, Kelam, 8.

²⁷¹ Tirmizî, *Zühd*, 52; Beyhakî, *Şu‘abu’l-İmân*, VII, 28.

²⁷² Tirmizî, *Zühd*, 52; İşbilî, Muhammed b. Abdullah, *el-Kabes fi Şerhi’l-Muvatta*, thk. Muhammed Abdullah, 1. bs., Daru’l-Garbi’l-İslâmî, 1992, s. 1167.

²⁷³ Bk. Abdullah b. Vehb b. Müslim, *el-Câmi‘u fi’l-Hadisi li İbn Vehb*, thk. Mustafa Hasen Hüseyin, 1. bs., Daru İbni’l-Cevzî, Riyad, 1995, s. 552; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdisi ve’l-Âsâr*, 1. bs., thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1988, VI, 340, VII, 65; Ebû Nuaym, İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, Daru’l-Kütübi’l-Arabî Beyrut 1409, VI, 58, Beyhakî, *Şu‘abu’l-İmân*, thk. Abdü’l-Ali Abdülhamid, Ata, 1. bs., Mektebetür’-Reşad, Riyad, 2003, VII, 72.

²⁷⁴ İşbilî, *el-Mesâlik fi Şerhi’l-Muvatta*, thk. Muhammed b. Hüseyin, Aişe binti Hüseyin, 1. bs., Daru’l-Garbi’l-İslâmî, yy. 2007, VII, 576.

²⁷⁵ Zürkani, IV, 642.

Bu babda dikkati çeken durum rivayet ağırlıklı bir bab ele alınmış olması ve rivayet edilen hadisler hakkında herhangi bir yorum yapılmamasıdır. Tespit edilen rivayetler ise, Buhârî'nin *Sahih*'inde bir, Müslim'in *Sahih*'inde iki, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bir, Tirmizî'nin *Sünen*'inde üç, Malik'in *Muvatta*'sında sekiz ve bir de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde olmak üzere on altı hadis yer almaktadır. Rivayetler, sahih-hasen olan makbul hadislerden oluşmaktadır. Yine bunun yanında birçok sahabi, tabiin ve seleften sözlere yer verilmektedir.

2.1.2.8 Süslenme, kendini beğenme ve Riya Babı

Bu bölüm, insanın gerek dış görünüşüne gerekse iç dünyasına yönelik yaptığı amelleri konu almaktadır. İnsan, tabiatı itibariyle giyinmeyi ve süslenmeyi seven bir varlıktır. Bunlar mübah olduğu gibi, bazen insan gerek bunlarla gerek başka amellerle kibir, ucb, riya gibi yasaklanmış davranışlar sergileyebilmektedir. Yasaklanmış söz ve davranışlardan sakınmak hususunda müellif bazı rivayetler naklederek uyarıda bulunmaktadır. İlk rivayet şu şekildedir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ» قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَتَعَلُّهُ حَسَنَةً، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، الْكِبَرُ بَطْرُ الْحَقِّ، وَغَمَطُ النَّاسِ»

Abdullah b. Mes'ud (r.a)'ın naklettiğine göre, Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: “Kalbinde zerre miktar kibir olan kimse Cennete giremez.” Bir zât: “İnsan elbisesinin güzel, ayakkabının güzel olmasını ister” deyince Rasûlullah (a.s): “Şüphesiz ki Allah güzeldir; güzelliği sever; Kibir, hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir.”²⁷⁶ buyurmuştur.

İbn Ebî Zeydîn'in bu hadisi ilk hadis olarak seçmesinin sebebi, bab başlığına uygunluğun yanı sıra, insanların giyim-kuşam hususunda genel bir yanılğı içinde olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim hadiste bu düşüncenin toplum içinde var olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber, güzel olanı sevmenin kibir olmadığını, bilakis Allah'ın ism-i şerifi olduğunu söylemiştir.

²⁷⁶ Müslim, İmân, 147; Tirmizî, Birr ve Sıla, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 437.

Kibirin ise, gerçeği, hak olanı kabul etmemek, insanları Allah'ın kendisine verdiği nimetlerle hor ve hakir görmek, onları küşümsemek olduğunu beyan etmiştir.²⁷⁷

Bir başka rivayet ise gösteriş için yapılan ameller (riya) hakkında gelmektedir. Şöyle ki:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا أَعْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشُّرْكَ، مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِيَ غَيْرِي، تَرَكْتُهُ وَشِرْكُهُ"

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdular:

*"Allah (c.c): Ben ortakların ortaklıktan en uzak olanıyım. Her kim bir amel işler, onda benimle birlikte başkasını ortak eyleser, onu ortağıyla başbaşa bırakırım."*²⁷⁸

Kişi yaptığı ameli sadece Allah rızası için yapmalıdır. Bunun dışında Allah kendisi için yapılan bir amele başka bir kimseyi ortak yapan kimsenin yaptığı o ameli kabul etmeyeceğini, kimin için yapmışsa onunla baş başa bırakacağını, yani amelinin batıl olduğunu, sevap kazanamadığı gibi cezasının da olduğunu haber vermektedir.²⁷⁹

İbn Ebî Zeyd İnsanın kendini başkalarından üstün görmesi, onlara kızıp, (hata-kusur işlediğinde) nefesine kızmamasını ucub olarak tarif etmektedir. Bu minvalde daha birçok rivayet aktarılmakta ve meseleler açıklanmaktadır.²⁸⁰

İbn Ebî Zeyd'in rivayet üslubunun yoğun olarak görüldüğü bablardan biri olan bu babda üçü Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerine ittifak ettikleri ile, biri Buhârî'nin *Sahih*'inde, dördü Müslim'in *Sahih*'inde, biri Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde ve ikisi Mâlik'in *Muvatta*'sında olmak üzere on bir rivayet yer almaktadır.

2.1.2.9 Rızık ve Vera' Babı

Bu bölümde vera, çalışmak, rızık talep etmek, sadaka, dilencilik yapmaktan sakınmak, hediye kabul etmek gibi daha birçok konu bu bab başlığı altında ele alınmaktadır. Burada Hz. Ömer'in güzel bir sözüne yer verilmiştir. Hz. Ömer, namaz kılan bir adama bakarak "sizden birinizin kafasını kaldırıp indirmesi beni

²⁷⁷ Şahin, Musa, *Fethu'l-Mün'im Şerhu Sahîhi Müslim*, 1. bs., Daru's-Şurûk, 2002. I, 300.

²⁷⁸ Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 46; İbn Mâce, *Zühd*, 21.

²⁷⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 115.

²⁸⁰ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 177-181.

güzel olduğunu; diğerinin ise, Allah'ın emir ve nehiyelerindeki zikir olduğunu söylemektedir.²⁸⁷ Yani helal ve haramı bilmenin önemine vurgu yapmaktadır.

Bir başka rivayette:

عَنْ حَكِيمِ بْنِ جَرَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ، وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غِنَى، وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعْفِهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ.»

Hakîm İbn Hızâm'ın naklettiğine göre, Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: *“Veren el, alan elden daha hayırlıdır. Sadaka vermeye, nafakası senin üzerine vâcib olanlara ihsan ile başla. Sadakanın en hayırlısı bir zenginlik üzerinden verilenidir. Dilenmekten ve çirkin işlerden çekinip iffetli kalmak isteyen, Allah iffetli kılar; insanlardan müstağni olmak isteyen de Allah zengin kılar.”*²⁸⁸

Hz. Peygamber'in davete icabet ettiği, verilen hediyeyi kabul ettiği, bunun yanında sadaka almadığını beyan eden rivayetlere yer verilmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ، أَخَذَ ثَمْرَةً مِنْ ثَمَرِ الصَّدَقَةِ، فَجَعَلَهَا فِي فِيهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْفَارِسِيَّةِ: «كَيْفَ كَيْفٌ، أَمَا تَعْرِفُ أَنَا لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ»

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber (a.s)'ın torunu Hasan bir kerre sadaka hurması yığınından bir hurma aldı ve bunu ağzına koymak istedi. Hz. Peygamber bunu görünce Hasan'a:

“Kıh, kıh (onu bırak, at)! Sen bizim sadaka malı yemez olduğumuzu bilmiyor musun?” diye sakındırdı.²⁸⁹ Başka bir rivayette *“Muhammed ailesine sadaka almak helal değildir.”*²⁹⁰ diye geçmektedir. Nitekim sadakanın insanların kırı olduğu, bu sebeple Peygamber ailesine bunu almanın uygun olmadığı hadiste Peygamber tarafından açıkça beyan edilmektedir.²⁹¹ Bu sadakanın nafîle değil farz olan sadaka olduğu, Peygamber ailesinin mükerrem oldukları ve bundan münezzeh oldukları için de sadaka almalarının helal olmadığı açıklanmaktadır. Sadakanın İnsanların kırı diye ifade edilmesi, veren kişiyi sadakanın temizlemesi ve

²⁸⁷ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, s. 181.

²⁸⁸ Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 94; Mâlik, *el-Muvatta*, Sadaka, 8.

²⁸⁹ Buhârî, Cihâd ve Siyer, 188.

²⁹⁰ Müslim, Zekât, 167; Ebû Dâvud, Zekât, 29; Mâlik, *el-Muvatta*, Sadaka, 13.

²⁹¹ Müslim Zekât, 167.

arındırmasından dolayıdır. ²⁹² Nitekim ayet-i kerimede bu açıkça ifade edilmektedir.²⁹³

İbn Ebî Zeyd, çalışmanın gerekliliği, özellikle helal yoldan rızık elde etmenin önemini belirten rivayetlere bu bölümde yer vermiştir. İlk olarak Hz. Aişe'den naklettiği rivayet kaynaklarda rastlanmamıştır. İkinci rivayeti Taberânî'den nakletmiş fakat rivayetin zayıf olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca ikisi Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile dördü Buhârî'nin *Sahih*'inden, ikisi Müslim'in *Sahih*'inden, altısı Mâlik'in *Muvatta*'sından olmak üzere on dört rivayet nakilde bulunmuştur.

2.1.2.10 Selam Babı

İslamın şiarlarından biri de hiç şüphe yok ki selamdır. Müslümanların birbirlerine esenlik dilemeleri anlamına gelen selam, Kur'ân'ı Kerimde birçok ayette çeşitli sebeplerle yer almakla birlikte, Nisa suresinde verilen selama mukabele edilmesi bizzat emredilmiştir.²⁹⁴ Bu bölümde selam konusunu birçok yönüyle ele alınmış, bunun dışında izin istemek, el öpmek, anne-babaya, âlime, yaşlıya hürmet etmek gibi meselelere de bazı açıklamalar getirilmiştir. İlk rivayet selam adabına ilişkin olarak nakledilmektedir.

عن ابو هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُسَلِّمُ الرَّاَكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ»

Ebû Hureyre (r.a)'dan, rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (a.s): “*Binici yürüyene, yürüyen oturana, az çoğa selâm verir*” buyurmuştur.²⁹⁵ Gerek bu hadis gerekse müslümanların birbirini sevme sebebi olarak gösterilen “*Selamı aranızda yayınız.*”²⁹⁶ hadisi selamın Müslüman bir toplumda uzlaştırıcı, emniyet ve güven hissi verme yönünü yansıtmaktadır. Zira bir insanın başka birine selam vermesi aslında “benden sana zarar gelmez, bilakis esenlik ve güvende ol” demesi gibi bir anlam taşımaktadır.

²⁹² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VIII, 613; Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 179.

²⁹³ Bk. Tevbe, 9/103.

²⁹⁴ Bk. Nisa, 4/81.

²⁹⁵ Buhârî, *İsti'zân* 5; Müslim, *Selam*, 1; Mâlik, *el-Muvatta*, *Selam*, 1.

²⁹⁶ Buhârî, *İmân*, 20; Müslim, *İmân*, 93.

İmam Mâlik'e kadınlara selam verme hakkında sorulduğunda o, "Yaşlı kadınlara verilebileceğini fakat genç kızlara verilmesini uygun görmediğini belirtmektedir."²⁹⁷

Ehl-i kitab olan bir kimsenin selamına nasıl karşılık verilmesi hususunda bir rivayette şöyle denilmektedir:

عن ابنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ الْيَهُودَ إِذَا سَلَّمُوا عَلَيَّ أَحَدِكُمْ إِنَّمَا يَقُولُونَ: سَامٌ عَلَيْكَ، فَقُلْ: عَلَيْكَ "

İbn Ömer (r.a)'dan gelen bir rivayete göre, "Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdu: "Yahudiler herhangi birinize selâm verdikleri zaman, onlar ancak "Sâm aleyke" derler. Bunun üzerine siz de "Aleyke" deyiniz."²⁹⁸ Hadiste geçen "sam" kelimesinin ya mutlak ölüm ya da acil ölüm anlamında beddua için kullanılan bir kelime olduğu²⁹⁹ ve Yahudilerin Hz. Peygamber'in huzuruna girdiklerinde "es-Sam aleyk" dedikleri, bunu duyan Hz. Aişe'nin "Bilakis sam ve lanet sizin üzerinize olsun" diye karşılık verdiği, bunun üzerine Hz. Peygamber'in "Yavaş ol ya Aişe! Allah herşeyde rıfk ile (yumuşaklıkla) muamele etmeyi sever." buyurduğu başka rivayetlerde aktarılmaktadır.³⁰⁰

İmam Mâlik'e musafaha hakkında sorulan bir soruya o, "Ben yapmıyorum, ama insanlar yapıyor." diye cevap vermiştir. İbn Ebî Zeyd, erkeğin erkeğe sarılmasını İmam Mâlik'in hoş görmediğini ifade ederek şöyle bir rivayet aktarmaktadır: "Süfyan b. Uyeyne Mâlik'e musahafa yaptı, o da dedi ki: Sarılmak bidat olmasaydı ben de sana sarılırdım. Buna karşılık Uyeyne de Hz. Peygamber'in Habeşistan dönüşünde Hz. Cafer'e sarıldığını delil getirdi. Mâlik ise onun Hz. Cafer'e has olduğunu söyledi. Bunun üzerine Uyeyne de, bunun umum olduğunu söyledi."³⁰¹ Başka bir rivayette İmam Mâlik'in, Harun Reşid'e yazdığı bir risalede, seferden gelen yakınlarına sarılabileceği konusunda cevaz verdiği nakledilmekte ise de İbn Ebî Zeyd, böyle bir risalenin tespit edilemediğini nakletmektedir.³⁰²

²⁹⁷ Mâlik, *el-Muvatta*, Selam, 2.

²⁹⁸ Buhârî, İstıtabe, 4; Müslim, Selâm, 8, Tirmizî, Siyer, 41; Mâlik, *el-Muvatta*, Selâm, 3.

²⁹⁹ Musa Şahin, *Fethu 'l-Mün'im*, VIII, 489.

³⁰⁰ Buhârî, İsti'zân, 22; Müslim, Selâm, 10.

³⁰¹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü 'l-Câmi'*, 194.

³⁰² İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü 'l-Câmi'*, 194.

İbn Ebî Zeyd İmam Mâlik görüşlerini naklettikten sonra musafaha yapmanın sünnet olduğuna işaret eden bir rivayete yer vererek³⁰³ konuyu tamamlamıştır.

Sosyal hayatta insanların günlük yaşamına dair çeşitli meselelerin ele alındığı bu bölümde rivayet açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Her bir konu kısa da olsa rivayetlerle açıklanmış ve meselelerde herhangi bir kapalılık görülmemektedir. Rivayet edilen hadislerin altısı Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile biri Buhârî'nin *Sahih*'inden, biri Tirmizî'nin *Sünen*'inden, beşi Mâlik'in *Muvatta*'sından olmak üzere on üç rivayet nakledilmiştir.

2.1.2.11 Fıtrat Babı

İbn Ebî Zeyd bu babda insan tabiatına dair hususiyetleri ele almış rivayetlerle meseleleri açıklamıştır. İlk rivayeti de şöyledir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، رَوَيْتُهُ: «الْفِطْرَةُ خَمْسٌ، أَوْ خَمْسٌ مِنَ الْفِطْرَةِ: الْخِتَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَتَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ»

Ebû Hureyre (r.a) Peygamber (a.s)'dan şöyle rivayet etti: “*Fıtrat beştir, yâhud: Beş şey fıtrattandır; Hitan, (yani çocukları sünnet etmek) avret mahallini ve koltuk altlarını tıraş etmek, tırnakları kesmek ve bıyığı kısaltmak.*”³⁰⁴

İmam Nevevî (ö. 676/1277), hadiste geçen sayının bir sınırlama olmadığını, fıtrattan maksadın Peygamberlerin sünneti olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca hadiste geçen bu beş sayısı, farklı rivayetlerde on olarak geçmektedir.³⁰⁵ Bununla beraber bu sayılanların çoğunluğu, ulemanın genel görüşüne göre vacip olmadığı yönündedir. Fakat “sünnet olmak” ve diğer rivayetlerde yer alan “mazmaza, istinşak” gibi konular hakkında âlimlerin ihtilaf ettiği, İmam Şâfiî'nin “sünnet olmak” kadın erkek herkese vaciptir, derken İmam Mâlik, hitânın sünnet olduğu yönünde görüş beyan etmektedir.³⁰⁶

³⁰³ Bk. Mâlik, *el-Muvatta*, Hüsnü huluk, 16; İbn Mâce, Edep, 15. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 40.

³⁰⁴ Buhârî, Libâs, 63; Müslim, Tahâret, 49; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 3.

³⁰⁵ Müslim, Tahâret, 56; Ebû Dâvud, Tahâret, 28; Tirmizî, Edep, 48.

³⁰⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, III, 148.

İbn Ebî Zeyd yukarıda geçen hadisin açıklamasında İbn Abbas'tan bir rivayete yer vermektedir. Rivayette, Bakara suresinde yer alan “*Vaktiyle rabbi İbrâhim’i bazı sözlerle sınadı...* ”³⁰⁷ ayetinde Hz.İbrahim'den istenilen şeyin fitrat olduğu, onun da beş tanesinin baştaki; Mazmaza, iştinkak, misvak, bıyıkları kesmek, saçları ayırmak, geriye kalan beşinin de bedende yer alan; sünnet olmak, avret mahallini temizlemek, koltuk altlarının tıraş etmek, tırnakları kesmek ve istinca olmak üzere on fitrat olduğudur.³⁰⁸

Diğer bir rivayette misvak kullanmanın önemine işaret edilmektedir. Şöyle ki;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَوْلَا أَنْ أُشُقَّ عَلَى أُمَّتِي أَوْ عَلَى النَّاسِ لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ»

Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayete göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur: “*Ümmetime -yâhud insanlara- meşakkat vermem endişesi olmasaydı, kendilerine her namaz ile birlikte misvak kullanmalarını emrederdim.*”³⁰⁹ Başka bir rivayette “*Size misvak kullanmak gerekir.*” şeklinde geçmektedir.³¹⁰ Bu hadis, misvak kullanmanın sünnet olduğunu göstermekte hatta Peygamber (a.s)'ın oruçlu olduğu zamanlarda misvak kullandığı yönünde rivayetler bulunmaktadır. İmam Mâlik yaş misvağı oruçlu iken kullanmayı mekruh görürken, diğer mezhepler buna ruhsat vermektedir.³¹¹

İnsan tabiatının doğal bir sonucu olan maddi temizlik bu bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve gerekli izahlar yapılmıştır. Yukardaki rivayetlerde zikredilenin dışında insanın dış görünüşü yansıtan saç boyamak, kına yakmak, sürme çekmek ile hacamat gibi sağlık ile alakalı nakiller yapılmıştır. Bu bölümde ikisi Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile biri Buhârî'nin *Sahih*'inde, biri Müslim'nin *Sahih*'inde, biri Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde ve üçü de Mâlik'in *Muvatta*'sında olmak üzere sekiz rivayet nakledilmektedir. Bunun dışında

³⁰⁷ Bakara, 2/124.

³⁰⁸ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l Câmi'*, 202.

³⁰⁹ Buhârî, Cuma, 8; Müslim, Tahâret, 42; Mâlik, *el-Muvatta*, Taharet, 114.

³¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 106; İbn Hibbân, *Sahîhi İbn Hibbân*, III, 352.

³¹¹ Bk. İbn Abdilber, *et-Temhid*, thk. Mustafa b. Ahmed ulvî, Magrib, 1967, VII, 197,198.

merfu olmayan birçok rivayet de yer almaktadır. Nakledilen hadislerin tercih edilmesinde özel bir sebep görülmemektedir.

2.1.2.12 Setrü'l-Avret Babı

İnsan olmanın hususiyetlerinden biri de hiç şüphesiz onu diğer varlıklardan farklı kılan hayâ duygusudur. Bu duygunun dışa yansıyan yönü insanın avret yerlerini örtmesidir. Bu babda erkek-kadın her insanın nasıl örtünmesi gerektiğini konu alan hadisler ele alınarak meseleler izah edilmeye çalışılmıştır. İlk rivayet şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: «نِسَاءُ كَاسِيَاتٌ عَارِيَاتٌ، مَائِلَاتٌ مُمِيلَاتٌ لَا يَدْخُلْنَ الْجَنَّةَ، وَلَا يَجِدْنَ رِيحَهَا، وَرِيحُهَا يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِمِائَةِ سَنَةٍ»

Ebû Hureyre (r.a)'dan gelen bir rivayette onun şöyle dediği nakledilmektedir. “*Vücutlarını gösteren ince elbiseler giyinip salınarak yürüyen kadınlar cennete giremezler hatta kokusunu dahi alamazlar. Hâlbuki cennetin kokusu beşyüz senelik mesafeden alınır.*”³¹² Ebû Hureyre'den mevkuf olarak gelen bu rivayet, merfu hükmündedir. Zira cennetin kokusunun beşyüz senelik mesafeden alınabileceği sözü Ebû Hureyre'nin kendi görüşü olamaz. Bu gayba ait bir bilgidir ve ancak vahiy ile bilinebilir. Bu da gösteriyor ki, Ebû Hureyre bu hadisi Hz. Peygamber'den duymuştur. Nitekim bu hadis, farklı kaynaklarda Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'e isnadla merfu gelmektedir.³¹³

İbn Ebî Zeyd kitabında hadisin sadece “نِسَاءُ كَاسِيَاتٌ عَارِيَاتٌ” kısmını aktarmakla yetinmiştir. Her hangi bir açıklama yapmadan başka bir rivayete yer vermiştir.

Hadiste geçen “giyinen çıplak” ifadesi ile, ince elbise giyerek vücudu belli olan kadınlara işaret edilmektedir. “Cennete giremezler” sözüyle ilk girenlerle giremezler ya da azapsız cennete giremezler şeklinde yorumlar yapılmıştır. Zira Allah şirkin dışında dilediği kimsenin günahlarını affedebileceğini,³¹⁴ böyle

³¹² Müslim, Libâs ve Ziyet, 125; Mâlik, *el-Muvatta*, Libâs, 7.

³¹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 300; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, X, 223.

³¹⁴ Nisa, 4/48.

kadınların cezasının aslında bu olduğu fakat bununla birlikte Allah'ın meşîyyetine binaen affedebileceği yönünde görüşler aktarılmıştır.³¹⁵

Bu hadisin akabinde Hz. Aişe'nin ensar kadınları hakkında: "Allah ensar kadınlarına rahmet etsin hicap ayeti indiğinde hemen elbiselerinin etekliklerini kesip bunlardan başörtüsü yaptılar."³¹⁶ diye söylediği bir sözüne yer verilmektedir. Bu sözden, ensar kadınları hayâ duygusuna ne kadar önem verdikleri anlaşılmaktadır. Fakat bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin aktardığı "نِسَاءِ" (ensar kadınlar) yerine "نِسَاءِ الْمُهَاجِرَاتِ" (muhacir kadınlar) şeklinde kaynaklarda geçmektedir.³¹⁷ Bununla birlikte Ebû Dâvud'un rivayetinde Hz. Aişe'nin "Ensar kadınlarından bahsetti, onları övdü, onlar hakkında güzel sözler söyledi..."³¹⁸ şeklinde bir cümle yer almaktadır. Bu farklı rivayetlerden yola çıkılarak burada mana rivayetinden kaynaklı bir durum olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber zamanında kadınlar, gerek mescitlere, bayram namazgâhlarına ve gerekse savaflara katılmak üzere dışarı çıkarlardı. Bu durum şu hadiste açıkça görülmektedir:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَتْ امْرَأَةٌ لِعُمَرَ تَشْهَدُ صَلَاةَ الصُّبْحِ وَالْعِشَاءِ فِي الْجَمَاعَةِ فِي الْمَسْجِدِ، فَقِيلَ لَهَا: لِمَ تَخْرُجِينَ وَقَدْ تَعْلَمِينَ أَنَّ عُمَرَ يَكْرَهُ ذَلِكَ وَيَعَارُ؟ قَالَتْ: وَمَا يَمْنَعُهُ أَنْ يَنْهَانِي؟ قَالَ: يَمْنَعُهُ قَوْلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ"

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: Ömer'in bir zevcesi vardı ki, sabah ve yatsı namazlarını her gün mescidde cemâatle kılardı. O kadına: Ömer'in bunu istemez ve kıskanır olduğunu bilip dururken niye mescide çıkıyorsun? denildi. Kadın: Beni nehyetmesinden Ömer'i men eden şey nedir? dedi. Soran zât da: Rasûlullah'ın "Allah'ın dişi kullarını, Allah'ın mescidlerinden men etmeyiniz" sözüdür, dedi.³¹⁹ Bu rivayetten anlaşıldığı üzere hicap ayetinin inmesinden sonra da kadınların mescide gitmelerini engelleyen bir yasağın olmadığıdır.

Bu babda da farklı birçok konuya temas edilmiştir. Özellikle Mâlikî fihhına dair birçok mesele İmam Mâlik'in görüşleri ışığında açıklanmış, fakat bunlarla

³¹⁵ İbn Abdilber, *et-Temhid*, XIII, 202.

³¹⁶ Bk. İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 210.

³¹⁷ Buhârî, Tefsir,(Nur), 12; Ebû Dâvud, Libâs, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXXII, 355.

³¹⁸ Ebû Dâvud, Libâs, 32.

³¹⁹ Buhârî, Cuma, 13; Müslim, Salat, 136.

ilgili bir hadis nakledilmemiştir. Bunun yanında konular hakkında gerekli açıklamalar yapılmış, konuyla ilgili hadislerin nakledildiği kısımlarda ele alınan hadisler, meseleleri izah etmek noktasında yeterli ve sahih olduğu görülmüştür. Bu bölümde tespit edilen biri Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile biri Buhârî'nin *Sahih*'inde, biri Nesâî'nin *Sünen*'inde, biri Mâlik'in *Muvatta*'sında ve ikisi de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde olmak üzere altı rivayet yer almaktadır.

2.1.2.13 Yeme İçme Babı

İbn Ebî Zeyd, yeme-içme başta olmak üzere davete icabet, ziyafet ve bunlarla ilgili edepi içeren rivayetleri ele alarak meseleleri izah etmiştir. Bab, Hz. Peygamber'in sol elle yemek yemeyi, içmeyi nehy ettiği hadisiyle başlamaktadır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَأْكُلْ بِيَمِينِهِ، وَإِذَا شَرِبَ فَلْيَشْرَبْ بِيَمِينِهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ، وَيَشْرَبُ بِشِمَالِهِ»

İbn Ömer (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmaktadır:

“Biriniz yemek yediği zaman sağ eliyle yesin; su içtiği zaman da sağ eliyle içsin! Çünkü şeytan sol eliyle yer, sol eliyle içer.”³²⁰ Hadis Müslim'in *Sahih*'i ile Mâlik'in *Muvatta*'sında nehy sigasıyla yer almaktadır.³²¹ İbn Ebî Zeyd, Hz. Peygamber'in, bir elinde hurma diğer elinde kavun olduğu halde yediğini ve daha sonra içtiği bir sütü sağ yanında bulunan birine verdiği rivayetini aktarmaktadır.³²²

İmam Nevevî ise hadiste, sağ elle yemeyi ve içmeyi sevdirmeye ve sol elle yemenin de kerahat olduğunu belirtmektedir. Ayrıca alma-verme konusunda da durumun aynı olduğundan sağ elin kullanılması gerektiğini, bir özürden dolayı sağ elini kullanmayanlar için bir kerahat olmadığını, bütün bunlardan maksadın şeytanın fiillerine benzemekten uzak durmak olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca şeytanın ellerinin olduğu da bu hadisten anlaşılmaktadır.³²³ Fakat Kâdî İyâz (ö. 544/1149), “şeytanın eli” ifadesinin hem hakîki hem mecâzî anlamda kullanılabileceğini; hakîki manada, ona benzemekten uzak durmak; mecâzî

³²⁰ Müslim, Eşribe, 105; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 6.

³²¹ Bk. Müslim, Eşribe, 106; Tirmizî, Et'ime, 9; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 5.

³²² İbn Mâce, Eşribe, 22; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 17.

³²³ Nevevî, *el-Minhâc*, XIII, 191.

manada ise, şeytanın bu işi sevmesi ve Peygamber'in sünnetine muhalefet ettirmek istemesidir, demiş ve bundan dolayı sakınmanın gerekliliğini ifade etmiştir.³²⁴

İbn Abdilber (ö. 463/1070), sağ elle yemenin, Rasûlullah'ın bir emri olduğu ve bu emre özürlü olmayan bir kimsenin aykırı davranmasının Allah'a ve Peygamber'e isyan etmiş olduğu anlamı taşıdığı ve bu sebeple yoldan çıkanlardan olacağı yorumunu yapmaktadır.³²⁵ İbn Abdilber başka bir eserinde, sol elle yediği içtiği şeyin haram olmadığı, buradaki neyhin edeplendirmek, faziletli ve iyi olana yönlendirmek anlamına geldiğini nakletmektedir.³²⁶ Bir başka rivayette Hz. Peygamber, yanında bulunan bir gence "besmele çek, sağ elinle ve önünde ye"³²⁷ diye uyarmıştır. Bu rivayetler gösteriyor ki sağ elle yeme ve içmenin sünnet olduğu, sol elle yiyip içmenin ise haram olmasa da en azından mekruh olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Ebî Zeyd, Hz. Peygamber'in ayakta su içtiği yönünde bir rivayet olduğunu aktarmakta, fakat rivayeti vermemektedir. Hadis kaynaklarına baktığımızda başta Buhârî'nin *Sahih*'i olmak üzere birçok kaynakta Peygamber'in ayakta şu içtiğini belirten ifadeler yer almaktadır.³²⁸ Ayrıca İmam Mâlik'in Hz. Ömer, Osman ve Ali'nin ayakta su içtiklerine dair rivayetler bulunduğu ve bu sebeple ayakta su içmenin bir sakıncasının olmadığını belirtmektedir.³²⁹

Yemek yeme hususunda Müslüman ile kâfir arasında fark olduğunu belirten bir rivayet ise şu şekilde aktarılmaktadır:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَأْكُلُ الْمُسْلِمُ فِي مَعَى وَاجِدٍ، وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ"

³²⁴ Kâdî İyâz, İyâz b. Musa b. İyâz, *İkmâlü'l-Mü'lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmail, 1. bs., Daru'l-Vefa, Mısır, 1998, VI, 486.

³²⁵ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VIII, 341.

³²⁶ Bk. İbn Abdilber, *et-Temhid*, XI, 112.

³²⁷ Buhârî, Et'ime 2; Müslim, Eşribe, 108; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 32.

³²⁸ Bk. Buhârî, Eşribe, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 179, 348, 354; Bezzâr, III, 30; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 102.

³²⁹ Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 13, 14, 15, 16.

Ebû Hureyre (r.a)'ın rivayet ettiğine göre Rasûlullah (a.s): “*Müslüman bir midneyi doldurmak üzere yer, kâfir ise yedi midneyi doldurmak üzere yer*”³³⁰ buyurmuştur.

İbn Ebî Zeyd hadiste geçen “bir mide, yedi mide” den maksadın, az ve çok yemekten kinaye olduğunu belirtmektedir. Bazıları ise hadisin sadece bir adama has olduğunu söylerken, bazıları da kâfirin de az yiyebileceğini belirtmişlerdir. Fakat Müslüman olsa besmelenin bereketiyle daha az yer demişlerdir.³³¹

Bu bölümde yeme-içme adabına yönelik meseleler ele alınmakta ve birçok rivayet aktarılmaktadır. Tespit edilen hadisler ise şunlardır; Biri Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile yedisi Buhârî'nin *Sahih*'inde, biri Müslim'in *Sahih*'inde, ikisi Tirmizî'nin *Sünen*'inden ve ikisi de Mâlik'in *Muvatta*'sında olmak üzere on üç rivayet yer almaktadır.

2.1.2.14 Giyinme Babı

Bu bab başlığı altında giyim-kuşama ait meseleler ele alınmakta ve ipek elbise giymek, yüzük takmak, süslenmek, altın ve gümüş kapları kullanmak gibi konulara dair rivayetler aktarılmaktadır. İlk rivayette Hz. Peygamber'in beyaz elbise giymeyi tavsiye ettiği bir hadis yer almaktadır.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “خَيْرُ ثِيَابِكُمُ الْبَيَاضُ فَالْبَسُوهَا، وَكَفُّوا فِيهَا مَوْتَانِكُمْ”

İbn Abbas (r.a)'dan rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “sizin en hayırlı elbiseniz beyazdır. Öyleyse *Beyaz elbise giyinin. Ölülerinize de beyaz kefene sarınız.*”³³² Beyaz elbise temizlik bakımından giyilmeye en uygun elbisedir. Zira kiri çabucak gösterir. Bu da kişiyi pis elbiseyle namaz kılmaktan korur. Bu sebepledir ki Hz.Peygamber: “*Yâ Rabb! Beni günahlarımdan, beyaz elbisenin kirden temizlendiği gibi tertemiz eyle!*” diye dua ederdi.³³³

Bir başka rivayette erkeklere ipek elbise giymenin ve altın yüzük kullanmanın yasak olduğuna dair hadis-i şeriftir:

³³⁰ Buhârî, Et'ime, 12; Müslim, Eşribe, 182; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu'n-Nebî, 9.

³³¹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 219.

³³² İbn Mâce, Libâs, 5; Ebû Dâvud, Tıp, 14; Tirmizî, Edep, 80.

³³³ Buhârî, Daavât, 44; Müslim, Mesâcid, 147.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي إِحْدَى يَدَيْهِ ثَوْبٌ مِنْ حَرِيرٍ، وَفِي الْأُخْرَى دَهَبٌ، فَقَالَ: «إِنَّ هَذَيْنِ مُحَرَّمٌ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي، حِلٌّ لِإِنَاثِهِمْ»

Abdullah b. Amr (r.a) bir rivayetinde şöyle demiştir: Rasûlullah (a.s) bir gün bir elinde ipekten bir elbise ve diğer elinde de bir altın olduğu halde yanımıza çıka geldi ve “Şüphesiz bu ikisi ümmetimin erkeklerine haram kılındı, kadınlarına helâldir” buyurdu.³³⁴

İbn Hacer (ö. 852/1448) bu hadisin şerhinde bazı açıklamalarda bulunur ve der ki: “Altın ve ipeğin kadınlara mübah olma hikmetinin altında yatan sebeplerden biri de Allah’ın, kadınların ziynete, süslenmeye karşı sabırlarının azlığını bilmesi sebebiyle onlara bir lütufta bulunmasıdır. Zira kadın çoğunlukla kocası için süslenir ve kocasına olan itaati de iman sebebiyledir.”³³⁵ Bazı âlimler ipek elbiseyle namaz kılan bir erkeğin başka elbise bulduğunda kıldığı o namazını iade etmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu görüş Mâlikîlerden İbn Kasım’a aittir ve Mâlikîlerin büyük çoğunluğu bu görüştedirler. Hanefi ve Şâfiîlerin görüşü ise, namazın iadesinin gerekmediği yönündedir.³³⁶

Hz. Peygamber’in taktığı yüzük hakkında gelen rivayetlerden birinde şöyle nakledilmektedir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، وَنَقَشَ فِيهِ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، وَقَالَ: «إِنِّي اتَّخَذْتُ خَاتَمًا مِنْ وَرَقٍ، وَنَقَشْتُ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، فَلَا يَنْفُسَنَّ أَحَدٌ عَلَى نَفْسِهِ»

Enes İbn Mâlik (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (a.s) gümüşten bir mühür yüzük edindi, üzerine de "Muhammedun Rasûlullah" cümlesini nakşettirdi. Ve şöyle dedi: *Ben gümüşten bir yüzük edindim ve üzerine de “Muhammedun Rasûlullah” yazısını nakşettirdim. Artık sakın hiçbir kimse (ben hayatta iken) bu yazıyı yüzüğünün üzerine nakş ve taklîd etmesin!*³³⁷

Hz. Peygamber’in ilk önceleri altın yüzük taktığı, lakin daha sonra insanların da bunu yaptığını görünce, onu parmağından çıkarıp “bir daha bunu

³³⁴ İbn Mâce, Libâs, 19; Ebû Dâvud, Libâs, 12; Tirmizî, Libâs, 1.

³³⁵ İbn Hâcer, el-Askalânî, Şihâbüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethü'l-Bârî, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1. bs., Daru'l-Maârif, Müessesetü'l-Âlemî, Beyrut, 1956, X, 296.

³³⁶ Bk. Bedrüddin Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-İhya-i-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. IV, 98.

³³⁷ Buhârî, Libâs, 54; Müslim, Libâs, 55.

hiçbir zaman takmayacağım” dediği, bunun üzerine insanların da yüzüklerini çıkarıp attıkları birçok rivayette aktarılmaktadır.³³⁸ Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber’in, bir adamın elinde altın yüzük gördüğü ve onu çıkarıp attığı şeklindedir.³³⁹ Konuya ilişkin buna benzer birçok rivayet yer almaktadır.

İbn Ebî Zeyd, Hz. Peygamber’in yüzüğüne ismini nakşettirdiği bilindiği için halifeler ve kâdılar da bu yolu takip ederek yüzüklerine isimlerini nakşettirdiklerini, bu minvalde İmam Mâlik’in yüzüğünde “حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ” ibaresinin yazılı olduğunu nakleder.³⁴⁰

Giyim kuşama dair birçok rivayetin yer aldığı bu bölümde tespit edilen rivayetler şu şekildedir; Üçü Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde ittifak ettikleri ile beşi Buhârî’nin *Sahih*’inde, üçü İbn Mâce’nin *Sünen*’inde, ikisi Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde, ikisi Tirmizî’nin *Sünen*’inde ve ikisi de Mâlik’in *Muvatta*’sında olmak üzere on yedi rivayet nakledilmiştir. Ele alınan hadisler mezhep imamları tarafından asl-i delil olarak kullanılan sahih hadislerdendir. Özellikle haram-helal noktasında hüküm içerikli rivayetler bu şekildedir. Ahlaka dair yer alan hadisler ise gerek ilim ehli gerekse halk tarafından sıklıkla kullanılan hadislerden oluşmaktadır.

2.1.2.15 Tıp Babı

Tıbbı dair birçok meselenin yanında bu babda rukye, muska, nazar, uğursuzluk, gibi konulara da yer verilmiştir. Diğer bablarda görülen müellifin konuya hadisle başlama usulünün burda da devam ettiği görülmektedir.

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، أَنَّ رَجُلًا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصَابَهُ جُرْحٌ، فَاحْتَقَنَ الْجُرْحَ الدَّمَ، وَأَنَّ الرَّجُلَ دَعَا رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي أَنْمَارٍ فَنظَرَا إِلَيْهِ، فَرَعَمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُمَا: «إِيكُمَا أَطَبُّ؟» فَقَالَا: «أَوْ فِي الطَّبِّ خَيْرٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟» فَرَعَمَ زَيْدٌ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَنْزَلَ الدَّوَاءَ الَّذِي أَنْزَلَ الْأَدْوَاءَ»

Zeyd b. Eslem (r.a) şunları anlattı: Rasûlullah (a.s) zamanında bir kişi yaralandı ve çok kan kaybetti. Bu adam, Enmar oğullarından kendisine bakacak iki kişi çağırdı. Bunların anlattığına göre, Rasûlullah (a.s.) kendilerine: “*Tıbbı hanginiz*

³³⁸ Bk. Buhârî, Libâs, 53; Müslim, Libâs, 52; Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatu’n-Nebî, 37.

³³⁹ Müslim, Libâs, 52.

³⁴⁰ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, 230.

daha iyi biliyor?” diye sorduğunda onlar da: Tıpta bir fayda var mı, ya Rasûlallah? dediler. Bunun üzerine Zeyd’in ifadesine göre, Rasûlullah (a.s): “*Hastalıkları veren deva ve çarelerini de vermiştir.*”³⁴¹ Rivayet bu lafızlarla sadece Muvatta’da yer almaktadır. Diğer kaynaklarda ise; “*مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً*”³⁴² şeklinde yer almaktadır.

İbn Battâl’a (ö. 449/1057) göre hadis, tedavinin mubah olduğuna ve tıbbın cevazına işaret etmektedir. Ayrıca hadisin “velayet makamı ancak Allah’tan gelen her türlü müsibete sabretmekle tamamlanır, veliye tedavi olmak caiz değildir.” şeklinde ifade edilen sûfîlerin anlayışına bir reddiye niteliği taşıdığını beyan etmektedir.³⁴³

Bir rivayette Abdullah b. Ömer’in dağlama yaptırdığı, akrep sokmasından dolayı da rukye yaptırdığı nakledilmektedir.³⁴⁴

İbn Ebî Zeyd, İmam Mâlik’ten tedavi konusunda yaptığı bazı rivayetlerde insan idrarının tedavi amaçlı içilemeyeceğini, fakat Kur’ân’da ismi geçen sekiz sınıf³⁴⁵ hayvanın idrarıyla tedavi olunabileceğini söylemektedir.³⁴⁶ Buhârî’nin *Sahih*’inde konuya ilişkin bazı rivayetler yer almaktadır.³⁴⁷

İbn Hacer (ö. 852/1448) tıbbın iki kısma ayrıldığını söyler: Birincisi beden tıbbı, ikincisi kalp tıbbı. Kalp tıbbı; sadece Peygamber’in Allah’tan aldığı bilgiyle tedavi edilebilir. Beden tıbbı ise gerek Peygamber’den nakledilen bilgiler ışığında gerekse başkalarından tecrübeye dayalı bilgilerle tedavi edilebilir.³⁴⁸ Hz. Peygamber’in dualarla tedavi etmesinin çokça vuku bulmuş gerek siyer ve tarih kaynaklarından, gerekse hadislerden bilinmektedir. Nitekim konuya ilişkin gelen bir rivayet şu şekildedir:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا اشْتَكَى يَقْرَأُ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوِّذَاتِ وَيَنْفُثُ، فَلَمَّا اشْتَدَّ وَجَعُهُ كُنْتُ أَقْرَأُ عَلَيْهِ وَأَمْسَحُ بِيَدِهِ رَجَاءَ بَرَكَتِهَا»

³⁴¹ Mâlik, *el-Muvatta*, Ayn, 12.

³⁴² Buhârî, Tıp, 1; İbn Mâce, Tıp, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 50.

³⁴³ İbni Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, IX, 394.

³⁴⁴ Mâlik, *el-Muvatta*, Nazar, 13.

³⁴⁵ Bk. Zümer, 39/6.

³⁴⁶ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 237.

³⁴⁷ Bk. Buhârî, Abdest, 66.

³⁴⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, X, 134.

Aişe (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (a.s) bir rahatsızlık duyduğu zaman kendi üzerine Muavvizat sûrelerini okur ve üflerdi. Hastalığı şiddetlendiği zaman O'na ben okur ve O'nun elinin bereketini ümîd ederek, kendi eliyle O'na meshederdim.³⁴⁹

Tıp başlığı adı altında ayetlerle korunma ve şifa bulmaya dair birçok rivayet nakledilmiştir. Esas itibariyle kapsamlı bir konu olmasına rağmen rivayetlerle meseleler kısaca izah edilmiş ve gerekli bilgiler aktarılmıştır. Bu bölümde aktarılan rivayetlerin üçü Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile ikisi Buhârî'nin *Sahih*'inde, biri Müslim'in *Sahih*'inde, ikisi Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde, biri Nesâî'nin *Sünen*'inde ve üçü de Mâlik'in *Muvatta*'sında olmak üzere on iki rivayet aktarılmaktadır.

2.1.2.16 Köpek Besleme Babı

Bu bölümde farklı konular ele alınmaktadır. Köpek beslemenin mübah olup olmadığı ya da hangi şartlarda beslenebileceği, hayvanlara zil vb. şeyler takmak, onlara isim koymak gibi konuları içeren bir babdan oluşmaktadır. İlk rivayet Hz. Peygamber'den köpek beslemenin amelleri eksilteceği yönünde zikredilen rivayettir.

عن ابنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ أَقْتَنَى كَلْبًا، لَيْسَ بِكَلْبٍ مَأْشِيَةٍ، أَوْ ضَارِيَةٍ، نَقَصَ كُلَّ يَوْمٍ مِنْ عَمَلِهِ قِيرَاطَانِ"

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (a.s): "*Davar köpeğinden başka bir köpek besleyen kimsenin hayırlı amelinden her gün iki kırat eksilir*" buyurdu.³⁵⁰

Farklı rivayetlerde "öldürülmesini de emretti" cümlesi ziyade olarak gelmektedir.³⁵¹

Rivayet, müellifin kitabında şu şekilde geçmektedir;

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن اتخاذ الكلاب لغير ضرع و لا زرع وامر عليه السلام بقتل الكلاب

"Peygamber (a.s) davar ve ekin köpeğinden başka köpek beslemeyi yasakladı ve köpeklerin öldürülmesini emretti."

³⁴⁹ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 14; Müslim, Selâm, 51; Mâlik, *el-Muvatta*, Nazar, 10.

³⁵⁰ Buhârî, Zebâih, 6; Müslim, Musakât, 50; Mâlik, *el-Muvatta*, İsti'zân, 12, 13.

³⁵¹ Mâlik, *el-Muvatta*, İsti'zân, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 55.

Fakat rivayet bu lafızlarla kaynaklarda rastlanmamıştır. Bunun dışında İbn Ebî Zeyd İmam Mâlik'e "köpekleri öldürmekten sorulduğunda onun eziyet verenleri öldürün" diye cevap verdiğini nakletmektedir."³⁵²

Bu hadis, köpek beslemenin haram olmadığını göstermektedir. Zira sevaptan eksilir denilmesi buna işaret etmektedir. Şayet haram olsaydı günaha düşmemek için bundan nehy edilmesi gerekirdi.³⁵³

İmam Mâlik'e "kırsal kesimde yaşayanların köpek beslemesi hakkında soruldu. O ise, hayvanlardan evlerini korumak için bu konu hakkında bişey diyemeyeceğini, hadisin av ya da davar köpeği beslemeyle ilgili olduğunu bununla beraber gerek hırsızdan korunmak gerek avluda beslemeyi hoş görmediğini söyledi."³⁵⁴ İbn Ebî Zeyd, İmam Mâlik'in misafir için bekçi köpeği edinmeyi de hoş görmediğini, satım olmaksızın davarlar için beslenebileceği yönünde fetvasını aktarmaktadır. Müellif, beslemenin satmaya da cevaz olduğu görüşünde olduğunu savunan âlimlerin olduğunu söylemektedir.³⁵⁵

Bu bölümde ikisi Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifak ettikleri ile biri Buhârî'nin *Sahih*'inde, biri Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine ve ikisi de Mâlik'in *Muvatta*'sında olmak üzere altı sahih hadise yer verilmiştir. Bu babda da tercih edilen hadislerin, özel bir tercih sebebinin olduğu görülmemektedir.

2.1.2.17 Köle ve Hayvanların Bakımı Babı

İnsanın himayesi altında bulunan canlılara karşı hoşgörülü ve merhametli davranması, sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiğini anlatan konuların yer aldığı bu bölümde Hz. Peygamber'in, efendilerin kölelerine karşı iyi davranmasını öğütleyen hadisiyle başlamaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ، وَلَا يَكْفُ مِنْ الْعَمَلِ إِلَّا مَا يُطِيقُ»

Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuşlar:

³⁵² İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 244.

³⁵³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VIII, 493.

³⁵⁴ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 244.

³⁵⁵ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 245.

“Yiyeceği, giyeceği kölenin hakkıdır. Kendisine iş namına da ancak gücü yeteceği şey yüklenir.”³⁵⁶ İmam Nevevî, hadiste özellikle yeme ve giyinmenin belirtilmesi; kölenin her ikisine diğer ihtiyaçlarından daha çok muhtaç olduğundan diye açıklamaktadır.³⁵⁷

İmam Mâlik’in aktardığına göre, Hz. Ömer kölelere güçlerinin yetmiyeceği ağır yük yüklendiğini gördüğü zaman onların yüklerini hafifletir, günlük yevmeleri az ise çoğaltır.³⁵⁸ Bu konuda valilerin de hassas davrandıklarını, hatta sırtında fazla yük olan hayvanların bu yüklerinin hafiflettiklerine dair rivayetlerin olduğu aktarılır.³⁵⁹ Bir rivayette, “Hz. Peygamber’in ateşle yüzü dağlanmış bir hayvana rast geldiği ve bunu yapanı kinadığı ve akabinde bunu yapana “Allah lanet etsin” dediği nakledilmektedir.³⁶⁰

Bir başka rivayette ise;

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مِنْ مُصِيبَةٍ تُصِيبُ الْمُسْلِمَ إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا عَنْهُ، حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا»

Hz. Aişe (r.a)’ın rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdu: “Müslümana batacak bir dikene varıncaya kadar herhangi bir musibet isabet ederse, Allah muhakkak o musibete keffâret olarak onun bir günâhını affeder.”³⁶¹ İbn Ebî Zeyd, bu hadisin akabinde hadisi destekleyen birçok rivayet nakletmiştir.³⁶²

İbn Ebî Zeyd “ve fî ba’di’l-Hadis” diye naklettiği bir rivayet şöyledir: “Müslümana bir sıkıntı gelir de sevabını Allah’tan beklerse, Allah’tan ona rahmet ve bağışlanma vardır.”³⁶³ Fakat rivayetin kaynağına tespit edilemedi.

Köle ve hayvanların bakımına dair rivayetlerin yer aldığı bu bölümde, biri Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde ittifak ettikleri ile altısı Buhârî’nin *Sahih*’inde, ikisi Müslim’in *Sahih*’inde, biri Tirmizî’nin *Sünen*’inde, biri Mâlik’in

³⁵⁶ Müslim, Eymân, 41, Mâlik, *el-Muvatta*, İsti’zân, 40.

³⁵⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 134.

³⁵⁸ Mâlik, *el-Muvatta*, İsti’zân, 41.

³⁵⁹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, 249.

³⁶⁰ İbn Hibbân, *Sahihi İbn Hibbân*, XII, 443.

³⁶¹ Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr ve Sıla, 49.

³⁶² Bk. İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, 254. Ayrıca hadisler için Bk. Buhârî, Cenâiz, 6; Müslim, Cenâiz, 3.

³⁶³ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, 254.

Muvatta'sında ve birisi de İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde yer alan hadis olmak üzere on iki hadis aktarılmıştır.

2.1.2.18 Sefer/Yolculuk Babı

Bu bölümde İbn Ebî Zeyd sefere dair hükümleri ele almanın yanısıra düşman beldelerine ticaret maksadıyla gitmek, giderken yanında Mushaf götürmek gibi konuları da zikretmektedir. Seferle ilgili ilk rivayet şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَدَابِ، يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ، فَإِذَا قَضَى نَهْمَتَهُ، فَلْيَعْجَلْ إِلَى أَهْلِهِ»

Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayete göre Peygamber (a.s): “*Sefer, azâbın bir bölümüdür. O sizden herhangi birinizin yemesine, içmesine, uykusuna engel olup düzenini bozar. Yolcu seferini bitirince ailesine dönmede acele etsin*” buyurmuştur.

364

Hadiste sayılan yeme, içme, uyku gibi insanın temel ihtiyaçlarını karşılamadaki çekilen sıkıntı, meşakkat/azap olarak nitelendirilmiştir. yolcunun bunlardan tam manasıyla lezzet alamamasına, yazın sıcağa ve kışın soğuğa maruz kalmasına, ailesinden ve arkadaşlarından ayrı kalmasının, insanda oluşturduğu gerek fiziksel gerekse psikolojik yönüne temas edilmektedir.³⁶⁵ Anlatılan bütün bu sıkıntılardan dolayıdır ki Hz. Peygamber'in sefere çıktığı zaman yolculuğun kolay geçmesi için dualar ettiği rivayet edilmektedir.³⁶⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ مَسِيرَةَ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَيْسَ مَعَهَا حُرْمَةٌ

Ebû Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Peygamber (a.s): “*Allah'a ve âhiret gününe îmân eden bir kadına, yanında bir mahremi olmaksızın bir gün bir gecelik mesafeden daha fazla bir yere yolculuk etmesi helal olmaz*” buyurdu.³⁶⁷ İbn Ebî Zeyd, İmam Mâlik'in “mahremi olmayan bir kadının Mekke'ye güvenilir bir toplulukla gidebileceği” yönündeki görüşünün farz olan hac yolculuğu olduğu,

³⁶⁴ Buhârî, Umre, 19; Müslim, İmâre, 179; Mâlik, *el-Muvatta*, İsti'zân, 39.

³⁶⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, XIII, 70.

³⁶⁶ Bk, Müslim, Hâc, 425; Ebû Dâvud, Cihâd, 78; Tirmizî, Daavât, 42.

³⁶⁷ Buhârî, Taksiru's-Salat, 4; Müslim, Hâc, 419, 420, 421; Mâlik, *el-Muvatta*, İsti'zân, 37.

yasağın ise farz olmayan seferi ve mahremsiz gidenleri kapsadığını belirtmektedir.³⁶⁸

İbn Ebî Zeyd'in bu hadisi tercih etmesindeki etken, Mâlikîlerin “kasr-ı salat” meselesine dayandığı görülmektedir. Zira Mâlikîlerde seferilik müddeti, bir gün bir gecelik yolculuk olarak kabul edilmektedir. Bu görüş aynı zamanda Hanbeli ve Şafilerin iki görüşünden biridir.³⁶⁹ Diğer taraftan Kûfelilerin yani Hanefi mezhebinin tercih ettiği görüş ise, bir başka rivayette yer alan “*mahremi olmadan bir kadın üç günlük mesafede bir yolculuğa çıkamaz*” hadisine dayanmaktadır.³⁷⁰ Ayrıca bu rivayet *Muvatta*'da yer almamaktadır. Nitekim “üç günlük mesafe” ibaresinin yer aldığı rivayetlerin tamamında Nâfi', İbn Ömer'den nakletmişken; İmam Mâlik'in rivayet ettiği senette Said b. Ebî Saîd el Makburî'nin Ebû Hureyre'den naklettiği görülmektedir. Bu da gösteriyor ki İmam Mâlik'e diğer hadis ulaşmamış, ya da Medine ehlinin uygulaya geldiği sünnete aykırı olduğu için bu rivayet tercih edilmemiştir.

Bir başka rivayette, Kur'ân-ı Kerim yanında olduğu halde bir kimsenin kâfirlerin yurduna gitmeleri yasaklanmıştır.³⁷¹ Burada yasak mushafın düşman eline geçme korkusu sebebiyledir. Nitekim bundan dolayı bazı âlimler, üzerinde Kur'ân'dan birşeyler yazılı olan para ile kâfirlerle alışverişi mekruh görmüşlerdir.³⁷² Bunun ötesinde, İmam Mâlik'e ticaret için kâfir yurduna seyahate çıkmanın durumu sorulduğunda o, “men olunması gerektiğine inanıyorum” demiştir.³⁷³

Bir rivayette de İbn Ebî Zeyd, kendisine İmam Sahnûn (ö. 240/854)'dan şöyle bir sözün ulaştığını nakletmektedir: “Dünyalık istekler için kâfir diyarına yolculuk eden kimse için bu bir cerh sebebidir.” Bütün bu rivayetlerden anlaşılan o ki cihad dışında küffar beldelerine seyahatin Mâlikî âlimlerince uygun görülmediği anlaşılmaktadır.

³⁶⁸ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 257.

³⁶⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 77; İbn Abdilber, *el-İstizkâr* VIII, 531-533.

³⁷⁰ Buhârî, *Taksiru's-Salat*, 4; Müslim, *Hâc*, 414; Ebû Dâvud, *Menâsik*, 2.

³⁷¹ Buhârî, *Cihâd*, 129; Müslim, *İmâre*, 92.

³⁷² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 113; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 21.

³⁷³ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, s. 257.

Çeşitli konuların yer aldığı bu bölümde ikisi Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde ittifa ettikleri, biri Buhârî'nin *Sahih*'ine, biri Müslim'in *Sahih*'inde, biri Ebû Dâvud'un *Sünen* 'inde ve ikisi de Mâlik'in *Muvatta*'sında olmak üzere yedi hadis nakledilmektedir. Biri dışında hadislerin ilim ehli tarafından genel kabul gören sahih hadislerden olduğu görülmektedir.

2.1.2.19 İsimler ve Künyeler Babı

Bu bölümde müellif, İslama uygun olan isim ve künye kullanımına dikkat çekmek istemiş, bunun yanında rüya hakkında bazı bilgiler vermiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عِبِّيَةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخَّرَهَا بِالْأَبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ، وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ، النَّاسُ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ

Ebû Hureyre (r.a)'dan rivayete göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurdu: *“Muhakkak ki Allah cahiliyye gururunu ve atalarla övünmeyi sizden kaldırmıştır. (artık İnsanlar iki gurubtur); Müttaki, Mümin kişi ve isyankâr (inanmayan) kişi. Bütün insanlar âdemin çocuklarıdır. Âdem de topraktır.”*³⁷⁴

Mümin olan kimseye kibir, övünme ve gurur gibi cahiliye ahlakı olan hasletlerin yakışmayacağı, dolayısıyla özü toprak olan insanın kibirlenmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bir rivayette insanların iki gruptan oluştuğu nakledilmektedir. Birincisi, halk arasında itibarı olmasa da doğru ve faziletli mümin kişi; ikincisi ise, halk arasında itibarlı ve şerefli olsa da günahkâr ve bedbaht olan kişi.³⁷⁵ Yani insanın hem toplum nazarındaki yerine hem de hakikatte nasıl olması gerektiğine işaret edilmek istenmiştir.

Bir başka rivayette:

حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ زِيَادٍ وَهُوَ الْمَلَقَبُ بِسَبْلَانَ، أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَأَخِيهِ عَبْدِ اللَّهِ، سَمِعَهُ مِنْهُمَا سَنَةَ أَرْبَعٍ وَأَرْبَعِينَ وَمِائَةٍ، يُحَدِّثَانِ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَحَبَّ أَسْمَائِكُمْ إِلَى اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ»

³⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 456; Ebû Dâvud, Edep, 119, Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 49.

³⁷⁵ Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen Şerhu Sünen-i Ebû Dâvud*, 1. bs., Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1932, IV, 148; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, XIV, 15.

İbn Ömer (r.a)'ın rivayet ettiğine göre Rasûlullah (a.s): “*Şüphesiz ki, sizin Allah’a en sevimli isimleriniz, Abdullah ve Abdurrahmandır.*” buyurdular.³⁷⁶

İbn Ebî Zeyd Hz. Peygamber’in Harb, Berre, Hanzala gibi isimlerin yanısıra Müslüman olan birçok kimsenin ismini değiştirdiğini nakletmektedir. Yine konuyla ilgili olarak İmam Mâlik’in, Yasin, Mehdi, Cebrail gibi isimlerin konulmaması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Hâdi isminin konulabileceğini söylemektedir. Künye konusunda ise İmam Mâlik, sabi iken babasının onun adıyla künyelenebileceğini, bunun da yedi yaşına kadar oluşunu aktarmaktadır.³⁷⁷

Bir diğer rivayet ise şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّبُوءَةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ» قَالُوا: وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ؟ قَالَ: «الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ»

Ebû Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (a.s)’dan işittim.

“*Mübeşşirâtın başka nübüvvetten (ilham alacak) hiç birşey kalmadı*” buyurdu. Sahâbîler: Mübeşşirât nedir? diye sordular. Rasûlullah: “*Sâlih ruyâdır.*” buyurdu.³⁷⁸

İmam Mâlik, her rüyanın tevil edilmeyeceğini sadece iyi rüyaların tevil edilebileceğini, ayrıca rüya tabir etmenin nübüvvet ile oynamak anlamına geleceğinden dikkatli olunması hususunda herkesin bu işi yapmaması gerektiğini söylemektedir.³⁷⁹

Bu bölümde biri Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde ittifak ettikleri, ikisi Buhârî’nin *Sahih*’inde, birisi de Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde olmak üzere dört hadis nakledilmektedir. Bunun yanısıra “ensab ilmi, bilene faydasının, bilmeyene de zararının olmadığı bir ilimdir” diye Peygambere nispet edilerek nakledilen bir rivayetin kaynağına rastlanmamıştır.

³⁷⁶ Müslim, Edep, 2.

³⁷⁷ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, s. 259.

³⁷⁸ Buhârî, Ta’bîr, 5; Mâlik, *el-Muvatta*, Rüya, 3.

³⁷⁹ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi*, s. 261.

2.1.2.20 Şiir ve Şarkı/Türkü Babı

Bu babda şiir ve gınanın yanısıra tavlâ, santranç, yarış, atıcılık gibi çeşitli meseleler ele alınmaktadır. Diğer bablarda olduğu gibi müellif, bu bölüme de hadisle başlamayı tercih etmiştir.

عَنْ أَنَّ أَبِي بَنِّ كَعْبٍ، أَخْبَرَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ مِنَ الشُّعْرِ حِكْمَةً

Ubeyy İbn Ka'b (r.a)'ın haber verdiğine göre Rasûlullah (a.s) “Şiirden bir kısmı, şübhesiz hikmettir” buyurmuştur.³⁸⁰ Diğer bir rivayet ise şu şekildedir;

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: جَاءَ رَجُلَانِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَخَطَبَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا

Zeyd İbn Eslem şöyle demiştir: Ben İbn Ömer'den işittim, şöyle diyordu: Doğu tarafından iki adam geldi de birer konuşma yaptılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Şübhesiz beyândan bir kısmı sihirdir (yani insanı büyüleyicidir)” buyurdu.³⁸¹ Yine bir başka rivayette Hz. Peygamber: “Birinizin midesinin irinle dolması, muhakkak ki şiirle dolmasından hayırlıdır.” buyurmuştur.³⁸²

İbn Hacer, Hz. Peygamber'in Mescidinde ashabın cahiliye dönemine ait şiirler söylediklerini, güldüklerini, Peygamber'in de onlara tebessüm ettiğini bildirmektedir. Diğer taraftan şiiri kötöleyen rivayetlerin yanısıra bunların mubah olduğunu belirten rivayetlerinde bulunduğunu, bu iki grup rivayet arasında sıhhat ve sened bakımından bir teâruz olamayacağını, bu sebeple mubah olan şiirlerin söylenmesinde bir tereddüdün olmadığını belirtmektedir.³⁸³

İmam Mâlik, fazla meşgul olmamak kaydıyla şiir söylenebileceğini fakat “Biz ona şiir öğretmedik. Ona yakışmaz da...”³⁸⁴ ayetinde şiirin kınandığını söylemektedir.³⁸⁵ Ayrıca İmam Mâlik'in bu rivayetleri “Allah'ın zikri dışındaki

³⁸⁰ Buhârî, Kitâbü'l-Edep, 90; İbn Mâce, Edep, 41; Ebû Dâvud, Edep, 94.

³⁸¹ Buhârî, Nikâh, 48; Ebû Dâvud, 93; Mâlik, *el-Muvatta*, Kelâm, 7.

³⁸² Buhârî, Edep, 92; Ebû Dâvud, 94.

³⁸³ İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, III, 329-335.

³⁸⁴ Yasin, 36/69.

³⁸⁵ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 262.

sözlerin mekruh olması”³⁸⁶ bab başlığı altında toplaması, şiiri hoş görmediğini göstermektedir.

İbn Ebî Zeyd, Lokman suresinde yer alan “*İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor*”³⁸⁷ ayetinin tefsirinde Mücahit’ten nakil yaparak; ayette geçen “eğlendirici sözler” ifadesinden maksadın, gına (şarkı söylemek) olduğunu ifade ederken, İbn Kasım da gınanın (şarkı-türkü) batıl olduğunu söylemektedir.³⁸⁸ Bir diğer rivayet ise şöyledir;

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ لَعِبَ بِالنَّرْدِ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

Ebû Musa el-Eşârî (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (a.s.) “*Tavla oynayan kimse Allah'a ve Rasûlüne karşı gelmiş demektir.*” buyurmuştur.³⁸⁹ Rivayette yer alan “فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ” cümlesi müellifin rivayetinde biraz farklı olarak “فَقِيهِ غَضِبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” şeklinde geçmektedir. Yine mana rivayetinin bir sonucu olarak görülmektedir.

Müslim’in rivayetinde ise: “*Her kim tavla oynarsa, elini domuz eti ve kanıyla boyamış gibi olur*”³⁹⁰ şeklinde yer almaktadır.

İmam Nevevî, rivayetlerde geçen “Nerd” ve “Nerdeşir” ifadesinin “zar” anlamına geldiğini ve buna tavla oyunu denildiğini belirtmektedir. Nevevî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Bu hadîsler, tavla oyununun haram olduğunu göstermektedir. Cumhurun görüşü bu yöndedir. Hadiste bu oyunun çirkinliği ifâde edilmek üzere; bu oyunu oynayan kişi, elini domuzun etine ve kanıma batırmış kişiye benzetilmiştir. Yâni domuzun etini ve kanını yemek mânâsı kastedilmiştir.

³⁸⁶ Bk. Mâlik, *el-Muvatta*, Kelâm, 3.

³⁸⁷ Lokman, 31/6.

³⁸⁸ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi*, 262.

³⁸⁹ İbn Mâce, Edep, 43; Ebû Dâvud, Edep, 63; Mâlik, *el-Muvatta*, Rüya, 6.

³⁹⁰ Müslim, Şiir, 10.

Şu hâlde zar ile oynamanın haramlığı, domuzun etini ve kanını yemenin haramlığına benzetilmiştir” der.³⁹¹

Nevevî santrancın Şâfi mezhebinde haram değil, mekruh olduğunu; Mâlik ve Ahmed’e göre haram olduğunu söyledikten sonra Mâlik’in “santraç, tavladan daha şerli ve insanı hayırdan alıkoyan bir oyundur” dediğini nakleder.³⁹²

İbn Ebî Zeyd ise, İmam Mâlik’e göre zarla oynanan bütün oyunlar ve santraç mekruhtur. İmam Mâlik bunları oynayana selam verilir verilmeyeceği konusunda; Müslüman oldukları için selam verilebileceğini söylemektedir. İbn Ebî Zeyd de aynı görüşü paylaşmaktadır.³⁹³

İbn Abdilber, Mâlik ve ashabının tavla ve santraç oynamanın haramlığı konusunda icma ettiğini, hatta santrancı devamlı oynayanın şahadetinin kabul edilmeyeceğini, Hanefilerde bu oyunların mekruh olduğunu beyan etmektedir.³⁹⁴ Muvatta’nın şarihlerinden Zürkanî de haram olduğunu belirtmektedir.³⁹⁵

Farklı konuların yer aldığı bu bölümde nakledilen sahih hadisler ışığında mekruh ve haram olan bazı meselelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Üçü Buhârî’nin *Sahih*’inde, biri Müslim’in *Sahih*’inde, biri Tirmizî’nin *Sünen*’inde, biri de Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde olmak üzere altı hadise yer verilmiştir.

2.1.2.21 Hicret, Megâzi ve Târih Babı

İbn Ebî Zeyd diğer bablardakinden farklı olarak bu baba bir açıklama yaparak giriş yapmaktadır. Nitekim o, bu babdaki meselelerin bir kısmını İmam Mâlik’ten, büyük bir kısmını ise tarih ve megazi sahibi kişilerden aktardığını belirtmektedir.

Bu bölüme Hz. Peygamber’in Mekke dönemindeki sıkıntılı süreç ve yaşanan olaylar ele alınarak başlanmakta, daha sonra hicret yolculuğu ve Medine’de on yıl içerisinde gerçekleşen olaylar kronolojik olarak rivayet yöntemi ile aktarılmaktadır.

³⁹¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 15,16.

³⁹² Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 15.

³⁹³ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü’l-Câmi* ‘ s. 264.

³⁹⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VIII, 461.

³⁹⁵ Zürkânî, IV, 565.

Hız. Peygamber'den rivayet edilen iki hadis dışında herhangi bir merfu rivayet bu bölümde görülmemektedir. Rivayet ettiği iki hadisten biri daha önce libas bölümünde aktardığımız Hız. Peygamber'in yüzük edinmesini konu alan hadistir.³⁹⁶ Diğer rivayet ise, Hız. peygamber'in hutbe verdiği esnada kütüğün inlemesi hâdisesidir. Rivayet şu şekildedir;

İbn Ömer'in bildirdiğine göre, Hız. Peygamber bir hurma kütüğüne dayanarak hutbe verirdi. Kendisi bir minber edinince o kütükten ayrıldı. Bu sırada kütük bir inleme sesi çıkardı. Hız. Peygamber hemen onun yanına geldi ve elini o kütüğün üzerine koyup sıvazladı ve böylece inlemesi kesildi.³⁹⁷

Bu babın sonunda İbn Ebî Zeyd, kitabındaki meseleleri nasıl ele aldığını şu sözleriyle belirtmektedir; “Biz bu kitapta (Kitabü'l-Câmi') İmam Mâlik ve arkadaşlarının Rasûlullah (a.s)'dan rivayet ettikleri ve selef imamlarımızın gerek adaplar gerekse emir ve nehiyeler hakkında İmam Mâlik'in meclisinde duyduklarını ya da Mâlik'in *el-Muvatta'*'sında geçen meseleleri ve rivayetleri aktardık. Tarih ve meğazi bahsini, Mâlik ve ehl-i ilimden alıntılar yaparak naklettik. Siyer bölümün de ise imamların icma ettikleri konuları ele aldık.”³⁹⁸ Bundan sonra duaya yer verilerek kitap sonlanmaktadır.

Bu babda iki hadis nakledilmektedir. Onlar da herhangi bir emir ve nehiy ifade etmeyen sahabenin müşahadelerine dayanan rivayetler olup haklarında bir yorum da yapılmamıştır. Bu rivayetlerin tercih edilmesinde herhangi bir özel sebebin olduğu görülmemektedir. Zira rivayetler, Müellifin de ifadesiyle mezhep imamlarının üzerinde icma ettikleri siyerle alakalı konuları içermektedir.

³⁹⁶ Bk. Buhârî, Libâs, 54; Müslim, Libâs, 55.

³⁹⁷ Buhârî, Menâkıb, 25.

³⁹⁸ İbn Ebî Zeyd, *Kitâbü'l-Câmi'*, s. 301

SONUÇ

İbn Ebî Zeyd, gerek İmam Mâlik'in görüşlerini açıklamadaki katkısı, gerekse Mâlikî mezhebini derleyip toparlamasındaki rolü sebebiyle kendisi “küçük Mâlik” ve “mezhebin kutbu” gibi lakaplarla anılmıştır. On yedi yaşında iken fıkha dair telif etmiş olduğu *er-Risâle* isimli eseriyle zamanın âlimlerinin beğenisini kazanmış ve bu eseri ilk günden itibaren değerini kaybetmeden günümüze kadar taşıyabilmiş ve kıymetli eserler arasındaki yerini almıştır.

İbn Ebî Zeyd *Kitabü'l-Câmi fi's-Sünen ve'l-Âdâb ve'l-Megâzi ve't-Târih* adlı eserinde hadise bakış açısının Mâlikî mezhebinin Medine ehli uygulamasındaki metodunu benimsediği görülmektedir. Kitapta konuların ele alınış medotuna bakıldığında İslam dininin önem atfettiği şer'î ahkâma ait meseleleri mükellefe öğretilmek gayesinin olduğu görülmektedir. Konuların içeriği ve farklı meselelerin bir arada ele alınması bir irşad yönteminden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır. Bu durum özellikle ahlaki konularda yoğun olarak kendini hissettirmektedir.

Kitapta ele alınan konular izah edilirken “kale Rasûlullah” diyerek hadis aktarıldığı gibi hadis olduğunu belirtilmeden hadis lafızlarını içeren cümleler görülmektedir. Bu da İbn Ebî Zeyd meseleleri açıklarken konuyla ilgili hadislere vakıf olduğunu göstermektedir.

İbn Ebî Zeyd kitapta yer alan bab başlıklarından hemen sonra konuya dair herhangi bir açıklama yapmadan bir hadis aktararak başlamaktadır. Bu husus bütün bablarda görülmektedir.

İbn Ebî Zeyd kitabında siyer bölümü hariç diğer bölümlerde konuların asl-i kaynaklarına müracaat ettiği görülmemektedir. Fıkıh, kelam, siyer tarih şemail gibi birçok farklı alanda konular olmasına rağmen İmam Mâlik'in dışındaki kaynaklarına müracaat etmemektedir. Meseleleri İmam Mâlik'ten rivayet ederek aktarmaktadır. İmam Mâlik'in *Muvatta*'sı hadis, fıkıh, siyer gibi farklı konuların bir arada toplanığı bir kitaptır. İbn Ebî Zeyd'in de bir Mâlikî âlimi olması hasebiyle muvatta üslubunu benimsemiş olması gayet tabidir. Bu sebeple konulara bütüncül bir bakış açısıyla sunduğu görülmektedir.

İbn Ebî Zeyd meseleleri açıklarken delil getirdiği hadisleri senet kullanmadan rivayet etmiştir. İmam Mâlik'ten rivayetlere çokça yer vermiş, gerek hadisleri açıklamada gerekse meselelere getirdiği izahlarda rivayet yöntemini tercih ederek, sahabe ve tabiin'den birçok nakilde bulunmuştur. Dirayeti içeren ya da andıran bazı açıklamalar az da olsa görülmektedir.

İbn Ebî Zeyd'in hadisleri aktarırken mana rivayeti ağır basan bir üslup kullandığı görülmektedir. Nitekim kaynaklarda ulaşılan hadislerin lafızları, İbn Ebî Zeyd'in kitabında aktardığı hadislerin lafızlardan farklı olması mana rivayeti yaptığını göstermektedir. Bazı bölümlerde hadis diye aktarılan ancak kaynaklarda ulaşılamayan rivayetler bu durumun yol açtığı bir sonuç olabilir kanaatindeyiz.

Kitapta tespit edildiği kadarıyla rivayet edilen iki yüz merfu hadis yer almaktadır. Bunlardan üç rivayetin kaynağına ulaşılamamıştır. Kitapta yer alan hadislerin -birkaç rivayet dışında- tamamının sahih-hasen hadisler olduğunu gerek sünen kitaplarının gerekse diğer hadis kaynaklarının muhakkileri tarafından tespit edilmiştir. Diğer bir yönüyle rivayet edilen hadislerin çoğunluğu âlimlerin üzerinde ittifak ettiği hadislerden oluştuğu görülmektedir. İbn Ebî Zeyd'in özellikle bir kısım hadisleri tercih etmesindeki etken ise Mâlikî mezhebinin ihticac ettiği hadisler olmasından kaynaklı olduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULLAH b. Vehb b. Müslim (ö. 197/812) *el-Câmi'u fi'l-Hadisi li İbn Vehb*, thk. Mustafa Hasen Hüseyin, 1. bs., Daru İbn'ul-Cevzî, Riyad, 1995.

ABDURRAHMAN, b. Salih b. Salih Mahmud, *Mevkifu İbn Teymiye mine'l-Eşâira*, 1. bs., Mektebetü'r-Reşat, Riyad, 1995.

ABDUSSEM'Î Salih el-Âbî, *es-Semeru'd-Dâniyyi alâ Risâleti'l-Kayrevânî*, Daru'l-Fadîle, Kahire, ts.

ADİL NÜVEYHİD, *Mu'cemü'l-Müfessirin*, 3. bs., Beyrut, 1988.

AHMED B. HANBEL, (ö. 241/855), *el-Müsned*, 1. bs., thk. Şuayb Arnavud – Adil Mürşid, v.d., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.

APAYDIN, H. Yunus, “İbn Ebî Zeyd”, *TDV İslam Aksilopedisi*, XIX, s. 452.

AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmet b. Musa b. Ahmet Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî Beyrut, ts.

AZÎMÂBÂDÎ, Muhammed Eşref el (ö. 1911), *Avnü'l-Ma'bûd*, 2. bs., Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

BAĞDADÎ, Kâdî Abdulvehap b. Ali (ö. 422/1030), *Şerhü'r-Risâle*, 1. bs., Daru İbn Hazm, Beyrut, 2007.

BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî (ö. 403/1013), *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, thk. Abdulhamid b. Ali, 2. bs., Müessesetü'r-Risâle, 1998.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî (ö. 458/1066), *Şu'abu'l-İman*, thk. Abdü'l-Ali Abdülhamid Ata, 1. bs., Mektebetür'r-Reşad, Riyad, 2003.

BROCKELMAN, *Târîhü'l-Edebî'l-Arabî*, ter. Mahmut Fehmi Hicazi, Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitap, 1993.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahih*, 3. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2015.

BULUT, Halil İbrahim, *İbn Ebî Zeyd'in Akâid Risâlesi ve Meşeddâllî Şerhi*, Basılmamış yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1994.

CEREN, İsmail, “SEBTE”, *TDV İslam Ansiklopesi*, XXXVI, s. 258.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî (ö. 255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, 1. bs., Dâru'l-Müğni, Suudi Arabistan, 2000.

DEBBÂĞ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî (ö. 696/1296), *Meâlimü'l-İmân fi Ma'rifeti Ehli Kayrevân*, tlk. İsa b Nâci et-Tenûhî (ö. 39/1435) 1. bs., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

EBÛ ABDULLAH Muhammed el-Merrâkuşi İbn İzârî, (ö. 695/1259), *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endeliüs ve'l-Mağrib*, 3. bs., Daru's-Sakâfe, Beyrut, 1983.

EBÛ ASİM, Beşir Dayf b. Ebî Bekir b. Ömer, *Masâdirü'l-Fıkhî'l-Mâlikî*, 1. bs., Daru İbn Hazm, Beyrut, 2008.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*, 1. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2015.

EBÛ MUHAMMED, Mekkî b. Ebî Tâlip el-Kaysî el-Kayrevânî (ö. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye*, thk. Mecmûatü Resâil Câmîatü's-Şârîka, 1. bs. 2008.

EBU'L-MUTARRİF, Abdurrahman b. Mervân (ö. 413/1022), *Tefsîru'l-Muvatta*, thk. Amir Hasan Sabrî, 1. bs., Daru'n-Nevâdir, Katar, 2008.

EBÛ NUAYM el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Daru'l-Kütübî'l-Arabî Beyrut 1409

EBÛ SEHL, Muhammed b. Abdurrahman Mağrâvî, *Mevâkıfu's-Selef fî'l-Akîdeti ve'l-Menhec ve't-Terbiye*, 1. bs., Mektebetü'l-İslâmî Mevsûati, Kahire, ts.

EBÛ SÜLEYMAN, el-Muhtar b. Arabî, *el-Menâhilü'z-Zülâle fî Şerhi ve Edilleti'r-Risâle*, 1. bs., Daru İbn Hazm, Beyrut, 2013.

EBÛ TAYYİP, Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *Kitâbü'l-Ravsi'l-Bâsim fî Terâcimi Şuyûhi'l-Hâkim*, Daru'l-Âsime, Riyad, 2011.

GEZER, Arif, *Endülüs'lü Müfessir Kurtubi Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci*, İstem Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, 2009.

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014), *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, 1. bs., Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Muhammed b. Muhammed (ö. 388/998), *Meâlimü's-Sünen Şerüü Süneni Ebî Dâvud*, 1. bs., Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1932.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî, (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Ata, 1. bs., Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

----- *et-Temhid*, thk. Mustafa b. Ahmed ulvî, Magrib, 1967.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Tebyinü Kizbi'l-Müfteri fîmâ Nesebe ile'l-İmami Ebî'l-Hasen Eşâri*, 3. bs., Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984.

İBN ATİYYE, Ebû Abdullah Abdülhak Endülisî, (ö. 542/1147), *el-Fihrist*, thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân – Muhammed Zahi, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. bs., Beyrut, 1983.

İBN BATTÂL, Ebu'l-Hasen b. Ali b. Halef (ö. 449/1057), *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 2. bs., Mektebetü'r-Reşâd, Riyad, 2003.

İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullâh b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef fî'l-ehâdisi ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, 1. bs., Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1988.

İBN EBÎ ZEYD el-Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah, *Kitâbü'l-Câmi' fî's-Süneni ve'l-Âdabi ve'l-Megâzi ve't-Târih*, thk, Muhammed Ebû Ecfân - Osman Bittih, 2. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983.

-----*Kitâbü'l-Câmi' fi's-Süneni ve'l-Âdabi ve'l-Megâzi ve't-Târih*, thk. Abdülmecid Türki, 2. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990.

-----*en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Müdevveneti min Gayriha mine'l-Ümmehât*, thk. Abdulfettah Muhammed Huluv, 1. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1999.

-----*er-Risâletü'l-Fıkhıyye*, thk. Hâdî Hammû - Muhammed Ebû Ecfân, 1. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1986.

-----*ez-Zebbu an Mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Allemi, 1. bs., Silsiletü Nevâdiri't-Turâs, Ribat, 2011.

İBN FERHÛN, İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Burhaneddin Yağmerî (ö. 799/1396), *ed-Dîbâcü'l-Müzhep fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezhep*, thk. Muhammed Ahmed Ebu'n-Nur, Daru't-Turâs, Kahire, 1972.

İBN HACER el-Askalânî, Şihâbüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, 1. bs., Daru'l-Maârif Müessesetü'l-Âlemî, Beyrut, 1956.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed el-Hadramî el-İşbilî (ö. 808/1405), *Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Târihu'l-Haber, Mukaddime*, thk. Halil Şehâde, Darul Fikir, Beyrut, 1988.

İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed er-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsân Abbas, Daru Sâdır, Beyrut, 1994.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî (ö. 354/965), *Sahihu İbni Hibbân*, thk. Şuayb Arnâvûd, 1 bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.

İBN KUNFUZ, Ebu'l Abbas Ahmet b. Hasan b. Hatib (ö. 810/1407), *Kitâbu'l-Vefâyât*, 4. bs., Daru'l Âfâki'l-Cedide, Beyrut, 1983.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Abdurrahmân (ö. 273/886), *Sünenü İbn Mâce*, 1. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2015.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 3. bs., Daru's-Sâdr, Beyrut, 1992.

İBNU'L-MÛLAKKIN, Siraceddin Ebû Hafs Ömer (ö. 804/1401), *et-Tavzîh li Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, thk. Daru'l-Fellah li'l-Bahsi'l-İlmî 1. bs., Daru'n-Nevâdir, Suriye, 2008.

İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 438/1046), *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, 2. bs., Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

İBNU'S-SALÂH, Osman b. Abdurrahman (ö. 643/1245), *Siyânetü Sahîh-i Müslim*, thk. Abdullah Abdulkahir, 2. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.

İŞBİLÎ, Muhammed b. Abdullah el- Mâlikî (ö. 543/1148) *el- Mesâlik fî Şerhi'l-Muvatta* thk. Muhammed b. Hüseyin, Aişe binti Hüseyin, 1. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2007.

-----*el-Kabes fî Şerhi'l-Muvatta*, thk. Muhammed Abdullah, 1. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.

KÂDÎ İYÂZ, Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Marifeti Alâmi Mezhebi Mâlik*, thk. Ahmed Bekir Mahmud, Beyrut, 1960.

----- *İkmâlü'l-Mü'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmail, 1. bs., Daru'l-Vefa, Mısır, 1998.

KALŞÂNÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 863/1458), *Tahrîru'l-Makâle fî Şerhi'r-Risâle*, thk. Ebu'l-Fâdl Dimyatî, 1. bs., Daru İbn Hazm, Beyrut, 2016.

LAHMÎ, Ali b. Muhammed. (ö. 478/1085), *et-Tebşıra*, thk. Ahmed Abdulkerim Necîp, Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnü'l-İslâmiyye, Katar, 2011.

MUHAMMED MAHFUZ, (ö. 1986), *Terâcimü'l-Müellifîne't-Tûnisiyyîn*, 2. bs., Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994.

MALİK B. ENES (ö. 179/795), *el-Muvatta*, thk. Muhammed İskenderânî, Ahmed İbrahim Zehve, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 2011.

MÂZERÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temimî (ö. 536/1141), *el-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, thk. Fudayl Muhammed Şâzelî, 2. bs., Daru'l-Tûnusiyye, Cezair, 1988.

MUHAMMED B. İSMAIL es-Salah (ö. 1182/1768), *et-Tenvir Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*, thk. Muhammed İshak, 1. bs., Mektebetü Dari'l-İslâm, Riyad, 2011

MUHAMMED MAHLÛF, Muhammed b. Ömer b. Ali İbn Salim (ö. 1942), *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, thk. Abdülmecid Hayalî, 1. bs., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan. 2003.

MUSTAFA B. ABDULLAH Osmânî, (ö. 1067/1656), *Süllemü'l-Vusûl İlä Tabakâti'l-Fuhûl*, thk. Mahmûd Abdulkadir Arnâvûd, İstanbul, 2010.

MUSA ŞAHİN (ö. 2009), *Fethu'l-Mün'im Şerhu Sahihi Müslim*, 1. bs., Daru'ş-Şurûk, 2002.

MÜBAREKFÛRÎ, Muhammed Abdurrahman (ö. 1935) *Tuhfetü'l-Ahfezî*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

MÜNÂVÎ, Zeyneddin Muhammed (ö. 1031/1621), *Feyzü'l-Kadîr, Şerhu Câmi'i's-Sagîr*, Mektebetü't-Ticariyye, 1. bs., Mısır, 1936.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac (ö. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2016.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebi, Müessesetü'r-Risâle, 1. bs., Beyrut, 2001.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahihi Müslim b. Haccâc*, 2. bs., Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1966.

NÜBÂHÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Muhammed en-Nübâhî (ö. 792/1390), *Târîhu'l-Kudâti'l-Endülüis*, thk. Lecnetü't-Turâsi'l Arabî, 5. bs., Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1983.

ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüüs Tarihi'nin Mevcut aynakları Üzerine*, İstem Dergisi, Yıl:7, Sayı:14. 2009.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Kayrevân", *TDV İslam Aksiklopedisi*, XXV, s. 88-90.

ÖZTÜRK, Seyfullah, *İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî ve Akâid Risâlesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

RÂGİB el-İSBEHÂNÎ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ö. 506/1112), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil İytânî, 4. bs., Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2005.

SEM'ÂNÎ, Abdülkerim b. Muhammed b Mansur et Teymî, el Mervezî (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b Yahyâ, 1. bs., Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmaniye, Haydarabad, 1962.

SEZGİN, Fuat, *Tarihü't-Türâsi'l-Arabî*, (GAS), ter. Mahmut Fehmi Hicazi - Fehmi Ebu'l-Fâdl, Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitab, 1978.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî (ö. 790/1388), *el-İ'tisâm*, 1. bs., Daru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 2008.

ŞÎRAZÎ, Ebû İshâk İbrahim bin Ali (ö. 476/1083) *Tabakâtü'l-Fukaha*, (thk. İhsan Abbas), 1. bs., Daru'r-Râid el Arabi Beyrut, 1970.

TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, 2. bs., Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1994.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra, (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, 1. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2015

YAKUT, HAMEVÎ, Şihâbüddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah Rumî el (ö. 626/1228), *Mu'cemu'l-Büldân*, 2. bs., Daru's-Sadr, Beyrut, 1995.

YİĞİT, İsmail, "Münestîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, s. 8-9.

YÜCESOY, Hayreddin, "Mihne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, s. 26.

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Daru'l-Hadis, Kahire, 2006.

-----*Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, 1. bs., Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990.

ZERRÛK, Ahmed Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Burnusî el-Fâsî (ö. 899/1493), *Şerhu Akideti Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, (thk. Ahmet Ferid Mezid, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 2006.

-----*Şerhü Rub'î's-Sânî min Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, thk. Abdulhakim Ahmet Ebû Zeyyan, Daru'l-Mektebeti'ş-Şâbî, Libya, ts.

ZİRİKLİ, Hayreddin b. Muhammed, ed-Dimeşkî, *el-A'lâm* (ö. 1975), 15. bs., Daru'l-İlim, 2002.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdalbaki (ö. 1099/1688), *Şerhü'z-Zürkânî alâ Muvatta* thk. Taha Abdurraûf Said, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2003.